

Källkritik för Internet

Göran Leth
Torsten Thurén
RAPPORT 177

Källkritik för Internet

Göran Leth och Torsten Thurén

Styrelsen för
PSYKOLOGISKT FÖRSVAR

Utgiven av Styrelsen för psykologiskt försvar
ISSN 1401-2383
Stockholm, 2000
Omslag: Nick Koudis, PhotoDisc

INNEHÅLL

SPFs förord	7
Författarnas förord	9
Inledning	10
Den nya källsituationen	12
En förändrad kunskapssyn	17
Källkritik för Internet	18
Om bokens tillkomst	21
Källkritik för Internet – fyra gamla kriterier och tre nya	22
Tre slags information – fakta, förklaringar och åsikter	22
Tid	23
Beroende	23
Tradering, rundgång	
Principen om två oberoende källor	
Äkthet	24
Plagiat av en hemsida	
En falsk hemsida – Pol Pot i Sverige	
Tendens	26
Lögnaktighet – Cancer- och allergifonden	
Lögnaktighet – ett falskt tävlingsresultat	
Tendentiöst urval – officiella källor	
Att använda tendentiösa källor – talibanerna i Afghanistan	
Världsbild och kunskapssyn som tendens	30
Trovärdighet	31
Nätplatsens adress som en indikation på trovärdighet	
Framställningssättet som en indikation på trovärdighet	
Källans förutsättningar och egenskaper	33
Definitioner	
Motorvägar och journalistisk praxis	36
Kataloger och annat lättillgängligt material	36
Hjälpmedel vid sökningar	
Vindkraft – forskningsspåret	
Vindkraft – miljöspåret	
Slutsatser	
Användning och praxis	41
Formuleringar av praxis	
En ny auktoritetstro?	
Praxisen är otillräcklig	

Fel och fällor	47
Rykteskulturen	51
Risken för bländverk – en översättning	52
Encyclopædia Britannica	55
Några slutsatser	59
Hårda fakta? Exemplet sifferuppgifter	60
Göteborgsbranden	60
Börs, valutor och räntor	63
Databaser	70
Textdatabaser	70
Referensdatabaser	80
Faktadatabaser	83
Fem fall av fri informationssökning	92
Vetenskap eller propaganda? Nätplatser som informerar om växthuseffekten	92
Naturvårdsverkets länkbibliotek	
Naturvårdsverkets länkar	
Slutsatser	
Information om en sjukdom – manodepressivitet	96
Alternativ information – jakten på Bin Laden	103
Fakta om Bin Laden	
Några västerländska källor om Bin Laden	
Alternativa nätplatser om Bin Laden och den muslimska världen	
Nätplatser om den islamiska världen	
Slutsatser	
Information om tredje världen – Ghana på Internet	108
Elementära fakta om Ghana	
Helhetsbild av Ghana	
Förnekare av Förintelsen – en kartläggning	119
Ett historierevisionistiskt centrum – Institute for Historical Review	
En konkurrent till IHR – The Barnes Review	
Revisionisternas kritiker – McVay och The Nizkor Project	
Revisionismens fader – Harry Elmer Barnes	
Hänvisningar till påstådda revisionister	
Medverkande vid IHRs konferenser	
Personer som stödde IHR	
Länkar från IHR	
En studie av revisionisterna	
Slutsatser	
Sökningarna på Förintelseförnekarna – en översikt	

Sammanfattning och råd	133
Ett exempel som kan vara värt att följa.....	136
Internet som informationsmedium.....	138
Råd till Internetanvändaren.....	139
Source Analysis for the Internet	
Summary.....	142
Purpose.....	142
Lines of inquiry.....	142
Source analysis and its expansion.....	143
Time	
Dependence	
Authenticity	
Bias	
World-view and conceptions of knowledge as sources of bias	
Credibility	
Source conditions and features	
Examples.....	145
Hard facts? The example of figures	
Databases	
Science	
Islam	
Ghana	
Conclusion and advice.....	147
Referenser	149
SPFs senaste rapporter och meddelanden	151

SPFs FÖRORD

Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) har under en lång följd av år ägnat ett betydande forskningsintresse åt frågor som rör samhällets informativa och kommunikativa förmåga främst under störda men också under ostörda förhållanden. SPF har i dessa forskningsprojekt studerat hur samspelet mellan samhällets huvudaktörer – sändare (myndigheter m.fl.), förmedlare (främst press, radio och teve) och mottagare (medborgare) – har fungerat och mot bakgrund av resultaten i studierna haft anledning att diskutera sådana grundläggande demokratiska frågor som trovärdighet, förtroende och tillit.

Den snabba utvecklingen inom kommunikationsområdet under senare år – främst ITs och Internets accelererande betydelse på allt fler områden inom samhället – har av självklara skäl lett till att SPF vidgat sitt forskningsintresse till att också innefatta dessa nya inslag i samhällsmiljön. Förändringarna i informations- och kommunikationsmiljön berör såväl sändare, förmedlare som mottagare.

Det är mot denna bakgrund, som SPF genomfört ett antal studier, som ur olika aspekter avsett att belysa och skaffa kunskap om hur IT- och Internetutvecklingen kan påverka samhällskommunikationen. Här kan nämnas studierna "Hotet från IT" (1993), "Från löpsedel till webb" (1999) och "Myndigheter, Internet och integritet" (2000). SPF deltar också sedan flera år i de av Nordicom vid Göteborgs universitet årligen återkommande mätningarna rörande medborgarnas medieanvändning (Mediebarometer). Därutöver pågår vid SPF forskning kring påverkan och möjligheter till vilseledning i informations-samhället, främst via Internet.

Oavsett vem som ägnar sig åt informationssökning på Internet är källkritik ett centralt begrepp. Kan man lita på de besked och budskap som finns att tillgå på Internet? Hur lär man sig att umgås med det nästan obegränsade utbudet? De traditionella källkritiska principerna är visserligen lika giltiga på Internet som i andra sammanhang, men de speciella förhållandena i cyberrymden gör att tillämpningarna delvis blir annorlunda. Studien visar bl. a. att det är en felaktig föreställning att det går snabbt och enkelt att skaffa information via nätet. Tvärtom – det fordras både noggrannhet och eftertänksamhet om Internet skall kunna användas till något annat än att inhämta den mest elementära informationen. Det är också en illusion att tro, att det går att informera sig utan att ha förkunskaper; kraven på sådana är i själva verket snarare större än mindre på Internet jämfört med konventionella medier. Utvecklingen på IT-/Internetområdena och tillväxten av såväl utbud som efterfrågan gör det således mycket angeläget att ta sig an de nya källkritiska problem denna utveckling medfört.

Det är bl.a. mot denna bakgrund som föreliggande studie skall ses. Studien vänder sig i första hand till de flitiga Internetanvändarna: journalister, forskare och studenter, men också till andra Internetanvändare i samhället som, i sin profession eller för sitt nöjes skull, söker information på Internet och på olika sätt försöker bedöma denna i syfte att skilja ut den användbara kunskapen från "skräpet".

Studien har på ett förtjänstfullt sätt genomförts av Göran Leth och Torsten Thurén, bägge vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK) vid Stockholms universitet. Deras analys och reflektioner bör kunna ligga till grund för fortsatta studier och diskussioner kring hur de senaste årens utveckling av moderna informationskällor förändrat källsituationen för bl.a. det journalistiska arbetet.

Göran Stütz

Forskningschef, SPF

FÖRFATTARNAS FÖRORD

Den snabba utvecklingen på IT-området – inte minst vad gäller Internet – och de stora möjligheter som Internet innebär för journalistiken gör det angeläget att ta sig an de nya källkritiska problem denna utveckling också medför. De traditionella källkritiska principerna är visserligen lika giltiga på Internet som i andra sammanhang, men de speciella förhållandena i cyberrymden gör att tillämpningarna delvis blir annorlunda.

Uppslaget till den här boken fick vi från vår kollega Mark Comerford. Undersökningen har, förutom analys av själva källmaterialet, naturligtvis föranlett många frågor och ett otal diskussioner. Både företrädare för medierna samt kolleger och vänner i den akademiska världen har bemött oss med stort tålamod och visat intresse för vår undersökning. Stort tack till er alla. Särskilt vill vi också rikta tacksamhet till våra studenter för de givande diskussioner vi haft under arbetet med boken. Sist men inte minst vill vi tacka Göran Stütz och Roland Nordlund vid SPF för en noggrann läsning av vårt manuskript och för värdefulla synpunkter.

Stockholm i maj 2000

Göran Leth och Torsten Thurén

INLEDNING

Internet har blivit ett centralt medium för nyhetsförmedling, opinionsbildning och kunskapsinhämtning. Bokens syfte är att ge vägledning för en bedömning av källorna på nätet, de bedömningskriterier som kommer att utvecklas grundar sig på källkritisk metod. Boken vänder sig till erfarna Internetanvändare. Den riktar sig till journalister, såväl till dem som är engagerade i den dagliga nyhetsrapporteringen som till dem som kan ägna sig åt mer tidskrävande undersökande journalistik. Vidare vänder den sig till forskare och studenter vid universitet och högskolor. Till sist vänder den sig till yrkesverksamma inom skilda områden som regelbundet använder sig av Internet, till lärare och elever i skolan, liksom till alla dem som söker och försöker värdera den information som ges på Internet.

Jorge Luis Borges, den argentinske författaren, berättar i en av sina noveller om hur han köpte en bok av en försäljare. Det var ett slags encyklopedi, och han började bläddra i den. Men han lyckades aldrig komma till slutet. Det dök ständigt upp nya sidor med nya artiklar. Och när han ville återfinna en artikel han tidigare hade läst gick det inte. Hur han än bläddrade, framåt och bakåt, fann han bara nya, okända sidor.

Borges var före sin tid. Han beskrev Internet redan många år före IT-revolutionen. På Internet kan man få tusentals träffar på en sökning. Man hittar en sida som verkar intressant. Efter några veckor vill man återvända till den, men då går den inte att återfinna. Den har ändrats eller tagits bort under tiden. Man söker på ett visst ord med en sökmotor och får en mängd träffar. Man söker på en annan

och får lika många träffar, men de sidor man får fram är delvis andra. Internet är väldigt, oöverskådligt och ständigt fluktuerande.

Novellen slutar med att Borges finner boken vara inte bara oanvändbar utan också ond, obscen. Därför ställer han undan den på en plats där den inte går att hitta. Men den slutsaten bör man inte dra av Internet. Det handlar om ett nytt medium som visserligen kan vara svårhanterligt men som också kan vara till stor nytta.

Det böljande kaos som råder på Internet är på sätt och vis jämlikt. Den fattiga och den rika organisationens nätplatser kan se lika flotta ut. Man kan inte på utanskriften se om det är en stor organisation med mycket pengar bakom sig som äger en nätplats, eller om det är en liten fattig förening som kämpar för sin existens. Det glättade papperets prestige är borta.

På Internet saknas också en av journalistikens traditionella makthavare – gatekeepern, den som sällar bort all information som inte anses värd att komma in i tidningen eller spridas i etern. På Internet samsas den värdefulla informationen och skräpet, sida vid sida.

Jämlikheten på Internet har stora fördelar. Det finns oerhört mycket mer information än tidigare, och den informationen är lättåtkomlig. I stället för att rota i arkiv och beställa böcker på bibliotek kan man sitta vid sin dator och knappa fram det man vill ha. Men nackdelarna är också stora. Den som söker information på Internet är utlämnad åt sig själv och sitt omdöme. Ingen auktoritet kan avgöra vad som är trovärdigt och vad som är otillförlitligt.

Den vanligast metaforen för att söka på Internet är som bekant "att surfa". Detta är

dock inte någon särskilt bra bild, eftersom den antyder inte bara ostyrbarhet utan också ansvarslöshet. Man associerar till ungdomar i Kalifornien som roar sig vid Stilla havets stränder. På samma sätt klickar sig nätsurfaren planlöst fram och ser om han eller hon hittar något roligt. Surfandet i den meningen har knappast framtidens för sig utan torde tillhöra Internets barnsjukdomar. I längden kan det inte vara roligt att leta på måfå. Det Internet kan användas till är i stället målinriktat sökande efter information.

En annan metafor är "elektroniska motorvägar". Den antyder något helt annat, nämligen att man lätt och snabbt kommer dit man vill. Så kan man använda Internet. Vill man ta reda på en bok kan man använda Libris, vill man skaffa ett riksdagsprotokoll kan man använda Riksdagens nätplats och så vidare. Det finns mängder med information som är lätt tillgänglig på Internet genom olika databaser och sökverktyg – statlig information, information om företag och organisationer, bokkataloger etc. Har man ett specialintresse lär man sig snabbt var man kan finna information av denna typ. Den var för det mesta tillgänglig även tidigare, men nu går det snabbare. De elektroniska motorvägarna är lätta att ta sig fram på, och därför kommer de förmodligen att byggas ut. Men detta är inte särskilt revolutionerande. Vi har fortfarande en gatekeeper som bestämmer vad vi ska söka. De elektroniska motorvägarna förfuskas på sätt och vis Internets idé. Den som håller sig till dem begränsas i hög grad sina möjligheter att använda Internet.

Varken den oändliga boken, surfingbrädan eller motorvägen är alltså någon god metafor för Internet. Den bästa bilden är nog i stället den av en oöverskådligt stor djungel som inte är kartlagd och där det inte finns några vägar. Den som ger sig in där riskerar att gå vilse, fastna i gytta och kvicksand, luras av häg-

ringar. Men det finns också rikedomar att hämta för den som vågar sig ut i den virtuella vildmarken.

Internet är ett nytt medium som öppnar nya möjligheter. Det innebär att de problem man möter när man ska värdera information på Internet åtminstone till en del är annorlunda än dem man möter när man bedömer skriftlig information. De traditionella källkritiska reglerna gäller visserligen fortfarande, men tillämpningen är inte alltid densamma.

Den här boken gör därför inte anspråk på att vara någon karta över Internetdjungeln. Förhoppningsvis kommer det aldrig att ritas någon sådan. Om man kartlägger Internet och lägger ut vägar överallt, kommer nämligen resultatet att bli detsamma som när man hugger ner de riktiga regnskogarna. Den förr så blomstrande naturen blir en torr och steril ödemark. Själva vildvuxenheten är nämligen en av de stora fördelarna med Internet. Den gör det möjligt att möta det oväntade, att se tillvaron ur helt nya perspektiv.

Detta är inte en handbok med tips om att den eller den adressen är bra och den andra dålig. Det skulle vara meningslöst, eftersom de nätplatser som nämns mycket väl kan ha ändrats eller tagits bort när detta läses. Boken är i stället avsedd som ett slags "survival kit" för informationsjägaren. Den visar hur man kan resonera i ett antal specifika situationer. Den pekar på faror och fallgropar, med utgångspunkt från de gängse källkritiska metoder som används inom journalistik och historievetenskap. Men, det förtjänar att betonas, det väsentliga är inte svårigheterna utan möjligheterna.

En stor del av texten består av kommenterade beskrivningar av olika sökningar. Syftet är att visa hur vi – Göran Leth och Torsten Thurén – har resonerat under sökningens gång. Det blir ibland ganska utförligt, men det är viktigt att läsaren själv ska kunna ta ställ-

ning till om resonemanget är vettigt eller inte. Ofta är det allt annat än självklart vad som är rätt eller fel i den kaotiska Internetverkligheten.

Våra resonemang utgår ofta från journalistiska problem, då Internet är ett mycket kraftfullt hjälpmedel för journalister. Men även andra Internetanvändare bör kunna ha glädje av det som följer.

Den nya källsituationen

Att journalister måste ha ett kritiskt förhållningssätt till källor på nätet kan några välkända exempel på avsiktlig felinformation illustrera. Den ansedde amerikanske journalisten Pierre Salinger trodde att den amerikanska regeringen försökte mörklägga orsakerna till varför ett flygplan från bolaget TWA hade störtat, därför att han trodde sig ha funnit bildbevis på olika Internetplatser som antydde att en missil från den amerikanska flottan hade skjutit ned planet. Efter att i månader ha tilldragit sig de amerikanska mediernas uppmärksamhet kunde denna teori läggas åt sidan då bevisen visade sig vara falska. I kölvattnet på 1998 års intensiva spekulationer om Bill Clintons sexliv, spreds ständigt nya uppgifter i olika diskussionsgrupper på nätet om tidigare presidentaffärer. Emellanåt fick dessa rykten plats även i de etablerade och stora medierna innan de kunde avfärdas som falskari och obevisade påståenden.

Ändå är det knappast avsiktlig vilseledning som gör det motiverat att särskilt uppmärksamma Internet ur aspekten källkritik. Förvisso förekommer det "ankor" men i det avseendet finns ändå en ganska stor vaksamhet från journalister. Det är snarare andra förhållanden som skapar de källkritiska problemen.

Ett antal nätplatser kan få illustrera det breda spektrum av information och opinion som nätet ger tillgång till. Den som lättsinnigt

surfar omkring på nätet möter ett obegränsat utbud av påståenden, fakta, föreställningar, trossatser och opinioner. Upplevelsen kan vara både lustfylld och irriterande.

Internet är en ansamling av information från regeringar, myndigheter, organisationer, akademiska institutioner, privatpersoner, små företag, stora företag, nyhetsmedier, extremgrupper, aktivister, entusiaster, charlataner och hedersmän. På nätet råkas människor för att diskutera, få kontakt, imponera, förtala. Där möts politiska motståndare, rivaliserande religiösa riktningar, folk och nationer i konflikt. Det finns nätplatser på svenska, ryska, kinesiska, arabiska, singalesiska, hindi. Men ändå är engelska det överlägset dominerande språket och ingen nation kan tävla med USA om antalet nätplatser.

Enskilda författares hela verk ligger eller på väg att bli utlagda på nätet. Historiska källmaterial finns redan idag direkt åtkomliga över Internet, och successivt blir sådant material i större utsträckning tillgängligt.

Kvaliteten på nätplatserna varierar både till innehåll och utseende. Myndigheter, organisationer, företag, akademiska institutioner kan erbjuda ett innehåll av hög kvalitet och noggrant underhållet. Stora databaser kan tillhandahålla rikligt med detaljfakta inom olika ämnesområden. Men omvänt kan också regeringar och stora internationella organisationer göra en besviken på torftigheten eller på totala avsaknaden av information. Och privatpersoner och små sammanslutningar kan överraska med att inom sina egna områden tillhandahålla ett både rikt och vederhäftigt material, till exempel för någon specifik musikgenre, någon särskild hobby eller ett favoritland. Stora drakar som *Washington Post* och *Electronic Telegraph (Daily Telegraph)* kan ha smart designade hemsidor, liksom en tonåring i en stockholmsförort kan briljera med ett stilfullt framträdande på nätet. Medan

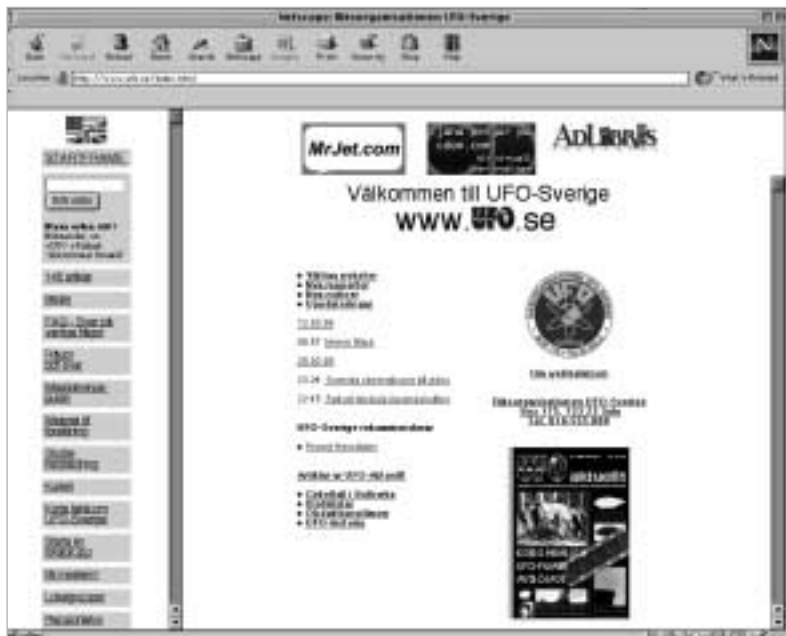
Typiskt är att vi i anslutning till Tjetjenienkriget lika lätt kan få den ryska som den tjetjenska sidans version av bakgrund och händelseförlopp, båda sidors framställningar förmedlade med samma auktoritet. Ovanstående bild är hämtad från en rysk version av bakgrund och händelseutvecklingen, som återfanns på adressen <www.chechnya.ru:8080>.

Medan följande bild är hämtad från en motsvarande tjetjensk nätplats, med adress <www.chechentimes.com>.

Perfekt kan det tyckas: Båda parter blir till synes jämbördiga i informationskriget, det är så demokratiskt man kan önska sig. Och ändå upplevs det inte som perfekt: Vem ska man lita på? Vad är sant? På liknande sätt kommer motstridiga parter till tals på alla möjliga områden. Man kan på den amerikanska rymdstyrelsens nätplats få reda på de senaste rönen inom rymdforskningen, <www.nasa.gov>.

Men informationen där om utomjordiska aktiviteter i vår omgivning är kanske alltför negativ? I stället finns ett antal nätplatser, som till exempel UfoSverige <www.ufo.se>, som meddelar uppgifter som kan få håren att resa sig på våra huvuden om vi nu tror vad som hävdas.

Hälsöfrågor är ett område som många söker råd och nya kunskaper om. Den etablerade hälso- och sjukvården har även på nätet en väl utvecklad informationstjänst, ovan visas Karolinska institutets hemsida <www.ki.se>.

Men om sjukdomar och vårt fysiska och psykiska välbefinnande kan man på nätet inhämta uppgifter på en mängd andra platser långt utanför de traditionella institutionernas domvärjo. Här propageras för zonerapi, healing, naturläkemedel – metoder och preparat som alla sägs ha en undergörande effekt. För dem som inte längre tror på skolmedicinens förmåga att hela, och tilltron till den förmågan är knappast obegränsad hos någon längre, finns det hur många alternativ som helst, bland annat detta <www.ajkon.se>.

regeringen i ett stort land som Ryssland har en hemsida som närmast är amatörmässig.

Nätet översköls av åsikter och dränks i uppgifter. Välmotiverade uppfattningar tävlar med ogenomtänkta. Godhjärtade budskap blandas med illvilliga. Från den ena dagen till den andra kan uppgifter spridas om sakområden som dittills i det närmaste varit obekanta. Uppdateringar sker oavbrutet, men uppgifter kommer från olika källor och ger olika besked. Vederlagda uppgifter dröjer sig kvar, och felaktiga uppgifter sprids lika snabbt och lätt som korrekta.

Siffror förmedlas i parti och minut. Vid stora olyckor och katastrofer kommer oavbrutet nya och motsägade tal på antalet döda, skadade och saknade. Inte heller långt i efterhand finns alltid någon enhetlig uppfattning. Gamla siffror finns fortfarande att avläsa, olika myndigheter och hjälporganisationer kommer till olika resultat och någon definitiv balansräkning kan kanske aldrig göras. På ekonomiområdet finns en till synes omätlig marknad för att sälja nya mått på ekonomin. Oavbrutet uppträder nya producenter med egna index och nyckeltal. Marknadsaktörer och ekonomijournalister får allt fler tal att ta hänsyn till i beskrivning av sitt kunskapsobjekt ekonomin.

Detta om utbudet. Ur ett användarperspektiv kan det var värt att framhålla också annat. Privatpersoner kan få direkt tillgång till ursprungskällor och själva bilda sig en uppfattning om skeenden och förhållanden. Människor med språkkunskaper kan själva ta del av de internationella mediernas rapportering av händelser i andra länder och blir därför inte beroende av förmedlingen i det egna landets tidningar, radio och tv. Internet kan utgöra ett bibliotek som överträffar även det mest välförsedda. Allt fler forskare utnyttjar Internet för sitt arbete, och för universitets och högskolestudenter har Internet blivit ett naturligt inslag i studierna.

Journalister kan med Internet från sitt eget skrivbord få tillgång till arkiv och register. Det går att ta del av de internationella nyhetskanalerna, nyhetsbyråerna, världspres- sen utan att röra sig ur fläcken, via e-post går det att kommunicera med kända och okända utan att behöva bege sig någonstans eller vän- ta på att vederbörande har tid att ta telefon. Bibliotek, institutioner och organisationer världen över kan besökas utan tidsödande, tröttande och kostsamma resor.

Journalister som ägnar sig åt undersökande journalistik använder numera regelbundet Internet som ett led i researcharbetet. Vidare möjliggör olika avancerade datorprogram att stora mängder uppgifter kan behandlas och analyseras. Stora material kan genomgås på ett helt nytt sätt, något som tillåter att nya frågor kan ställas och svar av mer generell natur kan sökas.

Även nyhetsjournalister använder i ökad utsträckning såväl Internet som andra former av digitala källor. Inom regional- och lokal- press är dock ännu de egna digitaliserade arkiven samt nationella myndigheters nät- platser de mest använda.

Internet är alltså ett mycket kraftfullt och viktigt redskap i *alla* journalisters research- arbete. Det kan användas för alla former av journalistik, från den mest avancerade under- sökande formen till hetsig nyhetsjournalistik.

Den nya källsituationen är uppfordrande. Journalisten behöver inte ens lyfta baken för få reda på alla möjliga uppgifter. Därmed framställer sig också latent starka krav på journalisten att ta reda på ännu mer, att utnyttja ännu fler källor för att få än bättre kunskaper långt utöver vad som motsvaras av vilja och ork. Och samtidigt blir han/hon på ett helt annat sätt än tidigare utlämnad åt sig själv i sitt kunskapsökande, helt beroende av sitt eget omdöme och sitt eget tidigare kun- nande.

Det är förstås inte övergången från tryckt till digital form som i sig skapar nya problem. Att ett register, ett politiskt dokument eller ett uppslagsverk numera finns tillgängligt digitalt innebär naturligtvis ingen ny problematik. Det är i stället en ny form av konfrontation och konkurrens som skapar nya problem. Med full tillgång till Internet kommer en journalist på ett helt annat sätt än tidigare att konfronteras med motstridiga fakta och ståndpunkter. Innebörden är en samtidig tillgång på källor av en helt annan omfattning än tidigare liksom en oöverskådlig mängd uppgifter. Dessutom tvingas journalisten mer än någonsin konkurrera med andra om verkliga beskrivningarna. Nya informationsaktörer kan lika effektivt som journalisterna nå ut med alternativa beskrivningar, och allmänheten kan med tillgång till Internet skapa sig egna föreställningar om verkligheten oberoende av journalistiken.

Så här kan Internet beskrivas om vi betraktar det från källsynpunkt. Från andra synpunkter kan beskrivningen av Internet te sig helt annorlunda: från en musikersynpunkt kan den sägas vara en estrad för lansering av ny musik, från konstnärssynpunkt en utställningslokal för det senaste inom modern konst, och så vidare. Internet är med andra ord så oändligt mycket. Och vad man nästan aldrig kan bortse från är att Internet är en gigantisk marknadsplats, där stora och små köpmän hela tiden tävlar om att bjuda ut sina varor. Ur vilken aspekt vi än betraktar Internet tränger sig en kommersiell sida av saken på, det mesta tycks också kunna handla om köpa och sälja.

Med andra ord: Internet är mångfaldigt, motsägelsefullt, "up-to-date", föråldrat, välgrundat, ogrundat, rikt och fattigt. Internet betyder att informationssökaren inom *nästan* varje ämnesområde konfronteras med fler källor än någonsin, inom *nästan* varje ämnes-

område finns väsentligt fler uttalade kontroverser om vad som är sant och riktigt, inom *nästan* varje ämnesområde möts många fler alternativa synsätt, och källornas innehåll är väsentligt mer omfattande än tidigare. Men det betyder också att den avsaknad av information som döljs bakom "nästan" riskerar att helt utplåna dessa ämnesområden ur det allmänna medvetandet. Med Internet förefaller kunskapsläget mer svaröverskådligt och mer svarbedömbart än någonsin.

En förändrad kunskapssyn

Den brokiga mångfald som möter på Internet kan göra en benägen att tycka att det gör det samma vad man tror på, det ena är lika gott som det andra. Alternativt kan det få en att vilja sätta sin tilltro till ett begränsat antal auktoriteter och bortse från allt annat. Ingen av dessa utvägar tycker vi är särskilt bra eller ens rimlig.

I själva verket manifesterar Internet med sin heterogenitet synnerligen väl det pluralistiska och mångkulturella samhälle som på alla möjliga områden gjort sig gällande i de västerländska demokratierna under senare år och som också har blivit ett hyllat ideal. Men dessutom överensstämmer Internets tillstånd av både kaos och ordning helt med en ståndpunkt hos vetenskapen som har vunnit allmän tillskyndan de senaste decennierna. Den ståndpunkten har till exempel den ryskbelgiske kemisten och nobelpristagaren Ilya Prigogine formulerat i en boktitel som *La fin des certitudes* (ung. Slutet på vissheten). Därmed sägs inte att det inte går att veta något alls. Innebörden är fortfarande att det går att komma fram till beskrivningar och förklaringar som är riktigare än andra. Och vetenskapen strävar efter att uppnå största möjliga riktighet. Men ståndpunkten understryker inslaget av osäkerhet i all kunskap. Det finns alltid mycket som är okänt, nya rön kan när som

helst kullkasta gamla uppfattningar. Kunskap är temporär och bristfällig, och det är viktigt att vara medveten om det, i själva verket är detta faktum en utmaning för att gå vidare med nya undersökningar. Den här kunskapssynen betyder en uppgörelse med en äldre positivistisk vetenskap, som hävdade att upptäckter successivt lades till varandra och snart skulle allting var förklarat. Med utvecklingens framåtskridande skulle vi komma att nå en större och större visshet.

Inte minst journalistiken har haft svårt att ta till sig denna position hos vetenskapen om kunskapens osäkerhet. I vissa avseenden har dagens journalistik kommit att framstå som mer traditionsbevarande än vetenskapen, mer värnande om gamla sanningar. Även inför den nya informationsteknologin har delar av journalistikaren fallit in i "gamla positivistiska" reaktionsmönster. Ett förhållnings-sätt har varit att *a priori* uttala att vissa källor är värdelösa, medan andra, företrädesvis myndigheter, är pålitliga. Två framträdande representanter för amerikansk undersökande journalistik, Philip Meyer och Margret De Fleur, har uttryckt stora förhoppningar om att tillgången på databaser ska ge journalistiken redskapen för en ny exakthet i sin samhällsbevakning. Meyer talar om en "New Precision Journalism" och DeFleur föreställer sig att journalistiken ska ingå i ett återupplivande av just en positivistisk vetenskap som samlar entydiga fakta och beskriver lagar för utvecklingen.

Det här skiljaktigheten i uppfattning mellan journalistik och vetenskap har dock inte alltid rätt. Den moderna svenska pressen stod under sina första år i början på 1800-talet tillsammans med en ung vetenskap på barrikaderna för att göra upp med det gamla samhället och dess gamla sanningar.

Vår ståndpunkt är densamma som dagens vetenskapliga ståndpunkt: å ena sidan medvetenhet

om all kunskaps osäkerhet, å andra sidan övertygelse om att det går att skaffa sig en kännedom om företeelser och förhållanden som är relativt riktig.

Den källkritik som den här boken beskriver har således som målsättning att kryssa mellan de två blindskären total relativism och överdriven tilltro. I ett antal fall belyser vi varför både gamla och nya auktoriteters uppgifter måste behandlas kritiskt. I ett antal andra fall både varnar vi för alternativa källor och pläderar för en större öppenhet mot sådana.

Källkritik för Internet

Den vägledning för värdering av källor som vi ska ge i den följande framställningen grundar sig på källkritik. Källkritik är den metod som utvecklades inom historievetenskapen för att sälla bort källor som inte gav välgrundad kunskap från källor som gav välgrundad kunskap. Källorna skulle med andra ord användas för att rekonstruera en verklighet som en gång varit, men som man i senare tider var hänvisad till indirekt kännedom om genom källorna. Källorna skulle alltså fylla funktionen att ge kunskap om verkligheten, men historikernas erfarenhet var att källor kunde vara förfalskade, vara tillkomna långt efter en händelse ägt rum, och så vidare. Därför var inte alla källor likvärdiga, en del var värdelösa, och dessa borde kunna sorteras bort.

För källkritiken fastställdes fyra kriterier: *äkthet, tid, beroende och tendens*. Viktigt för historiker har dessutom varit att skilja mellan källor av olika art: mellan primärkällor, sekundärkällor och tertiärkällor. En primärkälla är den allra ursprungligaste källan.

När vi nu ska tillämpa källkritik i hanteringen av källor på Internet visar det sig snart att den traditionella källkritiken fortfarande äger giltighet men att den samtidigt är otillräcklig och måste vidgas.

Källkritikens syfte, att finna de källor som ger de bästa kunskaperna om verkligheten, är

fortfarande utgångspunkten för en källkritik för Internet. Men medan historievetenskapen har varit upptagen av att utmönstra alla andra källor än primärkällor, för att fastställa vad som faktiskt ägt rum vid ett visst tillfälle, är informationsökning och kunskapsbildning i en vidare mening hänvisad till andra källor än förstahandskällor. Det gäller såväl individer, som institutioner och samhällen. Och Internet används ju i stor utsträckning i denna vidare bemärkelse som medium för kunskapsinhämtning och då är det självklart att också andra källor än förstahandskällor måste granskas källkritiskt. De källkritiska problemen på Internet handlar alltså många gånger om att hitta källor som inte alls är primärkällor, men som med i många avseenden hög kvalitet som ändå är bra källor. Därför avser vår framställning att även ge vägledning för en värdering av källor också när de inte är primärkällor.

Senare i boken ska vi återkomma till Naturvårdsverkets och Greening Earth Society's nätplatser. Ingen av dessa behöver vara primärkällor till de miljöfrågor de beskriver, ändå kan ju den ena källan vara en bättre källa än den andra. Inte heller Encyclopædia Britannica eller Nationalencyklopedin är primärkällor. De är dessutom helt likvärdiga enligt de traditionella fyra källkritiska kriterierna. Det hindrar inte att de beskriver företeelser olika och den omständigheten är onekligen värd källkritisk uppmärksamhet.

Källor är heller inte i sig av en viss art. På Internet kan den svenska regeringens webbplats <www.regeringen.se> vara primärkälla när det gäller de beslut regeringen fattat, men för bakgrunden till besluten och sakbeskrivningen som besluten grundar sig på är den inte primärkälla. Medier omtalas i allmänhet inte som primärkällor. Emellertid är inte heller medier entydiga som källor. En tidning på nätet kan referera vad en politiker har sagt, och är därmed sekundärkälla, men när den återger sin egen korrespondents ögonvitt-

nesskildring är den en primärkälla. Källkritiska problem uppstår då en regering försöker få sin sakbeskrivning att äga företräde framför andras sakbeskrivningar. Liksom då korrespondenter från olika tidningar alla tävlar med sina ögonvittnesskildringar. Skillnaden mellan nätplatsen för en regering i ett visst land och nätplatsen för en upprorsrörelse i samma land är ju inte att den ena är primärkälla och den andra inte är det.

Dessutom är det så att primärkällor som väl håller måttet med avseende på de traditionella kriterierna många gånger ändå kan ge en missvisande bild eller vara behäftade med fel. Som det senare ska framgå kan en källa hitta källor som inte alls är primärkällor, men som med i många avseenden hög kvalitet som ändå är bra källor. Därför avser vår framställning att även ge vägledning för en värdering av källor också när de inte är primärkällor. Libris <www.libris.kb.se>, vilken förtecknar litteratur tillgänglig i svenska forskningsbibliotek, vara missvisande och även felaktig. Och offentliga register över dödsfall, brott och domar innehåller, trots att de underhålls med stor noggrannhet, även felaktiga uppgifter.

Det kan till och med vara så att det finns två förstahandskällor, som båda är mycket goda, som är tillkomna av samma organ – ja, som rent av är verk av samma personer – men som ändå inte är identiska. Det här är naturligtvis ett källkritiskt problem. Särskilt när det visar sig att endast den ena källan är tillgänglig över nätet, så är exempelvis fallet med riksdagsprotokollen i Rixlex <www.riksdagen.se/debatt>. Men traditionell källkritik styr inte riktigt uppmärksamheten mot den här typen av problematik, och därför måste den i sin tillämpning på nätet kompletteras.

De här tillkortakommandena för den traditionella källkritiken blir uppenbara om man också analyserar källornas utsagor. En källas utsaga är de fakta den anför, den förklaring den ger eller den åsikt den företräder. I vår framställning kommer vi att granska utsagorna även från saklighetssynpunkt, det vill säga

vi kommer att ta upp frågor om utsagans sanning och relevans, för att få en klarare uppfattning om källornas kvalitet.

Mot bakgrund av vår ovan deklarerade uppfattning att all kunskap präglas av osäkerhet, är det på sin plats att vi här definierar vad vi menar med "sanning".

Den som arbetar med Internet förlorar snart sin klockartro på fakta. Auktoriteterna vacklar, man möter motstridiga påståenden om snart sagt allting. I den fortsatta framställningen kommer vi att presentera åtskilliga exempel på detta. Vi hävdar ändå att det finns en objektiv värld "där ute", utanför Internet. Och det går att beskriva den mer eller mindre sanningsenligt. Detta är förutsättningen för vårt arbete. Om vi inte hade trott att det finns mer eller mindre sannfärdiga påståenden skulle vi inte ägna oss åt källkritik som är en metod som syftar till att avgöra just vad som sannfärdigt och vad som inte är sannfärdigt.

Ändå måste man vara medveten om att snart sagt alla sanningar är provisoriska. Det som är sant i dag kan visa sig vara falskt i morgon.

När vi talar om sanning menar vi därför: så långt det för närvarande går att veta. Sanning får alltså motsvara vetenskapens nuvarande ståndpunkt, vad kunniga och omdömesgilla källor hävdar, vad bekräftade vittnesbördger besked om. När vi ställer sanningskrav på journalistiken innebär det således, att en journalistik som ska beskriva och rapportera om verkligheten ska göra det i överensstämmelse med vad som går att veta. Det betyder en korrekt återgivning av vetenskapens ståndpunkter, av vad som sägs av insatta och tillförlitliga källor samt av belagda uppgifter.

Men en sanningsenlig journalistik ska också framhålla när det är svårt att veta. Det betyder att om vetenskapen inte är enig i sina ståndpunkter bör journalistiken också framhålla det. Finns det källor som är lika kunniga

och omdömesgilla men som ändå hävdar olika saker bör också journalistiken framhålla detta. Och finns det bekräftade vittnesbördger som motsäger varandra, bör journalistiken återigen framhålla det. På liknande vis åligger det också journalistiken att framhålla om vetenskapen är osäker och faktiskt inte har en bestämd ståndpunkt, liksom om det vid rapporteringen inte finns några tillräckligt insatta och tillförlitliga källor samt om uppgifter ännu inte går att belägga.

Den källkritik för Internet som vi kommer att förorda innebär alltså att vi kompletterar de traditionella fyra källkritiska kriterierna med ytterligare tre kriterier:

- *världsbild och kunskapssyn som tendens*
- *trovärdighet*
- *källans förutsättningar och egenskaper*

Definitionen av dessa kriterier återkommer vi till i nästa kapitel.

Innan vi ger oss i kast med de källkritiska analyserna vill vi gärna göra ett par förtydliganden. Det är naturligtvis så att de ibland ganska tidskrävande källkritiska granskningar som vi företar många gånger inte är möjliga av hänsyn till andra omständigheter. I det här sammanhanget är det dock viktigt att vi kan diskutera de källkritiska problemen på ett principiellt plan och resonera om vad som är optimalt önskvärt. Det är först på det viset man kan bli medveten om problemen, och det är ett stort steg på vägen att just bli medveten om dem. I praktisk tillämpning rekommenderar vi den som söker på Internet att göra vad som är möjligt. Och även den som har bråttom måste tänka sig för.

Ett andra förtydligande gäller de källor vi diskuterar och de brister vi påtalar även i källor med god kvalitet. Vår avsikt är naturligtvis inte att svartmåla dessa källor. I själva verket är vår poäng att även den bästa källa har sina fel och brister, därmed förstår man ju också att de

är resultat av mänsklig verksamhet. Men det är bra att kunna bedöma och förstå hur detta ter sig i de enskilda fallen för att också räkna med dessa tillkortakommanden hos källorna.

Om bokens tillkomst

Första kapitlet ansvarar vi gemensamt för. Likaledes ansvarar vi gemensamt för andra kapitlet: Torsten förklarar de gamla kriterierna och det nya trovärdighetskriteriet, Göran utvecklar de andra två nya kriterierna. Tredje kapitlet ansvarar vi också gemensamt för: Torsten har skrivit om illusionen av motorvägar, Göran har skrivit om journalistisk praxis på nätet. Kapitlen fyra, fem och sex ansvarar Göran för. Sjunde kapitlet har Torsten huvudansvaret för, men Göran har skrivit avsnittet om manodepressivitet. Sammanfattning och slutsatser ansvarar vi för gemensamt: Göran har skrivit den första delen till och med "Ett exempel som kan vara värt att följa", de följande avsnitten har Torsten huvudsakligen skrivit.

Vi vill redan så här inledningsvis betona att vi är två författare, och stilen mellan våra respektive bidrag skiljer sig naturligtvis åt. Förhoppningsvis ska det inte vara störande utan snarare göra läsningen mer omväxlande.

Vi vill också passa på att klargöra en hänvisning i den fortsatta framställningen. Under vårt arbete med boken har vi också haft förmånen att få undervisa ett antal studentgrupper i ämnet. Det har varit journaliststuderanden på JMK, teknologer och handelstuderanden vid KTH och Handelshögskolan i Stockholm, historiestudenter vid Södertörns högskola. Som ett led i undervisningen har studenterna fått göra sökningar efter information på Internet, ibland intervjuer med verk samma journalister om deras användning av Internet. Dessa övningsuppgifter har många gånger varit givande för oss att ta del av i vårt eget undersökningsarbete, och ibland har vi ansett att de exempel som framkommit kan illustrera principiella källkritiska problem på Internet. När vi hänvisar till sökningar eller intervjuer gjorda av studenter är det dessa övningsuppgifter som vi avser. Vi har naturligtvis inte haft möjlighet att kontrollera detaljerna i studenternas uppgifter, men vi tror att de principiella aspekter som vi aktualiserar – och för vilka vi ensamma, utan att lasta studenterna, är ansvariga – kan äga sin giltighet även om en och annan detalj skulle visa sig vara felaktig.

KÄLLKRITIK FÖR INTERNET

– FYRA GAMLA KRITERIER OCH TRE NYA

Källkritik är samlingsnamnet på de metoder som ursprungligen utarbetades inom historievetenskapen för att skilja belagda fakta från spekulationer. Dessa metoder har också kommit till användning inom journalistiken, där problemen delvis är de samma som inom historievetenskapen. I båda fallen handlar det om att skilja sanna påståenden från falska. De gängse källkritiska metoderna är också tillämpliga på Internet. Även här är det viktigt att skilja sant från falskt. Men förhållandena på Internet är så speciella att det inte går att utan vidare överföra de metoder som används i traditionell journalistik. Vi ska nu se litet närmare dels på de källkritiska principerna, dels på hur de tillämpas på Internet.

Tre slags information – fakta, förklaringar och åsikter

När man ska bedöma information måste man först bestämma vilken slags information det är frågan om. Med en grov uppdelning kan vi tala om tre kategorier.

För det första har vi *fakta*. Sådana är bevisbara, åtminstone i teorin. På frågan hur stor befolkningen är i Ghana vid en viss tidpunkt finns det ett och endast ett riktigt svar. Att det kanske inte finns någon så tillförlitlig folkräkning i Ghana att vi kan besvara frågan korrekt är en annan sak. I detta fall existerar alltså en objektiv sanning. De källkritiska principerna har utformats huvudsakligen för att etablera sådana objektiva fakta.

För det andra har vi *förklaringar*, och de är betydligt svårare att bedöma. På frågan varför

Ghana är ett fattigt land finns flera rimliga svar. Orsakerna till underutvecklingen är många, och det finns ingen objektiv metod att avgöra vilken som är viktigast. På samma sätt förhåller det sig till med förklaringar till arbetslösheten, till den internationella terrorismen etc. Här räcker inte de vanliga källkritiska principerna till. Man måste också göra en trovärdighetsbedömning. Är det en seriös forskare som står för förklaringen? Verkar han eller hon vid ett ansett universitet? Är förklaringen rimlig? För att kunna göra sådana bedömningar bör man helst vara insatt i sakfrågan eller ha kontakt med någon person som är det. Då kan man åtminstone rensa bort rena stollar. Ändå återstår ofta flera tänkbara förklaringar till samma förhållande.

Slutligen handlar det om att bedöma *åsikter*. Även om vi inte tror på vad exempelvis en regering, ett politiskt parti eller en organisation säger, kan det vara intressant att veta hur de ser på tillvaron. Hur tänker en muslimsk fundamentalist eller en amerikansk förnekare av Förintelsen? Vilka ståndpunkter intar de? Nu är det inte längre sanningen som är intressant. Däremot är *uppriktigheten* viktig. Menar personen i fråga vad han eller hon säger, eller är det bara spel för gallerierna? I det senare fallet är det viktigt att veta *vilken publik* personen i fråga vänder sig till.

I detta sammanhang måste man skilja mellan vad någon talar om och vad han eller hon *avslöjar* om sig själv. En person kanske inte alls är uppriktig när han eller hon presenterar sina åsikter. Men han/hon kanske visar sina verk-

liga åsikter i själva framställningssättet. Den som utbreder sig över hur tolerant och vid-synt han/hon är kan samtidigt använda ett aggressivt och hatiskt språk som avslöjar en helt annan inställning.

En annan viktigt fråga är åsikternas *representativitet*. Talar politikern för sitt parti eller uttrycker han/hon bara sin personliga uppfattning? Är presentationen av Islam giltig för alla muslimer eller bara för en liten sekt?

Vi har, som redan framgått, vidgat definitionen av källkritik och diskuterar inte bara fakta utan även förklaringar och åsikter. Vi kommer senare att vidga definitionen ytterligare.

De traditionella källkritiska kriterierna är *tid, beroende, äkthet och tendens*.

Tid

I den traditionella källkritiken innebär tidskriteriet att man måste ta hänsyn till den mänskliga glömskan. Ju längre tid det har gått efter en händelse desto mindre tillförlitliga är de vittnen som berättar om denna händelse. På Internet är problemet delvis ett annat. Där handlar det mest om när sidan har uppdaterats. Om inte uppgifterna uppdateras regelbundet kan de fakta som presenteras vara föråldrade och kanske grovt felaktiga.

Det är därför viktigt att kontrollera när den aktuella nätplatsen senast har uppdaterats. Sådana uppgifter är viktiga, men de måste bedömas kritiskt. Att det har skett en uppdatering bevisar nämligen inte att alla uppgifter på nätplatsen är uppdaterade. Om exempelvis en nätplats om Ghana gör gällande att den uppdateras dagligen, lär detta i varje fall inte gälla för uppgifterna om befolkningens storlek.

Beroende

Tradering, rundgång

En journalist berättar om en dramatisk händelse, låt oss säga en politisk demonstration

där demonstranterna drabbar samman med polisen. Om journalisten själv har bevittnat händelsen finns det goda skäl att tro på hans eller hennes redogörelse. Men om journalisten bara har hört berättas om händelsen är hans/hennes trovärdighet betydligt lägre. Berättelsen har *traderats*, gått i flera led. Traderade uppgifter är således mindre tillförlitliga än sådana som kommer direkt från ursprungskällan, *primärkällan*.

På Internet är det vanligt att uppgifter traderas. Den som lägger upp en nätplats hämtar ofta sina uppgifter från en annan nätplats på Internet, och denna har kanske i sin tur hämtat sina uppgifter från ytterligare en nätplats. På vägen kan det ha lagts till och dragits ifrån, siffror kan ha rundats av, språket förändrats. Innebörden i berättelsen kan på detta sätt ha blivit en annan än den ursprungliga. Därför bör man följa regeln: *gå om möjligt till primärkällan*. Om exempelvis en nätplats som berättar om den ekonomiska utvecklingen i Ghana anger att uppgifterna är hämtade från CIAs *World Fact Book*, då bör man gå till dess nätplats och kontrollera uppgifterna.

Principen om två oberoende källor

Om två ögonvittnen till den dramatiska demonstrationen efteråt diskuterar händelsen med varandra och de sedan var för sig berättar vad de sett för en journalist, då blir journalisten inte stort klokare än om han/hon bara hade intervjuat en av dem. De båda vittnena har påverkat varandra, de är *beroende* av varandra. Om de däremot inte har haft kontakt med varandra och ändå ger samma version av händelseförloppet, blir trovärdigheten i deras gemensamma version stor.

Om två journalister intervjuar samma ögonvittne blir läsaren inte mycket klokare av att läsa bådas artiklar om demonstrationen. Journalisterna har ju använt samma källa och är därför beroende av varandra. Om de däremot

intervjuar var sitt ögonvittne lönar det sig att jämföra deras båda versioner, eftersom de är oberoende av varandra.

Inom både journalistiken och historievetenskapen är det en etablerad princip att man inte ska tro på något – i varje fall inte något kontroversiellt – om det inte bekräftas av minst två källor som är oberoende av varandra.

På Internet är det vanligt att flera nätplatser bygger på samma primärkälla. Det är dock långtifrån alltid som denna anges. Då får man försöka räkna ut om källorna är beroende av varandra. Om de liknar varandra påfallande mycket finns det skäl att tro att antingen den ena bygger på den andra eller att de har en gemensam ursprungskälla. Det gäller exempelvis om exakt samma formuleringar återfinns på två olika nätplatser, eller om sifferuppgifter överensstämmer på decimalen när.

Vi kan därför formulera följande regel: för att kontrollera om två nätplatser är beroende av varandra ska du *se efter hur stora likheterna är mellan dem*. Om det finns stora likheter, framför allt i detaljer, är de båda nätplatserna förmodligen beroende av varandra, och därför kan de inte heller stödja varandra.

En annan regel är att *kontrollera med en oberoende källa*. Om exempelvis en person kallar sig professor på sin nätplats, sök då på det aktuella universitetets nätplats och kontrollera om personen i fråga finns nämnd där och i så fall med vilken titel. Eller kontrollera med någon bibliotekskatalog vilka böcker han eller hon har skrivit. Benämns någon i vaga termer som "forskare", finns det ännu större anledning att kontrollera vederbörandes meriter.

Äkthet

Det är viktigt att veta om en källa verkligen är äkta, dvs är vad den ger sig ut för att vara. Förfalskningar av olika slag har alltid förekommit, och avslöjande av förfalskningar tillhör den klassiska källkritiska repertoaren. Sådana

förfalskningar har tidigare varit relativt lätta att avslöja. Med litet noggrannhet och skicklighet kan man upptäcka om en skriven text har raderats, om ett fotografi har retuscherats eller om ett föregivet antikt föremål är nytillverkat. Men i information som presenteras på elektronisk väg är det betydligt svårare att skilja mellan äkta och falskt. Där går det nämligen att göra tillägg och ändringar i både texter och bilder som inte lämnar några synliga spår efter sig. På Internet är därför risken för förfalskning ett av de större problemen.

Förfalskningarna på Internet löper över hela skalan, från det grova till det subtila.

Den grövsta formen är när en nätplats påstår sig vara något helt annat än vad den är. Det finns exempel på hur någon felaktigt har utgett sig för att representera ett politiskt parti för att misskreditera detta parti. Det har också hänt att det har dykt upp helt påhittade nyhetsbyråer eller andra institutioner.

På skalans andra ände har vi den mildaste, men också vanligaste, formen av förfalskning. Det är då någon vill göra sig litet finare än man är. Det som på nätplatsen kallas forskningsinstitut och beskrivs som en seriös institution kan i verkligheten vara en liten obskyr sekt. Den som framställer sig som en framstående forskare saknar kanske anseende i akademiska kretsar. Och så vidare. Därför är det viktigt att se efter noga med vilka ord någon presenterar sig. Vem som helst kan kalla sig "doktor". Men vem som helst kan inte kalla sig "fil dr" eller "med dr" eller "PhD". Vilken institution som helst kan kalla sig "institut". Men ingen torde våga kalla sig "universitet" utan att vara det. Den som däremot har en riktig titel att ståta med gör förmodligen det och undviker vaga och flertydiga beteckningar. Därför bör man vara misstänksam mot bristande precision i presentationen av personer och institutioner.

Dessa mildare former för förfalskning be-

handlas närmare i avsnittet om Förintelseförnekarna. Här kommer ett par exempel på mera uppenbara förfalskningar.

Plagiat av en hemsida

På hösten 1998 (17 november 1998) publicerade *Dagens Nyheter* en artikel med rubriken "Förintelseprojekt plagierat" som konstaterade:

Revisionister, som förnekar förintelsen av judar, har plagierat statsrådsberedningens projekt "Levande historia" med material om judeförjöljelserna under andra världskriget.

Projektets hemsida på Internet har plagierats med en nästan exakt likadan adress, men där innehållet ifrågasätter Förintelsen.

Utförningen, layout och färger är praktiskt taget identiska.

Utförande och färger var desamma och till och med texten var delvis plagierad. Projektet "Levande historia" hade adressen <www.levandehistoria.org> medan Förintelseförnekarna hade <www.levandehistoria.com>.

Den som hade registrerat den revisionistiska nätplatsen kallade sig "Karl Svensson" och hade angivit ett telefonnummer i Malmö som gick till ett taxiföretag där. Reportern frågade en av ägarna till taxirörelsen som förnekade allt samband med Förintelseförnekarna. Nätplatsen var registrerad på en dator i USA. Sidan låg på ett "webbhotell" – en dator där många olika företags nätplatser kan ligga. Och där gäller inte svensk tryckfrihetslagstiftning. Statsrådsberedningens jurister skulle därför bara kunna skriva till företaget som ägde webbhotellet och be att den plagierade nätplatsen skulle tas bort. Vid en sökning dagen efter det att artikeln hade publicerats fanns sidan inte kvar på den angivna adressen.

Detta är ingen förfalskning i egentlig mening. Men ett försök att lurats är det onekligen.

En falsk hemsida – Pol Pot i Sverige

I juli 1997 inträffade en bisarr episod i den internationella nyhetsförmedlingen. Den ansedda nyhetsbyrån Reuters skickade ut ett telegram om att Kambodjas ökände exdiktor Pol Pot hade anlant till Arlanda för att söka exil i Sverige. Via Reuters spreds nyheten över världen och försakade svenska UD en hel del besvär innan det hela avslöjades som en bluff. För Reuters, som måste dementera historien, blev episoden pinsam.

Ursprunget var ett meddelande på Internet från en institution som kallade sig <www.tass.net> och som liksom de flesta nätplatser hade ett professionellt utseende. Meddelande började så här:

Pol Pot arrived Monday afternoon to Arlanda Airport outside Stockholm. He was picked up by officials from the Komintern presiding in Stockholm, the capital of Sweden. Komintern has reportedly conducted secret negotiations with Swedish officials to ensure his refugee status ...

På sidan fanns också en bild som skulle föreställa Pol Pot på Arlanda.

Pol Pot-historien var av sådan karaktär att man genast borde ha blivit misstänksam. Pol Pot hade under många år varit borta från offentligheten, gömd i Kambodjas djungler tillsammans med sina gerillatrupper. Nu visste man så mycket som att han hade blivit avsatt och fängslad av sina egna, men knappast mera. I sådana situationer brukar vilda rykten florerat. Sannolikheten att Pol Pot skulle ha fått asyl i Sverige var inte heller särskilt stor. Den svenska regeringen har veterligt aldrig visat någon sympati för honom.

Dessutom hade de som fabricerade den falska nyheten lagt ut ett spår som borde göra uppmärksamma och allmänbildade journalister misstänksamma. Komintern var en internationell kommunistisk organisation som upplöstes redan 1943.

Tass var ju namnet på den officiella sovjetiska

TASS.NET

Top stories on the web!
TASS.NET

Top Story
NewsWire
Archives

Name
Corporate Info

TASS InfoWeek is an international organization for collecting and disseminating information.

TASS NewsWire is our publicly available news service.

We feature only top stories on the web for PR reasons. The full TASS NewsWire feed is available to subscribers only.

Our clients are primarily large corporations who depend on early access to information or who need classified information about governments or companies.

To learn more about TASS InfoWeek, please browse our web. There is an application form where qualified corporations can order our information package.

*TASS InfoWeek PO Box 1131
S-114 78 Stockholm SWEDEN
edit@TASS.net*

Filed by TASS NewsWire staff: Tuesday, July 1, 1997, 23:46 GMT+2

Pol Pot Reconfirms Presence in Stockholm, Sweden

"I should know where I am better than anybody else. I am very grateful to Komintern who managed to take me all the way to Sweden. I don't want to be involved in the politics of Cambodia any more and am glad to have escaped", Pol Pot told a TASS reporter when he was confronted with reports claiming his exile was faked.

Pol Pot is currently residing outside Stockholm, Sweden. He arrived in Monday June 30 in Arlanda Airport, Stockholm. He is now resting and may announce a press conference later this week. Pol Pot was invited to Sweden by the organization Komintern, and he bears a official diplomatic status in Sweden. The Swedish Foreign Department has not been able to confirm that he is not in Sweden.

Re-Tass: The Reuters-News Agency, has denied through Reuters that they have any knowledge of Pol Pot's exile on their website. This is true, since TASS InfoWeek and TASS NewsWire, are NOT affiliated with Re-Tass.

TASS.NET Background Story

TASS.NET Video

Pol Pot i Stockholm

nyhetsbyrån vars efterträdare heter ItarTass. Kanske var det associationer till den som fick Reuters att tro på uppgiften. Men det hade varit lätt att kontrollera vad "tass.net" var för något. Tass.net hade nämligen sin adress på S:t Eriksgatan i Stockholm, "c/o Komintern". Det var en svensk PR och webbdesignbyrå som hade gjort en kupp för att visa hur de kunde utnyttja Internet.

Pol Pot-bluffen var ett skämt som knappast gjorde någon skada. Men exemplet visar hur det går att lura massmedierna genom förfalskningar på Internet. Möjligheterna till mindre oskyldiga förfalskningar är stora.

Tendens

Den som har intresse av en sak och som alltså är part i målet, kan alltid misstänkas för att vara otillförlitlig, *tendentiös*. Mest flagrant är naturligtvis de rena lögnerna. Men även för den som inte direkt ljuger finns andra och

mera subtila sätt att förvränga sanningen. Man kan överdriva eller underdriva, man kan utesluta obehagliga fakta, man kan använda ett känsloladdat eller vilseledande språk. Den källkritiska regeln kan uttryckas så här: *varje källa som har intresse av att ljuga eller förvränga sanningen måste också misstänkas för att göra det*. Det finns förvisso mer eller mindre trovärdiga källor, men även hos den mest tillförlitliga kan det förekomma felaktigheter, beroende på att källan är *tendentiös*.

Tendentiösa källor finns på Internet likaväl som på andra håll, och de ska bemötas med samma misstänksamhet som överallt annars. Det gäller exempelvis källor som härstammar från ett lands regering. De uppgifter som finns i CIAs *World Fact Book* anses visserligen i allmänhet vara tillförlitliga, men boken är en officiell USAkälla och kan därför misstänkas för att vara *tendentiös*. Detsamma gäller politiska partier, intresseorganisa-

tioner, företag, kommersiella organisationer etc.

Nätplatser som representerar kommersiella intressen kan förväntas gynna dessa intressen. Men det behöver inte innebära att de alltid är otillförlitliga. En nätplats som vänder sig till potentiella investerare i olika länder är troligen tillförlitlig om nätplatsen ägs av internationella kommersiella intressen. Investerarna har ju intresse av att föra ut korrekt information. Om det däremot är intressen i ett land som vill dra till sig investeringar som står bakom sidan finns det skäl att vara misstänksam. Då finns risk att verkligheten har friserats så att näringslivets villkor framstår som mera gynnsamma än de i själva verket är.

Tendenskriteriet är relevant inte bara när det gäller fakta utan också när det gäller förklaringar. Det kan ligga i exempelvis ett politiskt partis intresse att förklara konflikterna i ett land i höger- och vänstertermer medan ett annat parti har intresse av att beskriva samma konflikter som orsakade av etniska skillnader. I vidare mening kan man också säga att det är ett slags tendens när verkligheten beskrivs utifrån skilda världsbilder. Den frågan ska vi belysa senare i detta kapitel.

Lögnaktighet

– Cancer och allergifonden

Den grövsta formen av tendens är när någon använder rena lögner för att främja sina syften. Följande fall är ett exempel på detta.

I oktober 1998 hamnade en organisation med namnet Cancer och allergifonden i blåsväder. *Dagens Nyheter* kunde visa att en oproportionerlig del av de medel som fonden samlat in hade gått till dess administration. Det visade sig också att fonden hade marknadsfört sig själv på ett vilseledande sätt. Så här skrev DN om detta:

På Cancer- och allergifondens nätplats på Internet förekommer ett antal firmors och organisationers varumärken och logotyper.

Där finns Telia, QA Information Security, Apoteket, Stockholms stad, Philips, Kommunalarbetarförbundet, TryggHansa och Nordbanken.

Detta ger intryck att de sponsrar fondens arbete.

Marie Kotschack på Philips blir upprörd när hon får höra detta.

– Det var visst någon därifrån som ringde och tiggade pengar för ett tag sedan, men vi sa nej och vi har aldrig stöttat med några pengar.

När Lilian Pasquini på Stockholms stad får höra att stadens vapen förekommer där blir hon förvånad och ringer genast till fonden...

Att ha huvudstadens vapen på sin sida ger förtroende, men Lilian Pasquini garanterar att man absolut inte gett några pengar till organisationen. (DN 22/1098)

I artikeln berättas sedan hur ytterligare två företag figurerat på nätplatsen utan att vara vittalade.

Lögnaktighet

– ett falskt tävlingsresultat

Ett mindre grovt exempel på lögn är den uppgift om vem som vunnit en kommande höstomgång av TV-programmet Robinson som publicerades på en nätplats redan i augusti 1998. Nätplatsen var registrerad på ett företag i Göteborg. Uppgiften om segraren visade sig senare vara felaktig. Om avsikten hade varit att få svenska medier i allmänhet att vidarebefordra detta påstående så misslyckades det emellertid. I stort sett undantagslöst valde samtliga redaktioner att kontrollera uppgiften mot andra källor, i första hand de programansvariga. Då några bekräftelser inte gick att få behandlades påståendet enbart som en kuriositet som inte tilldelades något större

Vita husets hemsida

utrymme. Inte heller lyckades uppgiften skärpa de programansvariga på SVT, vilka enbart sade sig inte ha några kommentarer. Programmet sändes som planerat under hösten och publiken verkade knappast påverkats av den felaktiga informationen. I det här fallet var det uppenbarligen lätt för journalister att identifiera källan som suspekt och inte okritiskt föra dess uppgifter vidare.

Tendentiöst urval – officiella källor

Direkta lögner torde ändå vara relativt sällsynta såväl i tryckta källor som på Internet. Vanligare är att tendensen tar sig uttryck i sättet att uttrycka sig och – inte minst – i att faktaurvalet är ensidigt. Vi ska se ett exempel på detta – Vita husets webbplats.

Nätplatser som härstammar från officiella institutioner, exempelvis regeringar (med beteckningen ".gov") uppfattas intuitivt som trovärdiga. Men detta är en sanning med mycket stor modifikation. Officiella källor är tendentiösa källor. Tendensen kan vara mer eller mindre

tydlig, men för det mesta finns den där.

En studie av Vita husets webbplats ger syn för sägen. Den var nämligen så propagandistisk att det nästan blev komiskt. President Clinton presenterades under rubriken "It All Began in a Place Called Hope" och bilden av Clintons bakgrund var minst sagt glättad. Det sades överhuvudtaget ingenting negativt om presidenten. Porträttet avslutades med orden:

Throughout his life, President Clinton has worked to make a difference in the lives of others. To him Hope means more than a small town in Arkansas; it means working to ensure that each American has the opportunity to fulfill his or her dream.

Hela webbplatsen gick på i denna stil. För den journalist som ville porträttera presidenten i mera objektiva ordalag var webbplatsen oduglig. En sida hade rubriken:

Clinton Gore Administration Accomplishments: American Families Are Better Off Today Than They Were Six Years Ago.

Rubriken visade alltså att även detta handlade om propaganda. Sedan följde en lista på vad Clinton hade utträttat, och det var enbart positiva saker. Ingenting nämndes om förslag som hade förkastats. Inte heller framgick det om det som har utträttats var identiskt med det som föreslogs eller om det bara var resterna av ett ambitiösare förslag. Detta gjorde att exempelvis bilden av socialpolitiken blev snedvriden, eftersom Clinton hade misslyckats med att genomföra sitt stora projekt med en allmän sjukförsäkring. Inte heller denna sida gick alltså att använda för att sakligt beskriva Clintons politik.

Däremot kunde nätplatsen ge en viss kunskap om hur Clinton ville framställa sin politik. Det nämndes exempelvis att reglerna för innehav av skjutvapen hade skärpts, och detta beskrevs som något positivt, "keeping assault weapons off our streets". För Clinton-administrationen var alltså vapenkontroll något bra, en kontroversiell ståndpunkt i USA. Detta var något som avslöjades, inte något som berättades.

Den som var insatt i amerikansk politik kunde alltså få ut en del av att studera denna nätplats, men den som hade grunda kunskaper i ämnet kunde lätt bli vilseledd.

Den amerikanska kongressens nätplats var dock av en helt annan karaktär än Vita husets. Där fanns kongressprotokollen in extenso (åtminstone förefaller det så). Denna nätplats var alltså i högsta grad användbar för information. Förklaringen är inte svår att finna. I kongressen är båda de stora politiska partierna representerade. Därför finns det inte utrymme för propagandistiska förenklningar.

Att använda tendentiösa källor – talibanerna i Afghanistan

Det är inte bara stora och etablerade institutioner som lägger ut information på Internet. Också i den sk. tredje världen har man lärt sig

betydelsen av Internet. Mest känd torde den revolutionära zapatiströrelsen i Mexiko vara. Men även den muslimskt fundamentalistiska talibanregimen i Afghanistan har – eller har haft – en egen nätplats. Den präglades av uppenbar propaganda och var full av hårda beskyllningar. Under rubriken "Commentary & Analysis" fanns exempelvis en beskrivning av en massaker som talibanernas motståndare skulle ha gjort sig skyldiga till. Den börjar:

Reports coming from northern Afghanistan since November 20th. 1997 speaks of more than THREE AND HALF THOUSANDS prisoners of war and local Pashtun residents comprising of women, children and men being killed and dumped in shallow mass graves, and deep wells. The Pol Pot of the killing of these prisoners and innocent residents is said to be general Abdul Malek, the leader of a faction of Uzbek militia. Malek, his murdered eldest brother Rasul Pahlawan and his younger brother Gulo were all previously in the service of Soviet occupation forces, later serving Kabul Communist Governments and lastly working for another Uzbek Communist militia general Dostem.

Så fortsätter berättelsen i samma stil över drygt en tättryckt sida.

Som källa till massakern i fråga är skrivelsen näst intill värdelös. I krig ljugs det alltid, inte minst om övergrepp från motståndarens sida. Hemsidan är med andra ord extremt tendentiös. Trovärdigheten ökade inte av den bristfälliga grammatiken och av invektiv som "Pol Pot". Men skrivelsen gav kunskap av ett annat slag. Den visade hur talibanerna tänkte.

Att motståndarna kallades kommunister är föga förvånande. Intressantare är att de två gånger kallades för uzbekier. Och offren kallades "Pashtun residents". Redan i första stycket förekom alltså nationalitetsbeteckningar tre gånger. I resten av texten nämndes ordet "Uzbek" ytterligare två gånger som beteckning på motståndarna. En annan nationa-

litetsbeteckning, "Hazara", nämndes fem gånger, också här om motståndare. Nationalitetsbeteckningen "Pashtun" nämndes ytterligare tre gånger och handlade då om offren för massakern.

Det finns flera olika förklaringar till konflikterna i Afghanistan. En förklaring som ofta har framförts i västerländska massmedier är att motsättningarna är av religiös natur. Talibanerna har beskrivits som religiösa fanatiker. En annan förklaring är att konflikten, helt eller delvis, är en kamp mellan olika folkgrupper.

Uttryckssättet på nätplatsen är ett starkt argument för att den senare förklaringen är riktig – kriget i Afghanistan är inte bara en religiös utan också en etnisk konflikt. Talibanerna beskrev sig som lierade med den pashtunska folkgruppen och betraktade uzbekerna och hazarerna som sina fiender. De resonerade alltså inte bara i religiösa termer utan också i etniska. Det handlar här inte om vad de påstod utan om hur de uppfattade situationen. Deras *åsikt* var att den pashtunska folkgruppen hotades av uzbekerna och hazarerna.

Att talibanerna var *uppriktiga* kan vi konstatera med hjälp av tendenskriteriet. De hade nämligen ingen anledning att utåt betona den etniska aspekten på konflikten. Den bild de hade intresse av att visa upp för yttervärlden var den motsatta – att de representerade hela det afghanska folket gentemot rebeller som saknade folkligt stöd.

Alltså: talibanernas hemsida var i hög grad tendentiös. Det den påstod om fakta, om konkreta krigshändelser, var därför otillförlitligt. Däremot avslöjade den genom sitt uttrycks sätt hur talibanerna uppfattade konfliktens karaktär – de betraktade den som en strid mellan olika etniska grupper. I det senare fallet finns det all anledning att tro dem. Med hjälp av talibanernas hemsida kunde man alltså få en god förklaring till varför man stred i Afgha-

nistan. Även synnerligen tendentiösa källor kan således ge intressant information om man bara ställer de rätta frågorna.

Världsbild och kunskapssyn som tendens

Som framgått ovan kan en källa ha tendens därför att den har ett *eget intresse i den sak som gäller*. Som part i målet vill den gynna sig själv genom att framhålla vissa aspekter och undanhålla andra. I det avseendet kan naturligtvis källor vara olika mycket parter i ett mål, och därmed bli mer eller mindre tendentiösa.

Men noga taget har alla källor tendens. Alltså även de som inte synes vara parter i målet. Det finns med andra ord inga otendentiösa källor. Det är ett både drastiskt och samtidigt grundläggande påstående för den källkritik vi utvecklar här. Och det äger en särskild giltighet i och med Internet, då varje kunskapssökare på ett helt nytt sätt finner sig möta hela världen.

Alla källor är produkter av den kultur de funnits och finns i. Kulturen konstitueras av en rad faktorer: religiösa föreställningar, traditioner, värderingar, historia, språk, seder, profana trossatser och ideal. Allt detta skulle vi kunna sammanfatta som världsbild. Vi har att göra med såväl stora kultursfärer som små kultursfärer med skilda världsbilder. Det finns en västerländsk världsbild, men det finns också andra världsbilder i andra delar av världen. Det finns en världsbild i den rika "första" världen och en annan i den fattiga "tredje" världen. Det är rimligt att säga att det fanns en kapitalistisk världsbild och en kommunistisk världsbild. Det finns en kristen världsbild, liksom det finns muslimska och hinduiska världsbilder.

Men världsbilderna skiljer sig även mellan Europa och Amerika, mellan anglosaxiskt och kontinentalt, mellan Nordeuropa och Syd-

europa. Liksom de faktiskt gör mellan sydstaterna och nordstaterna i USA, mellan England och Skottland, mellan Stockholm och Malmö, ja även mellan Stockholms södra förorter och dess norra.

Världsbilderna påverkar oss alla. Det vi i ett första steg kan uppfatta, i ett andra steg kan förstå och i ett tredje steg kan förmedla, färgas av den egna språkgemenskapen, den egna traditionsgemenskapen, den egna tros- gemenskapen och det egna historiarvet. När människor från olika kulturer möts blir det därför alltid kollisioner i uppfattningar om både små och stora saker, även när man bevittnar samma händelse eller talar om samma företeelse.

För att värdera en källas uppgifter är det därför viktigt att i någon mån försöka bestämma dess världsbild. Att den har tendens i enlighet med en viss världsbild gör den inte värdelös som källa, men det är ändå viktigt att vara medveten om den tendensen för att inte förhålla sig helt okritisk till de uppgifter som ges. Och ibland kan ett viktigt inslag i en framställning av något skeende just vara att ställa olika världsbilder med deras respektive uppsättning olika fakta mot varandra.

Ett tydligt exempel på hur olika kulturer sätter sin prägel på beskrivningen av något ska vi ge i nästa kapitel. Två på goda grunder välrenommerade uppslagsverk *Encyclopædia Britannica* och *Nationalencyklopedin* ger radikalt olika bilder av politikern Olof Palme. Ingen bild kan direkt avfärdas som oriktig men det märks att det ena uppslagsverket är anglosaxiskt och det andra är svenskt, och det gör stor skillnad vilken framställning man håller sig till.

Trovärdighet

Ett problem med Internet är den väldiga mångfalden av nätplatser. Det är ofta nödvändigt att rensa bort de flesta av de träffar

man får och nöja sig med att använda några få nätplatser som man har förtroende för. Men hur väljer man mellan nätplatserna? Vill man göra det enkelt för sig håller man sig enbart till de nätplatser som representerar erkända auktoriteter. Vi anser emellertid att det innebär att man missar mycket av poängen med Internet, nämligen möjligheten att inhämta information från nya och alternativa källor. Mångfalden är ju faktiskt det som kan vidga våra vyer, och där erbjuder Internet en radikalt ny informationssituation.

Hur kan man då göra en värdering av källor om vilka man vet mycket litet? Vi menar att här kan begreppet *trovärdighet* bli ett kompletterande källkritiskt kriterium. Trovärdighet är onekligen ett svårt begrepp, men det går inte att undvika.

I den internationella diskussionen om Internet förekommer också begreppet trovärdighet. Exempelvis förordar Robert Harris vid Southern California College att man överväger vilka källor som sannolikt är opartiska, objektiva, saknar dolda motiv, uppvisar kvalitetskontroll. Vidare ger han rådet att välja källor som erbjuder så mycket information som möjligt när det gäller författarens namn, titel, ställning, organisationstillhörighet, sidans tillkomstdatum, samt hur man kontaktar författaren. Man bör, menar Harris, söka efter ledtrådar som antyder att källan är kunnig, pålitlig och sanningсенlig. Författarens utbildning, yrkeserfarenhet, titel och anställning kan ge en uppfattning om detta. Källans förhållande till kända och respekterade organisationer, författarens ställning bland andra verksamma inom ett visst fält kan ge ytterligare underlag för en bedömning. Bevis på att påståendena har genomgått kvalitetskontroll, att flera har tagit del och godkänt innehållet i en källa stärker trovärdigheten. Viktigt är också vad som kan framgå genom metainformation, det vill säga information om informationen. Sammanfatt-

ningar och innehållsöversikter gör det möjligt att snabbt jämföra olika källor; värderande och kommenterande uttalanden om olika källor kan också ge en vägledning i den trovärdighetsbedömning man gör.

Nätplatsens adress som en indikation på trovärdighet

Ofta kan man vid trovärdighetsbedömningen ha hjälp av att studera nätplatsens adress. I adressen finns en beteckning som kallas toppdomän. Det kan i amerikanska adresser vara ".gov", ".mil", ".edu", ".org", ".com" eller ".net".

Toppdomänen ".gov" innebär att nätplatsen i fråga är statlig. CIA:s *World Fact Book* har exempelvis adressen <www.cia.gov/cia/publications/factbook>, och Vita huset har adressen <www.whitehouse.gov>. ".mil" innebär att krigsmakten står bakom nätplatsen. Sådana nätplatser är definitionsmässigt tendentiösa – staten och krigsmakten har alltid intresse av att producera information som stämmer med deras intressen. Det behöver inte innebära att de är osakliga, men det är en varning att informationen *kan* vara tillrättalagd.

".edu" innebär att nätplatsen är knuten till ett universitet. Yaleuniversitetet har adressen <www.yale.edu> och Harvarduniversitetet <www.harvard.edu>. Beteckningen ".edu" innebär dock ingen kvalitetsgaranti. Från universitetet kan man länkas till anställdas och studenters personliga nätplatser där de framför sina högst personliga åsikter.

Beteckningen ".org" indikerar att nätplatsen tillhör en ideell organisation. Detta innebär en viss garanti för att organisationen är seriös, men det säger inte särskilt mycket, eftersom högst olika organisationer samlas under beteckningen ".org". Förenta Nationerna har adressen <www.un.org>, den konservativa amerikanska tankesmedjan *The Heritage Foundation* har adressen <www.heritage.

org> och den likaledes amerikanska *The Institute of Historical Review*, som har specialiserat sig på att förneka Förintelsen, har adressen <www.ihr.org>.

".com" kan i stort sett innehålla vad som helst, från *Encyclopædia Britannica* till enskilda personers egna nätplatser. ".net" står för sökmaskiner av olika slag.

USA är dominerande på Internet, och därför bryr man sig inte om att ange nationalitet på amerikanska Internetadresser. Men i andra länder gör man det. ".se" står för Sverige, ".fi" för Finland, ".no" för Norge, ".dk" för Danmark, ".uk" för Storbritannien och ".de" för Tyskland.

Ibland, men inte alltid, kan man kontrollera vem som står bakom en viss domän. På nätadressen <www.press.nu> kan man söka efter uppgifter om vem som står bakom en viss nätplats. Men vad man får veta genom nätadresserna har ändå ett begränsat värde. Därför behövs mer sofistikerade metoder.

Framställningssättet som en indikation på trovärdighet

När vi kallar en nätplats trovärdig, gör vi det utifrån en bedömning av rimligheten i de resonemang som förs, noggrannheten och sanningsenligheten i förmedlingen av fakta, samt medvetenheten om erkända auktoriteter och vedertagna uppfattningar i ämnet. Det sistnämnda – medvetenheten – är inte detsamma som att förklara sig lojal varken med auktoriteterna eller de vedertagna uppfattningarna. Omvänt betyder det här således, att om en nätplats ägnar sig åt kategoriska förutsägelser om framtiden är den inte trovärdig. Om den återger uppgifter som sanna som andra sakkunniga har kunnat belägga som felaktiga är den heller inte trovärdig. Och låtsas den inte om existensen av erkända auktoriteter och vedertagna uppfattningar kan den återigen inte bedömas som trovärdig.

Säg att en nätplats handlar om UFO:s och argumenterar för att utomjordingar regelbundet besöker jorden. Nätplatsen är äkta, oberoende, nyligen uppdaterad, och de som står bakom den har inget uppenbart intresse av att folk tror på utomjordingar. Enligt de källkritiska kriterierna borde det alltså finnas goda skäl att tro på det som sägs på denna nätplats. Ändå anser vi inte att nätplatsen är trovärdig. I stället betraktar vi dem som står bakom den som okunniga stollar.

Trovärdighet i denna mening är ett svårhanterligt och farligt begrepp. Det finns risk att man avfärdar nydanande tankar som går emot den etablerade kunskapen därför att man slentrianmässigt uppfattar dem som icke trovärdiga. Galilei ansågs en gång lika litet trovärdigt som de UFO-troende i dag. Ändå anser vi inte att trovärdighet är något rent subjektivt begrepp. Visserligen finns det inga enkla regler för hur man kan avslöja brister i trovärdighet, men det går att komma en bit på vägen genom att studera hur en källa argumenterar och uttrycker sig. På det sättet kan man i varje fall avslöja uppenbart otillförlitliga källor. Vi ska senare ge exempel hur man kan resonera vid trovärdighetsbedömning.

Det finns även andra brister i trovärdighet som är svårare att kategorisera. En gråzon vetter mot det som vi ska behandla under nästa mellanrubrik.

Källans förutsättningar och egenskaper

Vad kan man begära av en källa och vad kan man inte begära av den? De flesta felaktigheter handlar inte om bedrägeri utan om att ta miste, glömska, schabbel och fel, missuppfattningar, bristande kunskaper, tro snarare än vetande, felbedömningar.

I de flesta fall av nyhetsrapportering torde journalistiken dessutom använda sig av endast

en källa för enskilda uppgifter. Det förhållandet ökar betydelsen av en mera realistisk bedömning av källans pålitlighet.

Frågor kring en källas äkthet är alltså avgörande för hur vi ska bedöma dess uppgifter. Historien uppvisar, som vi kunnat konstatera många exempel på förfalskningar, som har inneburit att vi har blivit nödgade att förkasta uppfattningar som grundat sig på dessa uppgifter. Men förfalskningarna har även, avslöjade som sådana, kunnat ge oss kunskaper om de aktiva krafterna bakom förfalskningarna och hur de utövat sin verksamhet. För att riktigt kunna bedöma en källas uppgifter, finns det även en annan form av problematik som inte har med äktheten att göra. Den problematiken gäller varje brist på fullkomlighet.

Att inga källor är fullkomliga, är naturligtvis inte något nytt konstaterande. Den traditionella källkritiken har emellertid sällan uppehållit sig vid detta förhållande. Internets omätliga utbud på uppgifter kräver emellertid att vi även tar hänsyn till den problematiken och närmare försöker förstå den.

Grundorsaken till den bristande fullkomligheten är att det bakom varje källa finns människor. Antingen är källan helt enkelt just en eller flera människor, eller så är de produkter vi utnyttjar som källor utvecklade och underhållna av människor. Och den banala sanningen om människor är just att vi är mänskliga. Vilket i det här avseendet innebär att vi gör fel. Och för övrigt vill ju heller knappast någon av oss att det ska vara på något annat sätt. Mänskligheten vill knappast bli en ofelbar maskin.

Källor gör alltså misstag, utan någon som helst avsikt att förleda eller förvränga. Källor klarar inte av vissa saker, källor måste inskränka sig i vissa avseenden, källor hinner inte med, källor är ofullkomligt samordnade, källors teknik fungerar inte som det är tänkt, källor tilltror sig eller ger intryck av en kapa-

citet som de inte har.

För den som ska utnyttja en källa, och i vårt fall handlar det i första hand om journalister, är det därför viktigt att skaffa sig vissa kunskaper om *källans förutsättningar och egenskaper*. Ibland kan det även vara på sin plats att ställa krav på källor att de redovisar efter vilka kriterier och enligt vilka principer de bedriver sin verksamhet.

Det är knappast möjligt att göra en uttömmande frågelista att ställa till en källa för att bedöma dessa uppgifter. Varje källa har en unik karaktär, det gäller att använda det egna förnuftet och ett mått av fantasi för att närmare kunna få en uppfattning om den.

Ett vanligt journalistiskt uppdrag är att rapportera från olyckor. Antalet skadade och döda är bland de första saker en journalist vill ha klart för sig. Som källa i det fallet använder han/hon sig ofta av en talesman för polisen. Men är denne talesman alltid en god källa till antalet offer? Kanske har talesmannen inte alls riktigt den kontakt med räddningspersonalen som krävs för pålitliga uppgifter. Kanske är situationen på olycksplatsen sådan att det även för de mest rutinerade och professionella är omöjligt att avgöra antalet offer så att varje siffra blir gissningar. En journalist bör kunna göra en bedömning och måste kanske också ställa några frågor för att utröna dessa omständigheter.

En annan typ av källor är experter av olika slag. Utan att i egentlig mening ifrågasätta en sådan persons auktoritet så är all expertis relativ och expertstatusen är snarare en ambition än ett faktum. Läkare gör sig skyldiga till fel-diagnoser utan vare sig illvilja eller oaktsamhet. Helt enkelt bara därför att människans hälsa är ett svårt område. Piloter och sjökaptenen gör missbedömningar som kan orsaka tillbud, rent av olyckor, utan att deras kompetens behöver ifrågasättas. Inte ens i efterhand kanske de kan reda ut vad som hände, kanske

inte heller en haverikommission kan ge det definitiva svaret.

Databaser är ett behändigt sätt att lagra och hitta stora mängder uppgifter. Men databaserna är beroende av tekniken och tekniken är inte alltid felfri. Framför allt är databaserna beroende av sina system och program samt av den personal som bygger upp och underhåller dem. Vissa saker låter sig göras i vissa system, andra inte. Konsekvensen kan bli att en sökning i basen ger ett missvisande svar. Den expertis som levererar förstahandsuppgifterna till databasen kan ha gjort en felbedömning. En felaktig sjukdomsdiagnos hamnar i ett register och i en databas. Inmatningen av uppgifter i databasen, kan, om det rör sig om en nationell databas, ske på olika håll i ett land och samordningen och samsynen mellan de olika registreringsenheterna är i allmänhet inte fullständig. Uppgifter som är korrumperade, det vill säga, direkt felaktiga förekommer i alla register. Och under perioder underhålls inte registren ordentligt.

För att utnyttja en källa bör man skaffa sig en uppfattning om dess begränsningar, vilka svagheter och osäkerhetsmarginaler den har.

Definitioner

Ett specialfall av källors förutsättningar kan *definitioner* utgöra. Den insamling och förmedling som källor kan ägna sig åt förutsätter många gånger att en företeelse är definierad på ett eller annat sätt. Det är inte givet vad ett begrepp i detalj betyder – Vem ska räknas som svensk?, Vem ska räknas som egen företagare? – och beroende på definitionen av begreppet blir också källans uppgifter olika. Om nu flera källor utger sig för att ha uppgifter om en företeelse men använder sig av olika definitioner gör skillnaderna att de inte kan jämföras och heller inte ska sammanblandas. Men den ena källan är för den skull inte mer sanningsenlig än den andra.

Till exempel sökte några studenter efter uppgifter om arbetslösheten i Sverige på nätet. Två källor användes: *The CIA World Factbook* <www.geography.miningco.com> samt svenska Arbetsmarknadsverket/ Arbetsmarknadsstyrelsen <www.amv.se/ams>. CIA-källan är som redan sagts en ansedd källa på nätet och här uppgavs den svenska arbetslösheten till 365.000. Hos AMS sades arbetslösheten vara 289.152 personer. Dessutom

använde sig studenterna av en källa utanför nätet, nämligen moderaternas partikansli som uppgav att arbetslösheten var 1,5 miljoner. Studenternas kommentar till olikheten i siffror var i första hand att arbetsmarknaden är en dynamisk företeelse där siffrornas giltighet är mycket beroende av aktualiteten. I andra hand påpekades att det handlade om hur man definierar arbetslöshet. Beroende på definitionen kan man alltså få olika siffror.

MOTORVÄGAR OCH JOURNALISTISK PRAXIS

Hur ska man veta att man hamnar rätt på nätet? Det finns naturligtvis en hel del hjälp att få. På själva Internet finns olika sökverktyg. Det finns också en journalistisk praxis som är mer eller mindre outtalad bland journalister, men som formuleras i diskussionsgrupper och handböcker. Men hur långt räcker detta? Det ska vi diskutera i det här kapitlet.

Kataloger och annat lättillgängligt material

Inom en del områden förefaller ett elektroniskt motorvägsnät vara väl utbyggt och lätt att använda. När det gäller att söka litteratur finns exempelvis Libris som är en fullständig katalog över alla svenska vetenskapliga bibliotek. Och den amerikanska Library of Congress har en utmärkt katalog över amerikansk litteratur. Att använda sådana kataloger är praktiskt och relativt oproblemiskt.

Offentligt material är också lättillgängligt, åtminstone i Sverige. Det är inte svårt skaffa fram riksdagsprotokoll, offentliga utredningar, pressmeddelanden, information om statliga verk, kommuner o s v. Att ta fram sådant material över Internet sparar tid och gör det möjligt även för dem som inte är bosatta i Stockholm att få tillgång till material som annars hade varit svåråtkomligt. Men man måste förstås tänka på att ett pressmeddelande eller en utredning inte blir pålitligare på Internet än i pappersform.

För journalistiken är inte lättillgängligheten alltid en odelad välsignelse. Det finns en risk för att journalisten blir alltför beroende av den elektroniska informationen. Han eller hon hinner eller bryr sig inte om att personli-

gen ta kontakt med ansvariga personer utan nöjer sig med den information som finns på Internet. Resultatet blir att journalistiken riskerar att bli opersonlig och fjärra sig från den konkreta verkligheten.

Hjälpmiddel vid sökningar

Mera problematiskt är det som vi kan kalla guider i den elektroniska djungeln – hjälp att hitta den information man söker. Sådan hjälp behövs verkligen. Det mesta som läggs ut på Internet är nämligen skräp, okunnigt svammel, trams och vidskepelse. Att skilja den värdefulla informationen från den värdelösa är ett av de stora problemen på Internet.

Guidningen kan innebära allt från några få länkar till stora databaser. Det finns många sådana hjälpmedel, och det kommer förmodligen att bli många fler inom en snar framtid. Särskilt journalister, som ofta har ont om tid, har stor nytta av sådan hjälp. Men hur stor är nyttan egentligen? Vi ska se några exempel på sökverktygens användbarhet.

Utgångspunkten är vetenskaplig information, eftersom denna är problematisk, inte minst för journalister. När det gäller komplicerade vetenskapliga och tekniska frågor riskerar nämligen journalisten att bli beroende antingen av officiella källor eller av en snäv grupp av experter, ”proffstyckare”, som gärna uttalar sig i massmedierna. Det är inte alltid som proffstyckaren är den verkliga experten i den aktuella frågan. Väl så vanligt är att den som har djupa kunskaper inom ett specialområde inte alls är intresserad av att framträda i massmedierna. Den som vill höra en sådan experts åsikter måste själv söka upp honom

eller henne, och det är inte alltid lätt. Relationerna mellan journalister och forskare är långtifrån så livliga som hade varit önskvärt. Men här borde Internet kunna vara till hjälp. Vi ska se ett exempel.

På regeringens nätplats fanns den 16 december 1998 ett pressmeddelande om ett betänkande från Vindkraftsutredningen. Det var en lägesrapport, men utredningen som helhet (SOU 1988:152) fanns också att tillgå på nätplatsen, om än i ett ganska svåräst skick.

Av pressmeddelandet framgick att den installerade effekten i svenska vindkraftverk hade ökat nästan tjugo gånger under den senaste sjuårsperioden och att det fanns planer på att uppföra cirka 600 stora vindkraftverk i olika delar av landet. Vindkraften var alltså både intressant och aktuell. Därför föreföll det värt att pröva hur Internet skulle kunna användas av den som skulle skriva en artikel om vindkraften, dess möjligheter och problem. Hur skulle man kunna nå fram till experter på vindkraft? Hur skulle man undgå beroende av såväl den offentliga utredningen som av proffstycarna på miljöområdet?

En sökning på ordet "vindkraft" i SVESÖK – ett sökverktyg som bara hänvisar till svenska nätplatser – gav 968 träffar. Det föreföll enklare att göra en systematisk sökning via olika institutioner än att gå igenom hela detta material.

Vindkraft är ett område som det forskas om. Men vindkraften är också en miljöfråga. Det borde alltså vara möjligt att hitta information om vindkraften både på sådana nätplatser som handlade om forskning och sådana som handlade om miljö. Vi började med att leta efter forskningskällor.

Vindkraft – forskningsspåret

SAFARI, "Spridning av forskningsinformation till allmänheten över Internet" är ett projekt där Högskoleverket samordnar svensk

forskningsinformation. På SAFARI:s nätplats beskrevs projektet som "ett decentraliserat system för forskningsinformation på nationell nivå. Dess större beståndsdelar är varje enskild myndighet som medverkar. Systemets minsta beståndsdelar utgörs av de olika 'dokument' som beskriver forskare och pågående forskning och ligger på de olika myndigheternas servrar." SAFARI påstods bland annat vara "ett effektivt hjälpmedel för journalister som snabbt vill hitta ämneskunniga och möjliggör en bredare belysning av svensk forskning för allmänheten." Via SAFARI skulle man med ett eller flera sökord kunna få svar från "alla forskande myndigheter".

Lyckligtvis fortsatte vi läsningen innan vi gick vidare. Litet längre ner i texten fanns råd till forskare där de uppmanades att söka på sig själva eller på sin forskning: "Kan det vara så att informationen om dig och din forskning inte finns på Internet? Är den information som finns uppdaterad och formulerad på sådant sätt att även de som inte är forskare kan förstå?" I så fall uppmanades man att ta kontakt med den avdelning eller person som hade kontakt med SAFARI och "diskutera med dem hur du ska göra för att synas i SAFARI." De ansvariga för SAFARI-projektet medgav alltså själva att informationen var ofullständig.

Vi följde uppmaningen och sökte på oss själva och några av våra kolleger på Stockholms universitet. Det blev inga träffar. En sökning på nyckelordet "journalistik" gav 18 träffar. Dessa täckte emellertid långt ifrån in all forskning om journalistik som görs i Sverige. Det visade sig alltså att det inte fanns någon garanti att all svensk forskning fanns representerad i SAFARI. Systemet var uppenbarligen långt ifrån fullständigt. Något annat var inte heller att vänta. Projektet var helt enkelt för stort. Det är inte realistiskt att tro att alla svenska forskningsinstitutioner ska kun-

na ge fullständiga rapporter om samtliga forskningsprojekt.

Trots allt gjorde vi ett försök och sökte på "vindkraft" i SAFARI. Det blev två träffar. Båda kom från Umeå universitet, och den forskning det gällde handlade egentligen om skogsråvara och kärnkraft. Vindkraften nämndes bara i förbigående. Men kanske hade vi använt fel ord? Vi försökte med "vindenergi" i stället och fick två träffar, en från Chalmers tekniska högskola och en från institutionen för geovetenskaper vid Uppsala universitet. Forskningsprojektet vid Chalmers arbetade med bland annat vindenergi. Institutionen för geovetenskaper nämnde dock bara att vindenergi studeras vid institutionen för meteorologi.

Nu hade vi två tänkbara kontakter, forskningsprojektet vid Chalmers och institutionen för geovetenskaper vid Uppsala universitet. Men eftersom SAFARI inte gav fullständig information ville vi gå direkt till de forskningsinstitutioner som kunde tänkas arbeta med vindkraft.

Men ingen sökning, vare sig på Stockholms, Göteborgs, Uppsala, Lunds, eller Umeås universitet gav några träffar på "vindkraft" eller "vindenergi". Inte heller gick det att få fram något på KTH eller Chalmers. NUTEK, den statliga myndighet som arbetar med teknikutveckling hade inte heller något om vindkraft på sin nätplats.

Resultatet av sökningen blev alltså ganska magert. Om detta berodde på att det faktiskt inte forskas mer om vindkraft eller om det berodde på brister i rapporteringen var svårt att bedöma. Den uppenbara bristen när det gällde journalistikforskning tydde dock på det senare. Slutsatsen blev att såväl SAFARI som de olika universiteterna och högskolorna visserligen innehöll mycket nyttig information, men att man inte kunde lita på att denna information var fullständig.

Vindkraft – miljöspåret

Därefter övergick vi till att söka efter källor med anknytning till miljövärd, och där gick det bättre. Vi började med det statliga Naturvårdsverket. Verket har en databas, ELIN, som innehåller drygt 45000 referenser till svensk och utländsk natur- och miljövärd. En sökning där på ordet "vindkraft" gav 18 träffar, alla till litteratur på området.

Naturvårdsverket hade också en länk, "Svenska miljönätet", som gick till olika organisationer och institutioner som arbetade med miljöfrågor. En sökning på "Vindkraft" gav sju träffar. Där fanns

- en kort information från SMHI som kartlade vindförhållandena i Sverige för att kunna peka ut lämpliga platser för vindkraftverk. Namnet på en kontaktperson meddelades,
- information från Hushållningssällskapet berättade om en försöksgård där man bland annat prövade vindkraft,
- fyra länkar från Naturskyddsföreningen med kortfattad information om vindkraften.

Men det bästa var BYGGDOK som hade lagt upp "Databasen Fastighet - Bygg-Miljö innehåller mer än 40 000 referenser som handlade om energi ur någon aspekt". (BYGGDOK, Institutet för byggdokumentation är en fristående stiftelse som bland annat erbjuder marknaden en rad informationstjänster.) BYGGDOK gav 25 träffar. Det var uppsatser och utredningar som sammanfattades på några rader. Materialet kom från många olika håll, både från Sverige och från utlandet. Det gick visserligen inte att få någon djupare information genom sammanfattningarna, men man kunde beställa kopior av texten. Framför allt fanns namnen på författarna. Här torde finnas tillräckligt material för att bedöma vindkraftens fördelar och nackdelar.

Därmed var målet nått. En relativt snabb sökning hade fått till resultat ett antal träffar

på litteratur om och experter på vindkraft även om informationen naturligtvis var långtifrån fullständig.

Denna undersökning var begränsad till Sverige. Om man ska vidga undersökningsfältet till andra länder blir antalet Internetguider oöverskådligt stort. Men vi ska ändå se på några exempel. En utgångspunkt för sökningarna är fortfarande vindkraften. En annan är Ghana. (Informationen om detta land diskuteras utförligare i ett senare kapitel.)

Det ansedda brittiska uppslagsverket *Encyclopædia Britannicas* nätversion ger möjlighet att länka till olika nätplatser som man anser vara värdefulla. Nätplatserna betygsätts också efter en femgradig skala. Sökningar på "wind power" och "wind energy" gav dock inga användbara resultat. *Encyclopædia Britannicas* redaktörer föreföll anse att vindkraft är detsamma som gammaldags väderkvarnar.

Bättre gick det med Ghana, där encyklopedin länkade till 26 utvalda nätplatser. Av dem var det bara fyra som fick två stjärnor, medan de andra fick nöja sig med en. Bland de tvåstjärniga fanns CIAs *World Factbook* – en standardkälla i sådana sammanhang – och en länderstudie som det amerikanska Department of the Army hade producerat. Vidare fanns en informationsrik nätplats med oklart ursprung, samt en sida som var ägnad åt ghanesisk kultur. Av de enstjärniga härstammade två från det amerikanska utrikesdepartementet, en från Kanadas försvarsdepartement, och en från Internationella Valutafonden. Den ghanesiska statens egen nätplats fanns också med.

USA har en dominerande ställning på Internet och det är därför inte förvånande att flera av nätplatserna var amerikanska. Till sammans gav de 26 länkade nätplatserna en fyllig bild av Ghanas historia, kultur, politik och sociala förhållanden. Men, som vi ska se

senare, fakta av denna typ kan vara problematiska. Och dessa nätplatser var inte de självklart bästa.

De stora amerikanska universiteten väljer också ut nätplatser som länkas direkt via universitetets nätplats. Yale-universitetet prioriterade sidorna efter principen "best matches first". Det fanns dock bara två länkar som var relaterade till "wind power", och av dem handlade den första om sol- och vindkraft i Kina. En sökning på "wind energy" gav fyra träffar. En härstammade från "Yale-New Haven Teachers Institute" och de andra tre från "Yale School of Forestry & Environmental Studies". Urvalet föreföll alltså vara litet närsynt.

Däremot fanns det betydligt mer om Ghana – 200 referenser. Med hjälp av dessa kunde man snabbt få mycket information. Men den gjorda prioriteringen var inte övertygande. Först kom en nätplats med namnet "Murder and Politics in Colonial Ghana" och som nummer fyra en "Ghana life Guestbook" som inte innehöll någon information alls.

Harvarduniversitetet hade 12 länkar, sorterade efter relevans, på "wind energy". En sökning på "wind power" gav 23 träffar, också de sorterade efter relevans. Den information som gavs var dock mager. Mest handlade den om aktiviteter på Harvard.

Harvarduniversitetet hade också valt ut cirka 200 afrikarelaterade nätplatser, som var för sig gav ganska litet information. Nummer två på den prioriterade listan var sålunda en personlig nätplats som tillhörde en av Harvards lärare, som förmodligen härstammade från Ghana. Man kan kanske säga att de stora universitetens nätplatser kan vara en god väg att hitta intressanta länkar inom olika områden. Men de är inte självklart de bästa vägarna.

ProfNet är en avancerad tjänst för främst journalister. Det är en amerikansk databas som "offers profiles and contact information

from 2,000 individuals identified by ProfNet members as leading experts at their institutions.” Det finns två sätt att använda databasen. Det enklaste är att helt enkelt ställa en kort fråga, helst bara ett ord. Som svar får man en lista på experter inom området som man själv kan kontakta.

En sökning på ”wind power” gav inget svar. Däremot fick vi ett svar på ”wind energy”. Det var en professor Pasquale M. Sforza vid Polytechnic University i New York. Hans meriter beskrevs på drygt fyra rader. Uppenbarligen var han kvalificerad. Men var han den bästa experten på området man kan finna? Det finns det nog anledning att tvivla på.

En sökning på ”Ghana” gav fem träffar. Den som bedömdes som den främsta experten var en historiker som var expert på Västafrikas historia och religion. Vidare fanns namngivna

- en person som sedan trettio år koordinerade Förenta staternas fredsinstituts aktiviteter i Afrika,
- ytterligare en historieprofessor, expert på Nigeria, men även med kunskap om andra länder, bland dem Ghana,
- en professor i African American Studies och ”one of the nation’s most quotable authorities on Afrocentrism and African/American history”,
- ordföranden i ”The Alliance to Save Energy” som var expert på energi- och miljöfrågor.

Man kan notera att det varken fanns någon antropolog eller någon ekonom bland de angivna experterna.

ProfNet hänvisade alltså till expertis av olika slag. Dessa experter var säkert goda källor. Men det är uppenbart att de inte var de allra främsta experterna inom området. De var de främsta experter som *ProfNet* hade kontakt med, och det är en helt annan sak.

Slutsatser

Nätplatser som ger service av ovan beskrivna slag kan vara till nytta, inte minst genom att spara tid för den som söker information. Men man måste vara medveten om att dessa hjälpmedel inte är någon garanti för att man får fram de mest trovärdiga nätplatserna. I bästa fall är urvalet bra, i andra fall kanske den som har gjort urvalet inte är mer kvalificerad än man själv. Följande tumregler kan vara till nytta vid bedömningen:

- Sökverktyg som involverar många institutioner och många människor, som t. ex SAFARI, riskerar att vara ofullständiga. Det är sannolikt att åtminstone några institutioner/personer underlåter att rapportera till databasen i fråga eller rapporterar ofullständigt.
- Sökverktyg där en eller några få personer ska samla material om många ämnen, som *Encyclopædia Britannica*, riskerar att missa väsentlig information eller väsentliga källor på grund av att den eller de som samlar materialet har otillräcklig översikt över de olika ämnena. På *Encyclopædia Britannica* intresserade man sig för Ghana men inte för vindkraft.
- Sökverktyg där många experter på olika nivåer är involverade, blir beroende av just dessa experters kunskaper och åsikter, medan annan kunskap, kanske bättre, försummas.
- Sökverktyg där en specialiserad institution, som Naturvårdsverket, samlar information och/eller rekommenderar länkar inom sitt specialområde kan förväntas vara relativt pålitliga, eftersom man där behärskar ämnet. Men det finns risk att urvalet blir skevt beroende på partiskhet eller bristande överblick. Vi diskuterar detta senare.

Den som ger sig ut på Internet för att söka information kan alltså inte helt lita på något av

de hjälpmedel som står till buds. Sist och slutligen är man hänvisad till sitt eget omdöme. Vid sådana bedömningar har man nytta av de metoder som går under namnet källkritik. Vi ska nu se litet närmare på dessa metoder.

Användning och praxis

Vi kan konstatera att användningen av digitala källor och elektronisk kommunikation snabbt har blivit ett naturligt och växande inslag i journalisters vardag. Hur de nya resurserna används och hur praxis formuleras ska vi beskriva mer i detalj.

Det stora "vida världen"-nätet, tillgången till specialiserade databaser och e-postkommunikationen utnyttjas i varierande omfattning. Generellt sett är det stora nätet lite utnyttjat – i förhållande till sitt enorma utbud av information och opinion nästan inte alls. Diskussionen om digitala källor i journalistkretsar rör sig i stor utsträckning om databaser. Det är något som framgår av litteraturen på området, men också av diskussionerna i specialintresserade journalistkretsar som till exempel Grävande Journalister i Sverige, NICAR (National Institute for Computer-Assisted Reporting) och IRE (Investigating Reporters & Editors) i USA, liksom av en intervjuundersökning bland journalister som vi låtit göra. En majoritet av verksamma journalister tycks undvika det stora nätet som källa i det egna arbetet. Ett par undantag finns det dock, det nätutbud som även förefaller nä ut till journalisterna i deras arbete är officiella hemsidor för myndigheter och organisationer, samt nätupplagorna av världens stora tidningar, i första hand de engelska och amerikanska.

Olika typer av databaser har blivit populära då dokument och statistik genom deras försorg är behändigt förvarade och lätt åtkomliga. Journalister kan från sina skrivbord göra arkivsökningar som tidigare skulle ha varit

kostsamma i både tid och pengar, nu kan sökningarna göras väsentligt billigare. Materialet blir dessutom tillgängligt för olika typer av databehandling som möjliggör upptäckter av nya samband. En vanlig typ av undersökande journalistiskt arbete har blivit att samköra material från olika faktadatabaser.

För att kunna utnyttja Internet och digitala källor krävs kunskaper om var man hittar vad och hur man går tillväga för att söka. Även om det finns ett växande utbud av kurser på området är det svårt att hålla sig à jour. På större tidningar och andra medieföretag i Sverige har därför särskilda fakta-redaktioner utvecklat specialkompetens för research i den digitala djungeln. I USA kan dessutom de större nyhetsorganisationerna ha särskilda bibliotekarier som även är behjälpliga i sökandet efter digitala källor.

E-post har blivit ett ofta använt kommunikationsmedel såväl inom den privata som den offentliga sektorn. Yrkesmässig användning av e-post innebär kommunikation mellan personer som redan i andra sammanhang regelbundet byter tankar och information med varandra. Journalisters sätt att använda e-post torde därvidlag inte skilja sig från andra grupper. Inom redaktioner, mellan redaktioner och mellan enskilda journalister byts e-postmeddelanden. Ett annat viktigt inslag är de organiserade diskussionslistor som finns nationellt och internationellt i journalistkretsar. Listorna fungerar på så sätt att någon eller några med utgångspunkt från sin yrkesposition, sätter upp en sådan på vilken andra kan prenumerera, det vill säga alla som tillhör listan får också tillgång till varje meddelande som inkommer till den. Ägarna stipulerar vissa regler för vad diskussioner ska gälla, i allmänhet rätt vida ramar men där ägarna såväl som andra medlemmar är angelägna om att upprätthålla en viss disciplin kring ämnet och inte låta diskussioner helt

”spåra ur”. Värden av dessa diskussionslistor är blandat. Ofta utbyts tips och ställs frågor om konkreta enskilda problem. Ibland kan diskussionerna bli mer allmänt politiska, moraliska och filosofiska och säger egentligen inte mycket mer än de enskilda deltagarnas personliga värderingar. Någon gång vågar man väl påstå att även dessa meningsutbyten mest urartar till pajkastning. Många så kallade ”news groups”, som i Internets barndom var populära mötesplatser för diskussionslystna, förefaller idag endast vara, oberoende av hur de är rubricerade, tummelplatser för könsord och propaganda från amerikansk vapenlobby.

Vi har låtit studenter intervjua journalister om deras användning av digitala källor. Undersökningen ger en viss uppfattning om hur journalister använder sig av Internet och annan elektronisk kommunikation.

För en TT-journalist kan Internet fungera som källa för såväl bakgrund som dubbelkoll av uppgifter som kommit in från nyhetsbyråerna. Nyhetsbyråerna är emellertid fortfarande väsentligt snabbare än Internet. Andra journalister säger att de använder Internet till varje jobb. Där kan de snabbt hämta grundinformation och få direkt tillgång till företag och andra medier. De tar del av myndigheters arkiv och databaser. En utrikesjournalist följer till exempel kontinuerligt tyska tidningar och de tyska politiska partiernas information över nätet. Genom e-post i form av nyhetsbrev kommer också artiklar in till redaktionerna. Pressreaser kan förmedlas via e-post. Speciella e-postlistor som Kulturhuvudstad 98 och förre moderatledaren Carl Bildts veckobrev spelar en viktig roll. Däremot påpekar några att de inte gör e-postintervjuer, sådana vågar de inte lita på.

EU-journalister uppger att de använder elektroniska källor varje dag. De utnyttjar nätplatser för EU-institutionerna, utländska tid-

ningar och tidskrifter, internationella tanke-smedjor, och utrikesförvaltningar. De upplever att den geografiska obundenheten är en stor fördel, och den ökade tillgången till stora internationella tidningar sägs vara ett lyft för journalistkåren.

En vetenskapsjournalist framhåller NASAs, amerikanska rymdstyrelsens, nätplats. Han menar att de är fantastiskt duktiga på att presentera sitt material. Detta hindrar inte att han undersöker även alternativa källor på nätet som är kritiska mot NASA. När han hittar uppgifter på nätet som han funderar över kan han ta kontakt med vetenskapsmän som han är bekant med för att diskutera vad han hittat. En journalist med inriktning på underhållningsbranschen håller uppsikt på nätplatserna för filmbolag, musikbolag, och olika artister.

Ekonomijournalister använder Affärsdata, börsföretags hemsidor, nyhetsbyråerna Direkt, Reuters, Bloomberg och TT. Databaser som förekommer är EcoWin och Datastream och Morgan Stanley och Dean Witter är aktiehandlare som har bra information på sina nätplatser. Andra källor som utnyttjas är Salomon Smith Barney Market Watch (Hot stories), Världsbanken och Lehman Brothers är en analytiker med en nätplats med värdefull information.

De journalister som använder Internet och digitala källor uppfattar stora fördelar i tillgänglighet och tidsvinster. Databaser och myndigheters nätplatser spelar en betydande roll i källurvalet. Nätplatser som inte direkt är knutna till olika länders offentliga organ tillhör ändå för journalisterna välkända auktoriteter. Några journalister uppger att de trots allt utnyttjar ”vida världen”-nätet för faktainsamling men att Internet tar tid om man inte ska söka sig till välkända källor.

Formuleringar av praxis

För att använda elektroniska källor måste man kunna bedöma dem. Vilka är användba-

ra? Vilka är inte användbara? På amerikanskt håll görs kontinuerligt ansträngningar för att sammanfatta erfarenheter av arbetet med elektroniska källor. På så sätt formuleras också en praxis på området: så här hanterar man elektroniska källor, så här sällar man bland dem.

Med den avsikten framställs kontrollistor, så kallade "checklists". Ett exempel är den vägledning som bibliotekarien Nora Paul vid Poynter Institute for Media Studies i Florida har givit ut. Den kan beställas men finns också tillgänglig över nätet, <www.poynter.org/car/cg_chome.htm>. Som mycket av den övriga litteraturen på området ger den en översikt och presentation av befintliga resurser. Följaktligen ges en beskrivning av vad som går att finna i digital form och "på linje" ("on line"): databaser av olika art, elektroniska anslags-tavlor, Internet, e-postlistor, sökverktyg, tidningar, CD-ROM. Vidare ges råd om hur resurserna bäst ska utnyttjas, vilken typ av information som olika källor innehåller, hur arbetet kan bedrivas mest kostnadseffektivt.

Anvisningarna och råden ger naturligtvis ingen källkritisk uppfattning om källorna. Framför allt handlar det om att uppmuntra till användning. Paul försöker dock systematisera informationsbehoven och inskräper vikten av att en journalist för sig själv preciserar vilken sorts information som han/hon vill ha fram. Hon talar om fyra sorters datorunderstödd journalistik (fyra R):

- *rapportering*
- *research*
- *referens*
- *möten ("rendezvous")*

Beroende på vilket av dessa övergripande syften som är aktuellt kan vissa källor vara mer givande än andra.

Dessutom, menar hon, bör journalisten själv ställa sig ett antal "who, what, when,

where, why and how"-frågor innan själva informationssökningen kan påbörjas på allvar. Frågorna ska hjälpa till att precisera de frågor journalisten egentligen vill ha svar på, att välja de bästa källorna, att genomföra sökningar.

De frågor Paul formulerar är till exempel: Vilken kategori tillhör personen du söker information om (en politiker, en affärsman, en kriminell)? Finns någon expert på det område som du söker information om? Vilket slags information vill du ha (statistik, förstahandskällor, bakgrund)? Vad för slags artikel skriver du (analys, en förstadagsnyhet, en uppföljning)? När inträffade det du söker information om? Var inträffade det någonstans? Var kan information tänkas finnas? Varför behöver du information (vill du ha en källa att prata med, rekognosera i ett vitt ämne, fastställa ett enskilt faktum)? Hur mycket information behöver du (några bra artiklar, allt om ett visst ämne, endast specifika fakta)? Hur lång tid tillbaka behöver du information om?

Vem kan ha den information du söker (vilka olika typer av informationsförmedlare finns tillgängliga)? Vilken sorts databas ska du utnyttja (söker du artiklar i fulltext, offentliga handlingar, statistik)? Vilken elektronisk källa är du mest bekant med och har bäst kännedom om?

Vem kan hjälpa dig om du får problem vid en sökning? Vem på redaktionen kan mest om informationsökning med datorer? Vilka söktermer ska du använda?

Det systematiska och metodiska förhållningssättet som Paul argumenterar för och utvecklar är väsentligt för god kunskapsökning. Hon understryker behovet av att göra sig medveten om vad man gör för att få bästa möjliga resultat.

Robert Harris vid Southern California College har gjort den kanske mest ambitiösa kontrollistan för en värdering av källor på

Internet. Också han understryker vikten av att den som söker kunskap genom frågor till sig själv gör sig medveten om vilken kunskap han/hon söker. Liksom Paul vill Harris att den som söker kunskap först svarar på en del frågor som definierar vad sökningen syftar till: Vad söker du? Vill du ha fakta, åsikter (auktoritative eller bara vem som helst), genomtänkta argumentationer, statistik, berättelser, ögonvittnesskildringar, beskrivningar?

Men Harris går vidare genom att formulera kriterier för en kvalitetsbedömning av Internetkällor. Dessa kriterier ordnar han under fyra rubriker:

- *trovärdighet (credibility)*
- *korrekthet (accuracy)*
- *skälighet (reasonableness)*
- *stöd (support)*

Harris uppfattning om grunderna för en bedömning av källans trovärdighet har vi redan refererat i föregående kapitel.

Med avseende på korrekthet framhåller Harris tidsaspekten. När skapades informationen (hur länge är den livsduglig)? Vissa områden som naturvetenskap, medicin och affärer blir snabbt föråldrade. Vidare menar han att man ska överväga om informationen är omfattande när källan drar slutsatser. Korrektheten är dessutom beroende av för vilken publik och vilket ändamål som informationen är avsedd för. Ton och stil kan antyda brist på korrekthet. Vaga och svepande generaliseringar ger anledning att misstänka brist på korrekthet.

Med avseende på skäligheten vill Harris fråga om framställningen är rättvis, objektiv, moderat och konsekvent. Rättvisa ("fairness") innebär att innehållet ska vara balanserat, eftertänkt, inte utvalt, sållat eller vinklat. Även motståndarens argument ska komma fram. Absolut objektivitet finns inte, men en författare måste kunna kontrollera sina sympatier. Moderat innebär att informationen inte

är extrem – en relevant fråga är om världen verkligen kan beskrivas på det sätt som görs. En prövning av konsekvensen innebär att kontrollera att källan inte säger emot sig själv. Slutligen kan källans världsbild förvränga informationen, en politisk dagordning kan få företrädare framför sanningen.

Med avseende på stöd, menar Harris, att källan ska belägga vad den säger och påvisa att uppgifterna bekräftas åtminstone delvis av andra källor. Mycket information, som statistik och enskilda fakta, kommer från andra källor. Om dessa källor anförs tydligt så att dubbelkontroll blir möjlig stärker det trovärdigheten. Överhuvudtaget är dokumentation viktigt för att få veta att författaren inte endast är sin egen sagesman och att källanvändaren får möjlighet att följa upp uppgifter. En annan typ av upplysningar handlar om hänvisningar till andra källor som ger liknande framställningar av samma ämne eller till andra vederhäftiga källor som framställer en argumentation i mer allmänna avseenden och som understödjer påståenden. I förekommande fall kan det också vara lämpligt att informationssökaren genom kontroll med välrenommerade källor inom samma fält skaffar sig en uppfattning om nya påståenden förefaller rimliga med hänsyn till äldre kunskap i en viss fråga.

Harris kriterier syftar till en närmare analys av källornas karaktär. Den uppmärksamhet han påkallar är mer detaljerad än Pauls och är mer fokuserad på en värdering av enskilda källor. Även hos honom går det dock att uppfatta en preferens för välrenommerade auktoriteter och de kännetecknen på trovärdighet som han sätter sin tillit till utgörs av traditionellt vedertagna normer: författarens ställning ska inge respekt; ton och stil ger uppfattning om trovärdighet; framställningar ska vara rättvisa, objektiva, moderata och konsekventa; källor bör bekräftas av annan vedertagen kunskap. Harris närmar sig mera direk-

ta källkritiska värderingar men ändå ger han sig inte i kast med en reell källkritik. Hans syfte är att trots allt på ett enkelt sätt undanröja ett bekymmer i en daglig journalistisk verksamhet. Han hoppas klart kunna skilja vissa källor som man kan lita på, från andra som man inte kan lita på.

Den tydliga vattendelaren mellan olika källor finns tyvärr inte, man måste tvivla på alla källor.

En ny auktoritetstro?

Ett drastiskt exempel på auktoritetstro fick vi genom en amerikansk e-postlista ägnad åt datorunderstödd journalistik. Vi gick ut med en förfrågan om några hade erfarenhet av redaktionella vägledning eller personliga kontrollistor för att skilja agnarna från vetet bland nätplatser. Ett av de svar vi fick innehöll följande uttalande:

First, a journalist can at least make some kind of judgment about the site based on domain. Sites created in the U.S. contain one of several domain names embedded in the url's, i.e. ".com" ".org" ".gov" and so on. Journalists have a sort of prioritized way of looking at those, generally trusting .gov, .mil, and .org sites more than others. Sites with the domain .com are considered the least trustworthy, as they are the most proliferate and easy to acquire.

Visserligen konstaterade vi i det föregående kapitlet att nätadresser kan ge en fingervisning om källors trovärdighet, men vi betonade också att värdet av den informationen var begränsat. Det som sägs här ovan får en därför att höja på ögonbrynen. Amerikanska journalister, påstås det, sätter i första hand sin tilltro de till platser som hör till någon av huvuddomänerna .gov, .mil och .org, det vill säga platser som tillhör staten, militären eller ideella organisationer.

Svenska journalister som vi har haft kontakt med under arbetets gång har resonerat i

liknande banor. Några repliker kan vara belysande: "Sista årens utveckling har varit revolutionerande", "Nu kan man få tag i det mesta på nolltid", "Lätt göra faktakoll, lätt att värdera", "Infotorg är ovärderligt", "Skolverket har många tillgängliga siffror", "Nätet är en guldgruva av fakta". Till skillnad från det stora öppna nätet sägs de offentliga och kommersiella databaserna vara "strukturerade", "lätta att hitta i" och "oftast bedömbara". "En tidnings trovärdighet är konstant oavsett om den är på papper eller på nätet", "Myndighetssidor kan man nog kalla säkra."

"Om jag", hävdade en journalist, "köper information från en annan tidningsbas eller byrå känner jag mej mer trygg". En annan journalist kallade den traditionella källkritiken för "akademisk lyx". Han sade han skulle bli vansinnig, om han skulle börja ifrågasätta Mediearkivet och den stora musikdatabas han brukade använda.

Dessa vittnesbönder bekräftar en motvilja hos journalister att ge sig ut i den stora djungeln av allehanda nätplatser och uttrycker samtidigt en oreservad entusiasm för vad de ändå använder. Konsekvensen är att man drar sig för att utnyttja just det som Internet har möjliggjort, nämligen tillgången till en mängd nya informations- och opinionsbildare, samtidigt som de tycks uttrycka en återgång till en övertro på myndigheter och gamla etablerade auktoriteter. Att amerikanska journalister, i vår post-Watertagetid, kan prioritera information från Vita huset – huvuddomän .gov – är onekligen överraskande.

Det är rimligt att tro att det hela har att göra med såväl rutinisering som psykologiska orsaker. Nätets utbud är oöverskådligt, därför väljer journalister i dagsläget att hålla sig till några enkla tumregler. Det är naturligt både för att svara på de redaktionella kraven på snabbhet, liksom för att hantera rädslan för att ge sig ut i det okända. Men risken är därmed

att vissa traditionella källor får ett nytt övertag i informations- och opinionsförmedlingen. Och det är de inte värda.

Praxisen är otillräcklig

Den praxis som har utvecklats inom journalistikaren har uppmärksammat flera problem och anmodat en försiktighet som har många fog för sig. En viss skillnad kan man uppfatta mellan amerikanska och svenska journalisters förhållningssätt. De kontrollistor som anføres ovan är ju av amerikanskt ursprung och det är signifikativt. De amerikanska journalisterna är mera systematiska och aktiva i sin inställning att ifrågasätta källor. Ändå är det så att den praxis som även där har utvecklats framstår som otillräcklig.

De kriterier för bedömning av källor som framgätt av ovanstående beskrivning av yrkes-

rutiner och journalistisk praxis upphåller sig vid yttre indikationer på en källas tillförlitlighet. Kriterierna bygger på spontan erfarenhet och vardagligt sunt förnuft. De är många gånger välbetänkta och nyttiga, men de räcker inte.

Den här boken vill ge kriterier för ett fortsatt kritiskt förhållningssätt när man tränger djupare in i källorna. Det är otillräckligt att försöka fastställa att det ena är en god källa och det andra är en dålig källa och sedan sätta sin tillit till vad den till synes varande goda källan säger. Källkritiken kan både ifrågasätta och gå längre än vad den spontana erfarenheten och det vardagliga sunnda förnuftet säger. Källkritiken fokuserar på källornas innehåll och syftar till en fördjupad analys av detta. Den framhåller vetenskapligt belagda svårigheter i att fastställa fakta och ställer frågor kring grunderna för olika former av kunskap.

FEL OCH FÄLLOR

Så här långt har vi talat om journalistisk praxis samt källkritikens principer. En formulerad praxis har framför allt varnat för icke-auktoritativa källor på nätet, vi har hävdat att det är en otillräcklig värdering av källorna. En tillämpning av de källkritiska principerna innebär, har vi i stället menat, en helt annan och nödvändig skärskådan av källornas karaktär och förutsättningar. Vi vill nu ge en mer vittgående uppfattning om de källkritiska problem som Internet kan ställa journalister inför. Detta och de två följande kapitlen avser att utgöra en relativt omfattande provkarta på sådana problem. Framställningen bygger på ett antal undersökningar som studentgrupper har genomfört under vår ledning, samt egna närmare granskningar av källor som vi under arbetets gång erfarit är väsentliga för dagens journalistik.

En sådan bred inventering av fel och fällor bekräftar att det är problem av den art som vi har framhållit som är avgörande när källor på nätet ska användas.

En grupp studenter sökte på nätet uppgifter om vilken dator som var världens första. På adressen Ames laboratory vid Iowa State University fick de uppgifterna att världens första elektroniska digitala dator konstruerades av John Atanasoff och Clifford Berry vid just Iowa State University 1942. Det finns emellertid andra datorer som skulle kunna göra anspråk på att räknas som världens första dator, det beror bland annat på vad som ska utmärka datorns konstruktion. Studenterna drog slutsatsen att Iowa State University naturligtvis hade ett intresse av att framhålla den dator som producerats vid det egna uni-

versitetet som en föregångare.

En annan undersökning gick ut på att ta reda på storleken på USA:s utlandsskuld. Studenterna hittade där dels en nätplats med namnet "How to boycott the deficit", vilket gjorde dem osäkra på om uppgifterna där gick att lita på eftersom intressenterna bakom platsen uppenbarligen hade intresse av att förstora skulden för att förbättra sina egna argument. Å andra sidan hittade de även en nätplats med uppgifter om den amerikanska utlandsskulden som inte hade uppdaterats sedan 1997, vilket direkt diskvalificerade de uppgifterna som föräldrade.

På nätet finns tillgång till många specialuppslagsverk. En studentgrupp sökte efter den ekonomiska termen "swap" och fann en förklaring på "IFCI risk watch". Nätplatsen har en ordbok som gav en definition av "swap" som studenterna bedömde som god. IFCI står för International Finance and Commodities Institute i Genève och bakom detta finns en lång rad banker, finansinstitut och börser. Det förefaller alltså vara en pålitlig källa för den här typen av uppgifter. Ändå är det anmärkningsvärt att IFCI själva varnar för att de inte kan garantera att uppgifterna som står att läsa är kompletta eller ens riktiga.

En annan studentgrupp undersökte två källor med diametralt motsatta budskap om bostadslån <www.varbostad.se> bakom vilken finns HSB och hyresgästföreningen där budskapet är "Otrohet lönar sig" och <www.sebank.se> bakom vilken finns SE-banken där budskapet är "Lojalitet lönar sig". Medan Vår bostad hävdar att det finns pengar att tjäna på att spela ut bankerna mot

varandra när man tar bostadslån, hävdar SE-banken att det är fördelaktigt att vara trogen en bank. Studenternas kommentar är att Vår bostad fokuserar strikt på boendekostnader-na medan SE-banken ser på privatekonomin i dess helhet och båda källorna kan på så sätt anföra fakta som underbygger deras respektive budskap.

Ytterligare en efterforskning av källor gällde en medicinsk problematik kring östrogen och mammografi. För bröstcancerförebyggande hälsovård har mammografiundersökningar länge ansetts vara en viktig metod. Samtidigt rekommenderas samma grupp kvinnor, över 40 år, kontinuerlig östrogenbehandling. Enligt studenterna bakom undersökningen finns en erkänd målkonflikt mellan de två behandlingsmetoderna: östrogenbehandlingen gör det svårare att med mammografi upptäcka eventuella cancertumörer. Vid en granskning av olika nätplatser som behandlar östrogenpreparat fann de inga hänvisningar eller diskussioner kring dessa negativa effekter av östrogen. I det sammanhanget granskades den information som läkemedelsföretaget Astra, läkemedelskatalogen FASS och apoteket Elgen hade lagt ut på nätet. Studenterna undrade om gynekologerna okritiskt godtog läkemedelsföretagets beskrivningar och därmed fokuserade enbart på det egna området utan att ta hänsyn till andra medicinska effekter, samt om de också förlitade sig på föräldrad forskning utan att observera de negativa effekter som senare års forskning påvisat om östrogen?

En fråga som några studenter ställde var "Hur lång är kinesiska muren?". Från två olika källor blev det också två rätt olika svar: över 300 mil respektive 240 mil. Studenterna använde också en källa utanför nätet som bekräftade att muren är 240 mil. Den felaktiga källan, menade studenterna, hade egentligen ingen anledning att ge vilseledande uppgifter,

ändå var de felaktiga.

En informationssökning gällde beskrivningen av Abraham Maslows behovspyramid, en psykologisk teori om motivation. Den ena källan var en nätplats för en distanskurs i organisationssociologi vid Lunds universitet. Vid en kontroll av källans äkthet går det att konstatera att domänen <www.lu.se> är registrerad i det svenska registret av Lunds universitet. Ansvarig för textinnehållet är en forskare som återfinns i Lunds universitets personalkatalog. Slutsatsen var därför att källan var äkta. Enligt denna källa har Maslows pyramid sju nivåer. Studenterna jämförde uppgiften med *Encyclopædia Britannica* och där stod att pyramiden hade fem nivåer. Distanskursen hänvisade uppgifterna om Maslows pyramid till ett referat i en bok av några andra forskare. Studenterna gick i stället till Maslows bok *Motivation and Personality* som är primärkällan. Där uppgavs antalet nivåer till fem. Slutsatsen blev därför att fem var den riktiga uppgiften.

Om man vill söka information på nätet om Västsahara har såväl Arso, den organisation som kräver självständighet från Marocko för området, som den marockanska staten nätplatser som ger information, båda till synes av hög kvalitet men naturligtvis från helt olika utgångspunkter. Exemplet illustrerar hur befrielseörelser idag har uppnått en viss jämbördighet med sina kontrahenter på propagandafronten. Studenterna drar slutsatsen att generellt sett förekommer friseringar och halvsanningar snarare än direkta lögner eller förfalskningar. Medan den officiella marockanska texten påstår att Västsahara länge varit nära knutet till Marocko, påstår Arsos text att det aldrig har funnits några territoriella band mellan parterna.

En student uppmärksammade en nätplats som tillhör ett företag som tillverkar naturläkemedel. En intern länk påstår att man ska

få närmare information om den forskning som bedrivs vid företaget. När man klickar på länken finns dock bara två fotografier på kvinnor i vita rockar i modern laboratoriemiljö. Forskningsrapporterna återges inte i original och är från tidigt 80-tal. Däremot publicerar företaget två brev som det fått från nöjda kunder.

En grupp studenter valde att undersöka en nyhet som publicerades på TamilNet <www.tamilnet.com>. Det var inte möjligt att med säkerhet bedöma nätplatsens förhållande till separatistorganisationen De tamilska tigrarna (LTTE – Liberation Tigers of Tamil Elam), men det förefaller rimligt att utgå ifrån att den stod befrielse rörelsen nära. Den 23 mars 1998 uppgavs att klockan 5.30 samma morgon hade en prästassistent i Jaffna blivit nedskjuten. Nyheten låg i linje med påståenden från De tamilska tigrarna om att den hinduiska religionen förtrycks på Sri Lanka sedan buddhismen blivit statsreligion. Det var alltså en nyhet som bekräftade De tamilska tigrarnas beskrivning av situation på Sri Lanka. Nyheten gick inte att bekräfta via någon annan nyhetsbyrå, och inte ens TamilNet uppgav varför prästassistenten hade skjutits eller av vem. Andra uppgifter från TamilNet gjorde gällande att en ökning av antalet självmordsförsök hade skett i Jaffna. Källorna till dessa uppgifter angavs dock endast som "sources". Anonyma källor är vanliga, särskilt när det gäller alternativa källor.

När några studenter skulle söka vidare på en information de fått via Mediearkivet kunde de inte hitta några uppgifter först därför att personens namn var uppgivet Skulberg och inte Skalberg som det borde ha varit.

Rädda Barnen har byggt upp en databas om barnsoldater i världen, men studenterna som granskade nätplatsen konstaterade att det inte framgick hur insamlingen av uppgifterna hade gått till, vilka som var källorna, om dessa var förstahandskällor eller vilken ten-

dens de kunde tänkas ha.

EU har idag en av världens kanske största nätplatser med 100 000-tals dokument, framhöll en journalist med EU-bevakning på sin uppdragslista, men han tillade att insynen för den skull inte alldeles säkert blir bättre. Enbart "godkänt" och officiellt material läggs ju ut. Materialet är kanske relevant för institutionerna själva. Men han trodde att grävande journalister ofta kunde bli frustrerade över den dåliga överblicken och sökrutinerna.

En journalist påpekade att *SIF-Tidningen* har mycket bra korrektur i sin tryckta version men att utgåvan på nätet har haft många slarvfel.

Skillnaden i trovärdighet mellan professionella nyhetsförmedlare och andra informatörer är stor, menade en ekonomijournalist. Och det gäller att veta vem som är vad. Som exempel nämnde han Newswire, som är en tjänst där företag betalar för att få en journalistiskt utförd artikel om det egna företaget och dess produkter distribuerad till redaktionerna. Newswire kallar sig ändå nyhetsbyrå. Men jag är klart skeptisk, underströk journalisten och gav exempel på en artikel om en ny svensk bilradar som skulle minska antalet olyckor på vägarna. "Det låter ju intressant. Så fortsätter man läsa, och inser att det här egentligen kommer från Celsius, det har bara formen av en artikel".

Det går omedelbart att i de relaterade exemplen igenkänna de källkritiska problem vi pekat ut. Nyhetsbyrån Newswire aktualiserar äkthetskriteriet, den är inte riktigt vad den utger sig för att vara. Uppgifter om USA:s utlandsskuld påminner i sin tur om tidskriteriet. Såväl Rädda Barnen som TamilNet kommer med uppgifter som saknar hänvisningar till andra källor, det är många gånger typiskt för nätet. Men det är uppenbart att de är beroende av andra källor, de är inte bättre än andrahandskällor och den som ska använda uppgifterna bör söka efter förstahandskäl-

lorna. Vår bostads och SE-bankens olika råd om bostadslån illustrerar tydligt tendenskriteriet.

Även de två "nya" principerna kan hitta sina exempel ovan. I flera fall är det uppenbart att källorna aldrig ska tas för givna.

Reservationen från finansinstitutet i Genève är anmärkningsvärd. Den kan tyda på en ovanlig medvetenhet om svagheter i information och en öppenhet att tala om detta. Men det kan naturligtvis också ha mer krassa skäl: en rädsla för att få skadeståndsanspråk på halsen för felaktig ekonomisk information. Vad det i alla fall visar är att en stor del av uppgifterna på Internet tillhandahålls utan kontroll, men även med kontroll är de osäkra. Exemplet med den psykologiska teorin om motivation handlar knappast om avsiktlig vilseledning. Snarare är det en påminnelse om att expertstatus aldrig får tas för given. Dessutom kan det även här vara fråga om olika tolkningar. Även om Mediearkivet och *SIF-Tidningen* inte avsiktligt vill vilseleda kan korrekturfel ställa till med problem.

Det är mycket vanligt att nätplatser utlovar mycket som inte finns. Tomma löften kan finnas redan i den information som ges genom sökmaskinerna men visar sig särskilt i form av interna länkar på platsen. Överhuvudtaget gör mängden av uppgifter, som i EU-fallet, det många gånger svårt att orientera sig. Det handlar inte i första hand om motstridiga uppgifter utan om det enkla förhållandet att det finns så många fakta.

I fallet med den första datorn blir det uppenbart att vetenskapliga institutioner kan ha tendens, men dessutom visar det sig att det inte är så självklart vad som är den rätta uppgiften. Det beror på definitionen av företeelsen, i det här fallet en dator. Definitioners betydelse framgår också vid exemplet med arbetslösheten. Det går alltså att hävda att samma fråga har flera olika svar som alla är

riktiga. Med Internet blir närvaron av de olika svaren på samma fråga så mycket mera påtaglig än tidigare.

I fallet med Newswire kan vi konstatera att nya aktörer omdefinierar begreppet "nyheter". Skillnaden mellan journalistik och reklam blir otydlig. Det vore kanske att önska sig att dessa nya aktörer inte lyckades i sina föresatser till omdefinitioner. Realistiskt sett är nog snarare en ökad medvetenhet om att gränserna är flytande det enda möjliga.

Världsbild och kunskapsbild som tendens kan illustreras med två fall.

Fallet med Västsahara understryker att sanningen är olika beroende på var man hör hemma. Olika parter har olika tendens, men exemplet visar också på den möjlighet som Internet innebär för alternativa källor att få ut sin version till omvärlden.

Bristen på kritisk information vid östrogenbehandling kan exemplifiera att även statlig verksamhet har kommersiella intressen. Framför allt kanske det ändå exemplifierar hur etablerade uppfattningar gärna har totalt monopol på sanningen även när det kommer forskningsresultat som motsäger eller nanserar den tidigare uppfattningen. Detta gäller kanske särskilt traditionella auktoriteter – i exemplet FASS, apoteken – som har en tröghet i att ta till sig nya uppfattningar.

Det går naturligtvis att fortsätta resonera om dessa exempel, men det kan vara lämpligt att stanna här med några första slutsatser om nätets fel och fallor.

Bakom de källor som förekommer i exemplen ovan finns i de flesta fallen erkända auktoriteter: universitet, stora läkemedelsföretag, aktade finansinstitut, respekterade organisationer, uppslagsverk med gott renommé, myndigheter, regeringar. Ändå går det inte att fastslå otvetydiga fakta.

Tillkomsten av "fakta" är ingen odiskutabel och rationell process. Nätet gör det således

uppenbart hur stor betydelse definitioner har för vad som är fakta. Det är också uppenbart att fakta tillhandahålls efter rätt lättsinniga insamlingar av uppgifter. Att människor har fel är lika vanligt på nätet som i andra sammanhang, men här når felet effektivt offentligheten. Nätet vimlar av uppgifter: nya, föräldrade, spekulativa, direkt felaktiga, korrekta. Att skilja det vederhäftiga från det ovederhäftiga är många gånger ett synnerligen besvärligt och tidskrävande företag. Tendens innebär många gånger inte total förvrängning av uppgifter utan snarare alternativa uppgifter ur ett annat perspektiv.

Rykteskulturen

Tradering, då en berättelse förs vidare från källa till källa, har vi uppmärksammat under de källkritiska principerna. En form av tradering är rykten och Internet är en rykteskultur, det bidrar inte minst journalistiken till. I samband med spekulationerna om en storaffär med Volvo inblandat lades en sida ut med adressen <www.fordvolvo.com>. Platsen var registrerad i en privatpersons namn i USA.

TT-journalister hämtade nyheter om händelseutvecklingen kring Volvo från de stora internationella tidningarnas nätupplagor, framgick det av nyhetstelegrammen under den här perioden. Att spridningen av nyheter på det viset inte är problemfri framgick av en krönika i *Dagens Nyheter*.

DN berättade i januari 1999 om en "nyhet" om Volvo som aldrig hann bli en nyhet, i varje fall inte i DN. Det uppgavs att det amerikanska bilföretaget GM planerade att lägga ett motbud till Fords bud, enligt radions ekonnyheter i en morgonsändning. Det hela skulle ha stått att läsa i *Detroit News*, vilket enligt en del medarbetare på DN:s redaktion talade för trovärdigheten eftersom det var en tidning i Fordkoncernens egen hemstad. Snart visade det dock sig att "nyheten" var en gammal spekulation och snabbt hade dementerats av GM. *Detroit News* hade därför aldrig förmedlat uppgifterna i tryck, men dessa hade hunnit komma ut i nätutgåvan av tidningen och därifrån hade de vidareförmedlats av affärsnyhetsbyrån Bloombergs Business News. En konsekvens var också att kurserna på Volvo-

Den information man fann på plats var mycket sparsam: "This Site is Currently Under Construction. Try again soon!!" Frasen "Under Construction" upprepades i olika design över hela sidan. Ändå gav bara förekomsten av denna sida upphov till en förstärkning av ryktena om att en affär mellan Ford och Volvo var nära förestående. Affären blev ju av, men just den här nätplatsen hade ingen information att tillföra händelseutvecklingen. Den visar bara hur liten ansträngning det ibland behövs för att ett påstående ska vinna åtminstone en viss tilltro.

aktier steg under den första morgonhandeln på börsen.

Avsiktligt vilseledande information finns naturligtvis i många former på Internet. Ett återkommande irritationsmoment är de ständigt falska e-postvarningarna om datavirus. De har karaktären av kedjebrev som man uppmanas skicka vidare. Andra former för att sprida falsk information är e-postgrupper och e-postlistor och naturligtvis på egna nätplatser. Den typ av vilseledande uppgifter som förekommer här är datorrymdens motsva-

righet till vandringssägner. Men det förekommer även ett stort antal ekonomiska och politiska rykten, till exempel initierade av amerikanska högerkretsar att Bill Clinton har låtit mörda den och den personen. Ett stort antal av de rykten som cirkulerade i samband med Lewinskyaffären fick sin spridning via nätet.

Det finns å andra sidan ett ganska stort utbud av nätplatser som tagit som sin uppgift att dementera dylik falsk informationsspridning. Några av dessa kan vara värda att ange här, trots att deras livslängd inte kan garanteras: Rob Rosenberger's Computer Virus Myths and Hoaxes Page <kumite.com/myths>, Dr. Solomons Hoax Page <www.drsolomons.com/vircen/hoax.html>, The Urban Legends Web Site <www.urbanlegends.com>, Urban Legends Reference Pages <www.snopes.com>, Datafellows Hoax Warnings <www.Europe.Datafellows.com/news/hoax.htm>, Department of Energy Computer Incident Advisory Capability <ciac.llnl.gov/ciac/CIACHoaxes.html>, Symantec Anti Virus Research Center <www.symantec.com/avcenter/index.html>, McAfee Associates Virus Hoax List <www.mcafee.com/support/hoax.html>.

Enligt ekonomireportrar förekommer på nätplatser med anknytning till ekonomi och affärer prat ("chat") innehållande rykten och tips vars upphovsmän ofta inte är de som de utger sig för att vara. En journalist hade nyligen uppmärksammat ett par så kallade ankor i Dagens Industris nätupplaga. Den ena uppgiften var att industrikoncernen Celsius hade fått klartecken för en order på 14 stridsvagnar. Den andra var att en mängd tjänstemän inom Privatjänstemannakartellen skulle gå ut i strejk. Bägge uppgifterna var helt fel.

Det anmärkningsvärda är inte så mycket förekomsten av falska uppgifter som förmedlingen av desamma. Internet fungerar som en rykteskultur och traditionella medier inlemmas till synes enkelt i denna kultur. Bara före-

komsten av ett påstående kan vara tillräcklig för att det också ska bli allmänt godtagat. Ett viktigt skäl till att förmedlingen av tvivelaktiga uppgifter kan gå så lätt är att journalistiken många gånger nöjer sig med att vidarebefordra uppgifter enbart med tillägget "enligt den och den källan". Därmed gör man sig kvitt granskningsansvaret. Och har en uppgift väl kommit in i betrodda medier tycks den i ett slag kunna få en fortsatt obegränsad spridning.

Risken för bländverk – en översättning

För att riktigt bedöma källors förutsättningar och egenskaper krävs många gånger att man förmår hålla huvudet kallt. Den mycket använda sökmotorn Altavista har ett översättningsprogram som heter "babelfish" <http://babelfish.altavista.com>. Det avser att översätta texter på andra språk till engelska. Onekligen låter detta som en dröm, plötsligt skulle det vara möjligt att ta del av allt möjligt på språk man inte själv behärskar. Arbetet med datoriserade översättningar har pågått i säkert ett par årtionden. Även om man inte kan förvänta sig perfektion, kunde programmet kanske ge en uppfattning om vad som fanns, att veta inom ett ämne på andra språk. För den som har erfarenhet av att röra sig mellan olika språk och vissa insikter i översättningsarbete är det visserligen uppenbart att språk är en så pass mångfasetterad företeelse att en regelstyrd översättning som varje datorprogram måste innebära, ter sig mycket komplicerad.

Hur lyckades då programmet med en text? I samband med en fortbildningskurs för journalister gjordes denna översättning till engelska av en fransk text ur den algeriska tidningen *El Watan*.

Originaltext

Stratégie

La sonnette d'alarme est tirée encore une fois par le CNES. En constatant que "l'aggravation des déséquilibres externes et ses incidences sur les équilibres internes confirme la fragilité de l'économie nationale mise en évidence par l'ajustement structurel", l'institution remet à l'ordre du jour la nécessité d'une stratégie nationale de développement économique et social. La dernière crise du pétrole de 1998, qui a fait chuter le prix du baril à moins de dix dollars, avait déjà fait entrevoir le retour d'une situation que beaucoup croyaient révolue. L'application du programme d'ajustement structurel a mis à nu les faiblesses de l'économie et sa dépendance vis-à-vis des hydrocarbures. L'aggravation des inégalités et la récession qui ont déjà été constatées il y a de cela une année restent des tendances lourdes. Les menaces sur la cohésion sociale demeurent. Le taux important du chômage, la pénurie de logements, l'élargissement de la pauvreté aux couches moyennes, la faiblesse de la sphère productive et l'absence de relance n'augurent rien de bon même si par ailleurs d'importantes capacités de croissance sont recensées. S'il est critiqué au sujet de la manière dont il établit les diagnostics, le CNES reste une institution irremplaçable grâce à la concertation et aux échanges. Véritable observatoire de la situation économique et sociale, il permet d'éviter la démagogie et le triomphalisme qui caractérisent certains discours. En appelant à mobiliser et à valoriser le potentiel de croissance à travers un projet économique et social, le CNES propose un redressement salutaire à travers une stratégie de développement pour gérer l'après-FMI.

Engelsk översättning

Strategy

L.has alarm bell is drawn once again by the CNES. While noting that "the aggravation of external imbalances and its incidences on internal balances confirms the brittleness of the national economy highlighted by the structural adjustment", the institution gives on the agenda the need for a national strategy of economic and social development. The last crisis of oil of 1998, which have

make fall the price of barrel with less than ten dollar, have already make foresee the return of a situation that many believe révolue. L'application of program of adjustment structural have put with naked the weakness some economy and its dependence with respect to hydrocarbon. The aggravation of the inequalities and the recession which were already noted there are that one year remain heavy tendencies. The threat on the cohesion social demeurent. Le rate significant of unemployment, the shortage of housing, the widening of poverty with layer average, the weakness of sphere productive and the absence of revival forecast nothing of good even if in addition of significant capacity of growth be count. If he is criticized about the way in which he establishes the diagnoses, the CNES remains an irreplaceable institution thanks to the dialogue and to the exchanges. True observatory of the economic and social situation, it allows to avoid the demagoguery and the triumphalism which characterize certain speeches. While inviting to mobilize and develop the growth potential through an economic and social project, the CNES proposes a salutary rectification through a strategy of development to manage after-FMI.

Den franska texten börjar "La sonnette d'alarme". Då "L:et" återfinns som en bild på skärmen tolkas i översättningen den bestämda artikeln uppenbarligen som två ord och den engelska texten börjar således " L has". Det första tecknet får stå helt fristående och den andra tecknet "a" tolkas tydligen som tredje person singular av verbet "att ha", alltså "has". Översättningen börjar i total obegriplighet.

I det franska originalet heter det att oljekrisen fick oljepriset att falla – "a fait chuter le prix du baril à moins de dix dollars", i den engelska översättningen "have make fall the price of barrel with less than ten dollar". Olika språks byggstenar utgörs ju inte endast av enskilda ord utan i lika stor utsträckning av fraser och idiomatiska konstruktioner. Dessa kan kännetecknas av en särskild ordföljd, karakteristisk infogning i satsen i övrigt, en specifik betydelse.

Återgivningen "have make fall the price of barrel" motsvarar franskan ord för ord – med undantag för att "make" som borde ha varit "made" – men det blir inte korrekt engelska. Direkt missledande blir satsens fortsättning som på franska innebär att priset föll till mindre än tio dollar medan den engelska texten påstår att det föll *med* mindre än tio dollar.

Ordföljden blir ofta inte engelsk, således översätts "programme d'ajustement structural" med "program of adjustment structural" och resultatet blir något slags "frenghenska". Ett intryck som understryks då man i den engelska texten stöter på ord som "révolue", "L'application", "demeurent" eller bara ett "Le". Programmet är tydligen allt emellanåt oförmöget att föreslå något engelskt ord och återger endast de franska glosorna. Uttrycket "sphère productive" översätts med "sphere productive" trots att en korrekt översättning skulle vara "productive sector".

Den franska formuleringen "a mis à nu les faiblesses de l'économie", ung. "blottlagt svagheterna i ekonomin", återges i den engelska versionen med obegripliga "put with naked the weakness some economy". En annan obegriplighet är översättningen "which were already noted there are that one year" som avses motsvara den franska satsen "qui ont déjà été constatées il y a de cela une année" ("vilka redan konstaterades för ett år sedan").

Genomgående är översättningen mycket godtycklig med att återge pluraler, det som är flertal i det franska originalet blir många gånger ental i den engelska texten. Uttrycket "par ailleurs" blir i den engelska texten "in addition" ("för övrigt", "dessutom") vilket kan vara riktigt i vissa sammanhang men här avses "inom andra områden". Franskan har bara två genus, femininum och maskulinum, medan engelskan har tre. Det får konsekvensen att när originaltexten använder "il" i betydelsen "det" heter det i den engelska texten

plötsligt "he", trots att det handlar om en institution och inte om en person.

Genomgången förefaller kunna fortsätta i oändlighet. Denna korta text på bara 253 ord vimlar av översättningsfel. Sammanfattningsvis präglas översättningen av att programmet inte överhuvudtaget har engelska ord att ersätta de franska med, i andra fall tas de engelska formerna av de franska orden utan hänsyn till att de i det engelska språket har en annan betydelse, idiomatiska konstruktioner och fraser går översättningen konsekvent bet på. För varje franskt ord förefaller programmet endast kunna erbjuda en eller par engelska betydelser. Översättningarna anpassas inte efter kontexten. Slutresultatet blir en text på engelska som i stora stycken är obegriplig. Kanske gör inte detta så mycket kan några tänka, då är det ju bara att bortse från översättningen. Men i några stycken finns ändå något slags mening, som dock är missvisande. I det fallet blir det kanske desto allvarligare eftersom den intresserade då kan få en uppfattning om innehållet som inte har täckning för sig.

El Watan är en regimkritisk tidning. Ett huvudtema i texten ovan är den något för-täckta argumentationen för fristående, kritiska institutioner i Algeriet. Det torde vara närmast omöjligt att förstå det budskapet i den engelska översättningen.

Det finns en systematik i fe-len som ger anledning till att vara mycket skeptisk mot översättningsprogrammets möjligheter. För en som inte alls kan franska förefaller den engelska text som erbjuds vara obrukbar. Och det är väl till just sådana som programmet ville rikta sig? För den som kan någon franska är det bättre att lita till sina egna begränsade kunskaper.

Encyclopædia Britannica

Medvetenhet om en källas tendens i världsbild och kunskapsbild är ofta särskilt viktig

Ett välrenommerat uppslagsverk.

när det gäller flitigt använda källor. *Encyclopædia Britannica* är ett välrenommerat uppslagsverk. Det har tidigare funnits i CD-rom version och finns numera sedan ett par år tillbaka i en mycket användarvänlig och tilltalande version på Internet. Tillgången är avgiftsbelagd men flera bibliotek har köpt licens som gör att ganska många människor kan få tillgång till den. Och på större arbetsplatser finns ofta också tillgång till detta uppslagsverk.

Uppslagsverket har funnits ända sedan 1800-talet. Ursprungligen var det skotskt och brittiskt, men en bit in på 1900-talet blev det amerikanskt och har förblivit det sedan dess. Brittiska medarbetare och redaktionsmedlemmar har dock varit legio och på sätt och vis har uppslagsverket därför fortsatt som ett gemensamt amerikansk-brittiskt projekt. Marknaden för *Encyclopædia Britannica* har naturligtvis varit den stora anglosaxiska världen, det vill säga alla länder där engelska är ett av de dagligt använda språken. Uppslagsverket har dessutom traditionellt haft en relativt populär och folklig redigering, som skiljer det från motsvarande svenska, franska och tyska verk som vanligen är mer vetenskapliga och akademiska till sin karaktär.

Konsekvensen av *Encyclopædia Britannicas*

tillgänglighet över nätet är att detta har blivit en källa som används i betydligt större utsträckning än tidigare. Som vi konstaterat ovan är det naturligtvis inte den digitala formen i sig som skapar källkritiska problem på nätet, det kan i stället vara det att vi får tillgång till källor som vi tidigare inte använt eller använt i begränsad omfattning som skapar nya problem. Användningen av *Encyclopædia Britannica* torde ha förändrats på två sätt. För det första används nu detta uppslagsverk som källa där tidigare helt andra källor än uppslagsverk skulle ha utnyttjats. Journalister kanske nu väljer *Encyclopædia Britannica* i stället för att gå till speciallitteratur på ett visst område eller vända sig till en organisation eller officiell källa med särskild kännedom om ett visst område. För det andra ersätter detta uppslagsverk alternativa uppslagsverk, i Sverige i första hand *Nationalencyklopedin* (NE) som ännu inte är lika lättillgänglig.

Det är denna nya ställning som populär källa som gör att det kan vara värt att se närmare på hur *Encyclopædia Britannicas* ursprung också färgar framställningen av ett ämne. Men exemplet *Encyclopædia Britannica* har större relevans än att endast illustrera användningen av just detta uppslagsverk. Nätet populariserar ett antal nya källor. En

annan källa som blivit populär i journalistkretsar under senare år tack vare nätet är CIA *World Fact Book*, och det är därför viktigt att göra sig medveten om att dessa nya källor också har sina specifika problem.

Vi har valt att se närmare på den artikel som *Encyclopædia Britannica* har om Sveriges tidigare statsminister Olof Palme. Palme var som ledande politiker och sedan statsminister en betydelsefull gestalt i svensk historia. Han var dessutom en omstridd person. Även utanför Sveriges gränser gjorde han sitt namn känt och spelade en viss roll i internationell politik. Hans namn är därför ett naturligt uppslagsord, som det kommer att finnas skäl att återkomma till både för journalister och en vetgirig allmänhet. Frågan är alltså, om man nu vänder sig till det renommerade uppslagsverket *Encyclopædia Britannica*, vad får man då veta?

I sin helhet lyder artikeln om Olof Palme i EB som följer nedan.

Palme, Olof

b. Jan. 30, 1927, Stockholm, Sweden

d. Feb. 28, 1986, Stockholm

In full SVEN OLOF JOACHIM PALME, prime minister of Sweden (1969–76, 1982–86), prominent leader of the Swedish Social Democratic Workers' Party (Sveriges Socialdemokratiska Arbetarepartiet), Sweden's oldest continuing party. He became Sweden's best-known international politician.

Born into a wealthy Stockholm family, Palme studied at Kenyon College, Ohio, U.S. (B.A., 1948), and obtained a law degree from Stockholm University in 1951. An active member of the Social Democrats from the early 1950s, Palme became Prime Minister Tage Erlander's personal secretary in 1953 and entered the Swedish Parliament in 1958. Palme joined the Social Democratic government in 1963 as minister without portfolio. In 1965 he advanced to the post of minister of communication and in 1967 to the dual post of minister of

education and ecclesiastical affairs. He succeeded Erlander as party secretary and as prime minister in 1969. Soon afterward his attacks on U.S. war policy in Vietnam and his acceptance of U.S. Army deserters who sought refuge in Sweden led to strained relations between his country and the United States. (He denied the deserters official political refugee status, however, saying that one could not be a refugee from a free country.)

The 1976 general election resulted in the defeat of the Social Democrats after 44 years in power. Between terms in office Palme continued to be active in his party and maintained his strong pacifist stance. He served as president of the Nordic Council from 1979 to 1980, chaired the Independent Commission on Disarmament and Security in Geneva, and acted as UN special envoy to mediate in the war between Iran and Iraq. After his 1982 election Palme tried to reinstate Socialist economic policies in Sweden, and he continued to be outspoken on matters of European security. He was assassinated by a gunman in 1986; his murder remains unsolved.

Det är en relativt koncentrerad artikel (307 ord) men ändå av en inte obetydlig längd och med en hel del information samt inslag av analys. I sin värdering av Palmes insats som statsman är värderingen balanserad och präglas inte av överord, artikeln får sägas vara saklig. EB är med andra ord för uppslagsordet "Olof Palme" en god kunskapskälla, något som man också hade anledning att vänta sig av en välrenommerad encyklopedi.

Artikeln kvaliteter hindrar emellertid inte att den trots allt har en tydlig tendens och att dess värde som källa även måste bedömas och begränsas i förhållande till denna tendens.

Ett bra jämförelsematerial torde vara den artikel som finns om Olof Palme i den svenska *Nationalencyklopedin*. Att den artikeln är väsentligt längre är väl knappast något att förvånas över eller anmärka på. Det rör sig om en svensk politiker och rimligen bör svenska

uppslagsverk ägna dem större uppmärksamhet än internationella dylika. En av de första och mest iögonfallande skillnaderna mellan artiklarna, och samtidigt den mest självklara är att EBs artikel säger mycket litet om Palmes inrikespolitiska insats medan NE i stor utsträckning uppehåller sig kring denna. Vi kan här konstatera en naturlig olikhet i perspektiv: ett internationellt uppslagsverk koncentrerar sig på relationen till omvärlden, för ett svenskt uppslagsverk är Sverige huvudsaken.

Perspektivskillnaderna är självklara men ger naturligtvis olika bilder och därmed delvis olika uppfattning om Palme hos den som tar del av endast den ena artikeln. Skillnaderna är dock sådana att en läsare med viss allmänbildning lätt kan ta hänsyn till dem och också förstår hur han/hon ska kompensera dem vid behov.

Ett par andra uppgifter i EBs artikel kan få en svensk läsare att reagera. Det parti Palme sägs ha tillhört och lett uppges på svenska heta "Sveriges Socialdemokratiska Arbetarpartiet", det korrekta är "Sveriges Socialdemokratiska Arbetarparti". Att ett anglosaxiskt uppslagsverk ger en något felaktig form av ett svenskt namn är förstås inget att förvånas över, men det blir ändå en fingervisning om att man inte ska lita på varje detalj som står även i de mest auktoritativa källor. En annan olikhet är att EB påstår att Palme efterträdde Erlander som "party secretary", men den svenska titeln är ju "partiordförande". I EB:s artikel omtalas vidare att Palme "studied at Kenyon College, Ohio, U.S. (B.A., 1948)". Motsvarande uppgifter finns inte i NE. Noggrannheten om var i USA han studerade beror naturligtvis på att uppslagsverket i stor utsträckning vänder sig till en amerikansk publik. Skillnaderna i perspektiv gör att det anglosaxiska uppslagsverket blir mer detaljerat i vissa avseenden än det svenska.

Viktigare än dessa självklarheter eller de-

taljskillnader torde emellertid några andra olikheter vara, vilka direkt är avhängiga av respektive verks tendens. På några punkter värderas nämligen Palmes insats som politiker helt olika.

EB ägnar en stor del av sitt utrymme åt att behandla Palmes kritik av den amerikanska krigföringen i Vietnam och de amerikansksvenska relationerna med anledning av denna. Av artikelns 307 ord handlar 53 ord om detta inslag i Palmes karriär. Det betyder att det inslaget får utgöra 1/6 av denna värdering av statsmannen Palme. Artikeln i det svenska uppslagsverket NE är på omkring 900 ord men använder endast 28 ord till samma sak. Här förefaller det amerikanska perspektivet alltså ge en klar tendens åt framställningen. Det sägs att Palme strax efter det att han efterträdde Erlander genom sina attacker på amerikansk krigspolitik i Vietnam och sitt accepterande av amerikanska armédesertörer åstadkom ansträngda relationer mellan sitt land och USA. Däremot, tillägger EB, gav han inte desertörerna status av politiska flyktingar, då han uttalade att man inte kan vara flykting från ett fritt land.

EBs beskrivning är knappast sympatisk i förhållande till Palmes politik, den uppehåller sig mycket kring de amerikanska desertörerna och sensmoralen tycks närmast vara att Palme själv var medveten om det orimliga i sin politik eftersom "man inte kan vara flykting från ett fritt land". Det är uppenbart att EB tycker att relationerna mellan Sverige och USA är det centrala i Palmes utrikespolitiska gärning, att artikeln speglar en kvardröjande amerikansk upprördhet över att Sverige och Palme tog emot amerikanska desertörer och starkt kritiserade USA:s krigföring i Vietnam. Framställningen kan knappast sägas vara direkt sakligt felaktig, men det är klart att en minst lika välgrundad beskrivning av Palmes insats på den internationella arenan kunde ge

en helt annan bild och därmed skulle en bedömning av honom statsman bli väsentligt annorlunda. Frågan om de amerikanska desertörerna kan hävdas vara en obetydlighet i det stora hela, kritiken mot USA skulle kunna tolkas som en engagerad och till och med modig protest mot en orimlig politik.

Den svenska NE beskriver just det här inslaget i Palmes gärning på följande sätt:

Som nyblivet statsråd under 1960-talet engagerade han sig med stigande kraft mot USAs politik i Vietnam, ett engagemang som kulminerade i synnerligen hårda formuleringar mot Nixonregeringen senhösten 1972.

NE gör alltså väsentligt mindre affär av saken, desertörerna omnämns inte och en kontinuitet i ett engagemang understryks i stället. Palmes kritik av den amerikanska Vietnampolitiken ges överhuvudtaget i NE ett sammanhang som i svenskt perspektiv förefaller rimligare, utan att för den skull vara mera definitivt riktigt. NE säger att det dominerande draget i Palmes insats som politiker var hans intresse för internationella frågor. Han hade, konstaterar NE, som studentpolitiker kämpat mot den kommunistdominerade internationella studentorganisationen samtidigt som han blev intresserad av u-landsproblem. Det är mot den bakgrunden som NE framställer kritiken mot USA.

Det finns ytterligare formuleringar i EB:s artikel som uppenbart är präglade av det anglosaxiska perspektivet och som knappast kan göra anspråk på att vara absoluta sanningar. På ett ställe heter det till exempel att Palme "maintained his strong pacifist stance". Att påstå att Palme utmärkte sig för en pacifistisk ståndpunkt är knappast rimligt. Han var, som framgått av senare avslöjade dokument, ordentligt involverad i grenar av det svenska försvaret på ett tidigt stadium. Som svensk politiker ifrågasatte han inte det svenska militära försvaret

och i sitt engagemang för tredje världen tog han ofta ställning för befrielseörelser som med vapen i hand hävdade sin sak. Han var kort och gott inte pacifist. Att EB ändå skriver så här får förklaras med att uppslagsverket tolkat hans engagemang i nedrustningsfrågor som pacifism. Men ett sådant engagemang var alltså möjligt utan pacifism.

Ett påstående i EBs artikel är att Palme efter återkomsten som statsminister vid valet 1982 "tried to reinstate socialist economic policies in Sweden". För en svensk låter detta överdramatiserat. Kärnan i påståendet är innebörden av ordet "socialistisk". I anglosaxiska sammanhang torde "socialistisk" vara detsamma som "socialdemokratisk" medan man i Norden och på den europeiska kontinenten skiljer på "socialdemokratisk" och "socialistisk". Det kan uttryckas så att högervänster-skalans mittpunkt i Storbritannien och USA ligger längre till höger än i merparten av Europa. För en svensk torde en "socialistisk ekonomi" signalera planekonomi och eftersom socialdemokratin, och förvisso även Olof Palme, alltid har företrätt blandekonomi blir EB:s ut-saga inte riktigt.

Sammanfattningsvis finns en hel del i EBs artikel om Olof Palme som ger en "vinklad" bild av honom som statsman. Men när vi konstaterar det är det viktigt att vi samtidigt framhåller att det är en bra och välgrundad artikel. Det är en bra artikel som ändå bara tillhandahåller en tolkning av verkligheten. I NE finns en annan bra artikel som tillhandahåller en annan tolkning av verkligheten. Det finns naturligtvis fler bra artiklar och hela böcker om Olof Palme som presenterar ännu fler tolkningar. Men även om alla dessa framställningar är bra, ger de bilder av Palme som är väldigt olika och det är naturligtvis på intet sätt inte likgiltigt vilken framställning man väljer att utnyttja som källa.

Några slutsatser

Källkritik för nätet visar sig innebära väsentligt svårare överväganden än att hantera av-siktlig felinformation. Fakta är nästan alltid diskutabla. En tumregel att hålla sig till erkända auktoriteter är också helt otillräcklig.

Det finns ingen enkel lösning på problemet att flera källor tillhandahåller uppgifter som alla sägs vara de riktiga. Ett stort antal uppgifter kan utan tvekan på goda grunder sorteras bort och erkända auktoriteter kan ha fel även om det är oavsiktligt, som till exempel fallet med den psykologiska teorin om motivation och den felaktiga uppgiften från en universitetsinstitution visar. Sorteringsarbetet kräver dock en noggrannhet som tar tid. Andra motstridiga uppgifter handlar om olika definitioner och där är det inte rimligt att bara bortse från den ena definitionen till förmån för den andra. Journalistik måste nog alltmer vinnlägga sig om att redogöra för olika definitioner och det begränsade värdet av vissa fakta.

Ingående kunskap om källorna är ovärderlig för att bedöma värdet av de uppgifter de tillhandahåller: så visar det sig med det löftesrika översättningsprogrammet. Medvetenheten om källors ofullkomlighet måste vara närvarande vid en källkritisk prövning.

Det kan vara en tillgång att ha flera källor

med olika tendens, exemplet Västsahara visar det. Att framhålla hur motsägelsefullt olika källor beskriver samma verklighet kan understryka hur mångfasetterad verkligheten ofta kan vara. Andra gånger är det naturligtvis motiverat att ställa uppgifter med olika tendens mot varandra och med skäl hävda att en viss framställning har större fog för sig. Den olikartade beskrivningen av Olof Palme i ett anglosaxiskt respektive svenskt uppslagsverk visar hur genomgripande och samtidigt sub-tilt tendens kan präglade en framställning. Den ena eller andra versionen kan inte göra anspråk på företräde på grund av större sanningshalt, och det är heller inget entydigt intresse att få läsarna att omfatta en viss uppfattning som ligger bakom den ena respektive den andra. För den som utnyttjar den här typen av källor är det ändå viktigt att göra sig medveten om tendensen och kanske också förmedla denna medvetenhet till dem man i egen tur förmedlar kunskaperna till. *Encyclopædia Britannica* har genom sin status, sin lättillgänglighet över nätet och sin användarvänliga uppläggning fått en särställning bland motsvarande källor. Den här särställningen gör det extra angeläget att vara medveten om dess tendens. Följdenligt äger resonemanget också giltighet för andra källor med liknande status.

HÅRDA FAKTA?

EXEMPLET SIFFERUPPGIFTER

Vad är ett pålitligt faktum? Ett av de mer iögonfallande inslagen i modern journalistik är alla sifferuppgifter. Det rör sig om tidsangivelser, antal berörda människor och föremål, längdmått och höjdmått. Journalistikens förkärlek för siffror torde sammanhånga med dess vilja att efterlikna vetenskapen, eller närmare bestämt den typ av vetenskap där siffror spelar en dominerande roll. Siffrorna tycks ge journalistiken auktoritet, ge ett intryck av god kännedom om vad som hänt, vad som pågår eller är att vänta. Siffror förlänar journalistiken ett sken av exakthet men också av den objektivitet som gärna hänvisas till.

Siffrornas framträdande roll inom journalistiken är inte något som kommit med utvecklingen av den digitala tekniken eller ens med Internet. Siffrorna torde ha gjort entré på bred front med det som vi brukar benämna informationsjournalistik och som bröt igång i USA kring sekelskiftet 1900 och som sedan har kommit att vara en huvudströmning inom 1900-talets journalistik.

Däremot vågar vi påstå att såväl den digitala tekniken som Internet har ökat det samlade beståndet av siffror. Vi omges i högre utsträckning än någonsin av siffror och det faktum att ekonomi har kommit att placeras överst på den samhälleliga och politiska dagordningen gör både att utbudet av och efterfrågan på siffror har ökat.

Det är därför värt att fråga sig om alla dessa siffror är värda den tilltro de förefaller göra anspråk på.

Underlaget till det här kapitlet är inte hämtat från Internet eller från andra digitala källor, för vår undersökning har det varit praktiskt att arbeta med mer beständiga källor. Siffrorna hänför sig emellertid till ett par högprioriterade journalistiska bevakningsområden, olyckor och ekonomi, och Internet har inte minst på dessa väsentligt ökat siffermängden. Bakom det material som behandlas nedan finns dessutom såväl digital teknik som förmedling via Internet. Och väl framställt blev materialet också i sin tur föremål för förmedling över nätet genom tidningarnas nätupplagor.

Göteborgsbrandsbranden

Natten mellan den 29 och 30 oktober 1998 utbröt en brand i Makedoniska föreningen på Herkulesgatan på Hisingen i Göteborg. I lokalerna pågick en fest med flera hundra ungdomar som firade Halloween. Eldsvådan blev den värsta som drabbat Sverige i modern tid. 61 ungdomar dog under det första dygnet. Några dagar senare avled ytterligare två, sammanlagt omkom 63 personer i branden.

Enligt TT kom larmet till polisen exakt 00.00 den 30 oktober. Det första telegrammet med anledning av händelsen från Tidningarnas Telegrambyrå (TT) utsändes enligt TTs egna anteckningar 01.21.¹ Under detta första dygn utsände nyhetsbyrån totalt 103 telegram med anledning av katastrofen, inklusive "faktarutor", rapporter från Göran Perssons besök i staden och stämningen i centrala Göteborg.

1 Enligt SOU om branden *Brandkatastrofen i Göteborg. Drabbade, Medier, Myndigheter*. Statens offentliga utredningar 1999:68 kom det första larmet den 29/10 23.42, s. 84. SOU uppger dock något felaktigt att det första telegrammet om branden utgick från TT "01.29.49". Det första telegrammet från TT utgick alltså 01.21.

Det första telegrammet hade följande lydelse:

*BRÅDSKANDE: 20 DÖDA I BRAND I
GÖTEBORG
GÖTEBORG (TT)*

Ett 20-tal personer har omkommit i en kontrollerad brand i Makedonska föreningen på Herkulesgatan på Hisingen i Göteborg, uppger polisen natten till fredagen.

Rubriken är tveklös, 20 personer har dött i en brand i Göteborg. Själva telegramtexten lämnar utrymme för en viss variation, ett "20-tal personer" har omkommit. Den uppgiften torde kunna uppfattas så att mellan 15 och 25 personer hade fått sätta livet till. Källan till uppgifterna var "polisen", varmed vi bör kunna förstå en talesman för Göteborgspolisen.

Nästa telegram som gick ut drygt tio minuter senare, uppgav att "antalet dödsoffer befaras stiga". Mer exakt än så uttrycktes inte saken. Det fjärde telegrammet som gick ut hävdade så "att mer än 50 människor kan ha omkommit i branden". Den uppgiften bekräftades i senare telegram. Halv fyra på morgonen rapporterade TT, att "polisuppgifter" gjorde gällande att "mer än 60 döda påträffats på diskoteket strax efter klockan 03.00, då hade hela lokalen ännu inte genomsökts". I senare telegram talades om att 59 döda hade förts från platsen, och "minst 59 personer" hade omkommit.

Fem minuter över tio på fredagsmorgonen kom ett telegram med rubriken "Tonårsdisko blev inferno – 60 döda, 190 skadade". 60 omkomna är sedan den återkommande siffran i flera telegram. Uppgiften stod sig över hela dagen ända till sent på eftermiddagen då ett nytt telegram gick ut med följande lydelse:

Vid 16-tiden uppgav polisen i Göteborg att 63 personer omkommit (i) branden.

Ett nytt telegram, på grundval av polisens presskonferens, hävdade strax därpå att brand-

katastrofen krävt "65 döda". 17.42 kom ett nytt telegram med rubriken "Dödssiffran stiger", nu var antalet döda 67. I telegrammet hette det vidare att 32 av de döda var män och 32 var kvinnor, för tre av offren var "könet ännu okänt".

Ytterligare ett par timmar senare reviderade polisen på nytt antalet döda, tidigare uppgifter hade "varit felaktiga". Orsaken var bland annat, hävdades det, att uppgifterna i polisens datorer inte varit korrekta. Kvart över åtta på fredagskvällen hette det:

Rätt siffra var på fredagskvällen 60 döda.

Uttalandet förefaller rätt bestämt från polisens sida. Och även TT gav intryck av att förmedla något av en definitiv uppgift. Senare hette det "den korrekta siffran 60". Facit av branden angavs dock mindre exakt i ett telegram vid halv tio på kvällen: "Minst 60 ungdomar dog i en brand som är den värsta som drabbat Sverige i modern tid. Över 170 skadades varav 20 mycket svårt".

Det rätta förhållandet var emellertid att det fanns 61 döda på fredagskvällen efter branden. En flicka antogs vara försvunnen, men hade i själva verket ännu inte påträffats i de härjade lokalerna. TT hade alltså under detta dygn uppgivit antalet döda till 20, 50, 59, 60, 63, 65, 67 och åter 60. I vagare formuleringar hade det talats om ett 20-tal, mer än 60, minst 59, minst 60. Uppgifterna om antalet skadade hade också varierat, på morgonen var det 190 skadade, på kvällen 170.

En knapp månad senare utspann sig på Medialistan, en e-postlista för svenska journalister, en diskussion i ett helt annat ämne mellan en TT-journalist och en journalist på Kvällsposten. Uppfattningar som framkom i den diskussionen kan vara belysande också för TTs rapportering av Göteborgsbranden.

Diskussionen avsåg en olycka där en pojke i Skåne skadades så allvarligt att han senare

avled. KvP-journalisten kritiserade TT för att telegram hade gått ut med uppgifter om att pojken hade dött medan upplivningsförsök ännu pågick. Hon tyckte det var allvarligt och uppfattade också en ovilja hos TT att erkänna fel. På detta gick TT-journalisten i svaromål. Han hävdade att det var trams att det skulle vara svårt att erkänna fel om man arbetar på TT, och han framhöll vidare, att det framgick av TTs utgivning att det nästan dagligen händer att man rättar eller korrigerar det som blivit fel. "Enligt vår policy ska vi inte smyga med våra fel. (Men givetvis är det allra mesta rätt!)"

Till denna allmänna deklaration fogade han även en förklaring för det enskilda fallet. Han utgick ifrån att KvP-journalisten fick information från Kristianstadspolisens att upplivningsförsök på pojken pågick på kvällen. Men problemet var, menade TT-journalisten, att polisen inte gav TT samma information. I beskedet till TT var pojken klart och entydigt död. Och det var inte rimligt att ifrågasätta sådana besked från polisen efter en olycka.

I TTs telegramtjänst skulle alltså "det allra mesta" vara "rätt". I rapporteringen från Göteborgsbranden hade TT under det första dygnet inte en enda gång den exakt riktiga siffran på antalet döda. Det är knappast troligt att rapporteringen av tragedin i Göteborg skulle vara exceptionell i det här avseendet. Snarare är det fullt möjligt att en stor del av TT:s löpande telegramförmedling innehåller felaktiga uppgifter. Om man antar att ett förlopp kan vara svårbedömbart medan det pågår är knappast det förhållandet anmärkningsvärt, även om det ger anledning till reflektion. Anmärkningsvärd är däremot uppfattningen att polisens besked efter en olycka inte normalt kan ifrågasättas av TT.

Nyhetsrapportering av den här karaktären – om olyckor och brott – litar i mycket stor utsträckning till polisen som källa. Det är en form av journalistik som är anpassad till redak-

tionella krav om snabb förmedling av uppgifter. En viss källa, som polisen, anses *a priori* vara en pålitlig källa och dessutom kan journalistiken avsäga sig sitt ansvar för hur säkra uppgifterna är genom att vidarebefordra dem med anmärkningen "enligt" den och den källan.

Rapporteringen från Göteborg visar att polisen inte riktigt är den pålitliga källa den förutsätts vara. Det torde väl också vara en journalistisk erfarenhet att polisen kan ha fel i liknande situationer. Att påstå detta är inte att anklaga polisen för bristande kompetens. Det är helt enkelt svårt att vid olyckor och brott snabbt ha en klar uppfattning om vad som hänt även för de mest professionella. Ju svårare olyckorna och brotten är, desto svårare är det att få en överblick över det skedda.

Att uppskattningar i direkt samband med ett förlopp blir fel är som sagt inte anmärkningsvärt, men för medierna ger det anledning till reflektion. Journalistiken borde kanske i de här fallen av rapportering, i stället för att jaga siffror, som inte ger den exakta kunskap de ger intryck av, beskriva just svårigheterna att bedöma omfattningen av något inträffat. Det normala borde snarast vara att vid varje enskild händelse värdera om polisen har möjlighet att vara en god källa. Kanske bör andra källor utnyttjas, kanske bör den kaotiska och traumatiska situationen framhållas i rapporteringen. Från Göteborg kunde TT ha varit väsentligt försiktigare med exakta siffror, närmare ha beskrivit hur svårt det var att veta och gärna försökt utreda varför polisen vid ett skede sent på eftermiddagen den 30 oktober uppgav så felaktiga och samtidigt detaljerade siffror som 67 döda, varav 32 män, 32 kvinnor och 3 vars kön ännu var okänt.

En slutsats av den här genomgången är att sifferuppgifterna ofta inte är de rätta. Rapporteringen blir varken sannare eller bättre av fixeringen vid dem.

Börs, valutor och räntor

Successivt har ekonomirapporteringen kommit att spela en allt större roll i journalistiken. Ekonomin har hamnat högt upp, kanske högst upp, på den politiska dagordningen och dagstidningarna och nyhetssändningarna liksom övrigt utbud i radio och tv har i allt större utsträckning kommit att handla om ekonomi. Helt nya periodiska publikationer har gjort ekonomi till sin huvudsak, två svenska framgångsrika exempel är *Dagens Industri* och *Finanstidningen*. I det digitala informationsflödet, på Internet, har många nya aktörer specialiserat sig just på detta område. Ett centralt inslag i all denna rapportering är förmedlingen av en aldrig sinande ström av siffror.

Överflödet av sifferuppgifter på det här området förefaller ge maximala kunskaper om ekonomin och dess utveckling. Siffrorna ska rimligen ge såväl finansiella aktörer som allmänhet och politiker bästa förutsättningar för beslut och åtgärder av ekonomisk innebörd. Siffrorna ger intryck av att förmedla en

exakt för att inte säga knivskarp kännedom om marknaderna. Men hur är det med den saken? Ger alla siffror oss en mer precis kännedom?

Vi har genomfört en mer systematisk granskning av vissa tal som tillhör de flitigaste citerade talen, nämligen olika börsindex, valutakurser och räntenoteringar. Undersökningen har genomförts under en vecka i november 1998, marknadsveckan 9–13 november motsvarande rapporteringen i tidningarna den 10 till 14 november.

Nedan följer först de förändringar av börsindex för Stockholms fondbörs samt några av de största internationella aktiebörserna som respektive *Dagens Industri*, *Finanstidningen*, *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* rapporterade. Samtliga uppgifter gäller förändringar vid stängningsdags.

Vad vi först kan konstatera är att det inte är en enda dag som samtliga tidningar har identiska sifferuppgifter för samma börs. Ibland förefaller differenserna mycket små, ibland är de större, men *om* siffror ska utsäga den exak-

Tisdag 10 november 1998

Ort	DI	FT	SvD	DN
Stockholm	-0,7%	-0,74%	-0,8%	-0,8%
London	-1,0%	-1,04%	-0,8%	-0,8%
New York	-0,9%	-0,95%	-0,9%	-0,9%
Frankfurt	-1,4%	-0,98%	-1,4%	-1,4%

Onsdag 11 november 1998

Ort	DI	FT	SvD	DN
Stockholm	-0,2%	-0,16%	-0,2%	-0,2%
London	0,0%	-0,03%	-0,9%	-0,9%
New York	-0,4%	+0,25%	-0,4%	-0,4%
Frankfurt	-2,2%	-1,70%	-2,2%	-2,2%

Torsdag 12 november 1998

Ort	DI	FT	SvD	DN
Stockholm	+1,0%	+0,98%	+1,2%	+1,2%
London	+0,8%	+0,82%	+1,0%	+1,0%
NewYork	-0,4%	+0,24%	-0,5%	-0,45%
Frankfurt	+1,2%	+0,51%	+1,2%	+1,2%

Fredag 13 november 1998

Ort	DI	FT	SvD	DN
Stockholm	-0,5%	-0,51%	-0,5%	-0,5%
London	-0,5%	-0,51%	-1,1%	-1,3%
NewYork	-0,1%	+0,69%	+0,1%	+0,07%
Frankfurt	-1,6%	-1,26%	-1,7%	-1,6%

Lördag 14 november 1998

Ort	DI	FT	SvD	DN
Stockholm	-0,1%	-0,12%	-0,1%	-0,1%
London	+0,3%	-0,26%	+0,2%	+0,2%
NewYork	+1,0%	+0,46%	+1,0%	+1,0%
Frankfurt	0,0%	-0,05%	0,0%	0,0%

ta sanningen, så ger dessa tidningars rapportering ingen enighet om sanningen. Vad som är sant beror på vilken tidning man läser. Siffror tycks således inte vara mer exakta än ord. I värsta fall kan vi säga att matematik inte är bättre än retorik.

Gör vi en motsvarande sammanställning över valuta- och räntenoteringar under samma period kan vi också då konstatera att inte för en enda dag är alla tidningar överens om vilka siffror som gäller. Oenigheten om valutor och statsräntor är faktiskt ännu större än den om börsindex, det är snarast ovanligt att tidningarna är överens om några siffror.

De bristande överensstämmelserna kan ibland vara relativt obetydliga, ibland avse-

värda. Ett exempel på när bristen på överensstämmelse är som minst är uppgifterna om Stockholmsbörsen onsdagen den 11 november. I tre av tidningarna var förändringarna av börsens index en nedgång med 0,5 procent, i den fjärde *Finanstidningen* var nedgången 0,51 procent. En förklaring till skillnaden framträder snart om man följt rapporteringen i flera dagar, *Finanstidningen* anger konsekvent fler decimaler när det gäller börsindex än de andra tidningarna.

Antalet decimaler förefaller vara ett konkurrensmedel tidningarna emellan. Det är väl svårt att veta vilket intryck få respektive många decimaler gör på läsekretsen, oberoende av om den är yrkesmässigt eller mer privat

Ort	DI	FT	SvD	DN
Stockholm	-0,5%	-0,51%	-0,5%	-0,5%

intresserad av informationen. Vi kan i alla fall notera att det inte är samma tidningar som konsekvent excellerar i ett stort antal decimaler. På valutaområdet är *Dagens Industri* och *Dagens Nyheter* "värstingarna" med fyra decimaler vardera. Så här rapporterades dollarkursen torsdagen 12 november.

Valuta	DI	FT	SvD	DN
Dollar	-0,0157 kr	-0,01 kr	+0,02 kr	-0,0118 kr
	(7,9649 kr)	(7,97 kr)	(7,97 kr)	(7,96 kr)

Stora skillnader i rapporteringen framträdde till exempel gällande Londonbörsen onsdagen 11 november.

Ort	DI	FT	SvD	DN
London	0,0%	-0,03%	-0,9%	-0,9%

Skillnaden är nästan en procentenhet mellan den högsta och lägsta siffran. Differenserna är också betydande mellan uppgifterna från New York-börsen fredagen 13 november.

Ort	DI	FT	SvD	DN
New York	-0,1%	+0,69%	+0,1%	+0,07%

Knappt 0,8% skiljer mellan högsta och lägsta uppgift, inte ens om det är plus- eller minussiffror är tidningarna eniga om – något som gick att se för dollarkursen 12 november.

Stora statsränteskillnader framgår mellan tidningarna fredagen 13 november och lördagen 14 november. Fredagens 5-årsränta rapporterades på följande sätt.

Löptid	DI	FT	SvD	DN
5 år	-0,07% (4,17%)	-0,09% (4,15%)	-0,07% (4,17%)	-0,08% (4,16%)

Lördagens 5-årsränta angavs så här i de olika tidningarna.

Löptid	DI	FT	SvD	DN
5 år	-0,03% (4,13%)	-0,03% (4,12%)	-0,03% (4,14%)	-0,02% (4,14%)

Bland fyra olika tidningar finns på fredagen tre uppgifter om ränteförändringar och tre uppgifter om den gällande noteringen. På lördagen är enigheten större om förändringen, endast två uppgifter, men oenigheten om gällande notering är lika stor: tre uppgifter om denna. Därför kan räntan i *Dagens Industri* sjunka med tre hundradels procent och hamna på 4,13%, medan den i *Svenska Dagbladet* kan sjunka med lika mycket men hamna på 4,14% samtidigt som den noteras till 4,14% även i *Dagens Nyheter* trots att den där endast sjunkit två hundradels procent.

D-markens förändring är upp till åtta öre större eller mindre beroende på vilken tidning man läser. Medan D-marken i *Finanstidningen* har gått upp två öre har den i *Dagens Industri* gått ned med

Variationerna i valutarapporteringen kan illustreras med D-marks- respektive dollarkurserna från torsdagen 12 och fredagen 13 november. På torsdagen angavs D-markens förändring och gällande kurs så här.

Valuta	DI	FT	SvD	DN
D-mark	-0,0640 kr	+0,02 kr	+0,02 kr	+0,0107
	(4,7500 kr)	(4,75 kr)	(4,75 kr)	(4,74 kr)

På fredagen uppgavs dollarn ha följande värden i förhållande till kronan.

Valuta	DI	FT	SvD	DN
Dollar	+0,1136 kr	+0,17 kr	+0,17 kr	+0,1448 kr
	(8,0785 kr)	(8,14 kr)	(8,14 kr)	(8,11 kr)

över sex öre. Ändå är värdet mot kronan nästan detsamma mellan de olika tidningarna. Dollarkursen har stigit fem och ett halvt öre mer i *Finanstidningen* och *Svenska Dagbladet* än i *Dagens Industri*. *Dagens Nyheter* hamnar någonstans mittemellan. Kursen i förhållande till kronan ligger på tre olika nivåer i de fyra tidningarna.

Har nu det här någon betydelse? Ja, det måste vi nog säga om vi anser att mediernas ekonomirapportering är väsentlig. Börsindex, valuta- och räntenoteringar är de poster som allmänt tillmätts störst betydelse i ekonomirapporteringen. Hur de dag för dag varierar följer medierna med stor uppmärksamhet. Förändringar analyseras och kommenteras och präglar med största sannolikhet marknadernas fortsatta agerande, liksom även den politiska och privata världens beslut i alla möjliga avseenden. Samtidigt som ekonomiska termer i allt större utsträckning tycks avgöra västvärldens existens och vara har dessa siffror fått något sakrosankt över sig. Men om det inte finns en enighet om hur siffrorna ser ut under ett och samma dygn, vilken betydelse har det då hur de fluktuerar över tid? Vad är det som förändras, hur ser dessa förändringar ut och med vilken eftertanke förmedlar

tidningarna denna ström av tal?

Skillnaderna skulle naturligtvis kunna avfärdas som betydelselösa, några hundradels eller tiondels procent, några ören mer eller mindre är väl inte så mycket att röra upp himmel och jord för. I de här sammanhangen är det dock inte helt lätt att avfärda även små variationer, börjar skillnaderna handla om tiondels procent och tioöringar då är det mångmiljonbelopp, kanske miljardbelopp, som omfördelas.

Av vilken anledning skilde sig nu de olika tidningarna åt? Har det varit ett totalt godtycke och slarv som har karaktäriserat rapporteringen? Är siffrorna endast förfalskningar i något eller alla fall? Nej, skälen till de bristande överensstämmelserna tycks vara flera.

Vid en närmare granskning av börskurserna kan man snabbt konstatera att det finns många olika index för att mäta utvecklingen på en viss fondbörs. För Stockholm finns således Affärsvärldens index, Veckans affärers index, Stockholms fondbörs eget index, OMX-index för att nämna några. För London finns till exempel Financial Times 30 index, Financial Times 100 index; för New York finns Dow Jones index, S & P 100 index, S & P 500 index; för Frankfurt DAX index och DAX Xetra

index. Förekomsten av dessa olika index förklarar därför en del av de olika uppgifterna börsernas förändringar. Ett index är knappast mer sant än något annat.

Samtal med tidningsredaktionerna har dessutom klargjort att det inte finns några officiella slutkurser för räntor och valutor. Respektive redaktion läser därför av kurserna vid en egen vald tidpunkt. Därför får vi alltså ett utbud av olika dollarkurser, D-markskurser, pundkurser, euro-kurser i tryckta medier liksom i etermedier och nätpublikationer. För en och samma dag. Inte heller i det här sammanhanget kan vissa siffror göra anspråk på att vara mer sanna än andra.

De skäl som finns till att siffrorna mellan tidningarna kan skilja sig åt för börskurser,

valutanoteringar och statsräntor, finns emellertid inte när det gäller bostadsräntor. Räntorna för bolån förändras inte under dygnets timmar och de fyra tidningarna borde därför ha samma uppgift för samma bank. Men inte heller det är fallet. Som sammanställningen av uppgifterna om gällande bolåneräntor i de olika tidningarna från en dag, tisdagen den 10 november 1998, visar, är det särskilt *Finanstidningen* som har avvikande siffror framför allt när det gäller JP Bank. I nedanstående tabeller är de siffror som skiljer sig från övriga i fet stil. *Finanstidningens* uppgifter skiljer sig alltså åt när det gäller JP Bank men också i någon mån för Stadshypotek och Skandiabanken. Även *Dagens Nyheter* har ett par gånger avvikande siffror. För den som tror att det här bara var

Villor, rörlig

Bank	DI	FT	SvD	DN
HSB Bank	5,70	—	5,70	—
JP Bank	5,20	5,40	5,20	5,20
Nordb Hypo	5,30	5,30	5,30	5,30
SBAB	4,90	4,90	—	4,90
S-E-B Bolån	5,30	5,30	5,30	5,30
Spintab	5,30	5,30	—	5,30
Stadshypotek	5,30	5,30	5,30	5,30
Skandiabank.	4,85	4,85	—	4,85

Villor, 2 år

Bank	DI	FT	SvD	DN
HSB Bank	6,25	—	6,25	—
JP Bank	5,35	5,75	5,35	5,35
Nordb Hypo	5,65	5,65	5,65	5,65
SBAB	5,05	5,05	5,05	5,05
S-E-B Bolån	5,55	5,55	5,55	5,55
Spintab	5,50	5,50	5,50	5,50
Stadshypotek	5,55	5,55	5,55	5,55
Skandiabank.	5,00	5,00	5,00	5,00

Villor, 5 år

Bank	DI	FT	SvD	DN
HSB Bank	6,60	—	6,60	—
JP Bank	5,95	6,30	5,95	5,95
Nordb Hypo	6,15	6,15	6,15	6,15
SBAB	5,65	5,65	5,65	5,65
S-E-B Bolån	6,10	6,10	6,10	6,10
Spintab	6,10	6,10	6,10	6,10
Stadshypotek	6,10	6,10	6,10	6,10
Skandiabank.	5,60	5,60	5,60	5,60

Borätter, rörlig

Bank	DI	FT	SvD	DN
HSB Bank	5,60	5,60	5,60	5,60
JP Bank	5,70	5,90	5,70	5,70
Nordb Hypo	5,80	5,80	5,80	5,80
SBAB	5,40	5,40	—	5,40
S-E-B Bolån	5,80	5,80	5,80	5,85
Spintab	5,80	—	—	5,80
Stadshypotek	5,80	5,80	5,80	5,80
Skandiabank.	5,25	5,80	—	5,25

Borätter, 2 år

Bank	DI	FT	SvD	DN
HSB Bank	5,70	5,70	5,70	5,70
JP Bank	5,85	6,25	5,85	5,85
Nordb Hypo	6,15	6,15	6,15	6,15
SBAB	5,55	5,55	5,55	5,55
S-E-B Bolån	6,05	6,05	6,05	6,05
Spintab	6,00	—	—	6,00
Stadshypotek	6,05	6,05	6,05	6,05
Skandiabank.	5,40	6,05	5,40	5,40

Borätter, 5 år

Bank	DI	FT	SvD	DN
HSB Bank	6,25	6,25	6,25	6,25
JP Bank	6,45	6,80	6,45	6,45
Nordb Hypo	6,65	6,65	6,65	6,65
SBAB	6,15	6,15	6,15	6,15
S-E-B Bolån	6,60	6,60	6,60	6,60
Spintab	6,60	—	—	6,60
Stadshypotek	6,60	6,65	6,60	6,65
Skandiabank.	6,00	6,65	6,00	6,00

olycksfall i arbetet som korrigerades nästa dag ska det upplysas om att så inte var fallet. *Finans-tidningen* föll inte in i ledet dagen därpå utan utmärkte sig på samma sätt för en särpräglad uppgiftsförmedling även den 11 november. Även *Dagens Nyheter* hade den dagen några avvikande siffror och dessutom hade *Dagens Industri* sällat sig till sällskapet och bidrog i några fall med helt egna uppgifter.

Att undersöka orsakerna till varför uppgifterna skiljer sig åt är inte möjligt inom ramen för den här undersökningen. Vi nöjer oss med att konstatera att inte heller för boräntorna finns en samstämmig beskrivning i siffror.

Granskningen av TT:s rapportering från Göteborgsbranden gav vid handen att i direkt samband med ett dramatiskt förlopp är inte siffror säkra fakta. Källan, polisen, visade sig vara ofullkomlig i ett sammanhang då den journalistiska tilliten är nästan total. Kanske kunde ändå slutsatsen bli att med litet tålamod kunde det bli bättre, och med litet överseende kunde det accepteras.

Undersökningen på ett område där siffror har en helt central roll innebär dock att grunden för mediernas siffrerapportering sätts i gungning.

Tidningar är slumpartade källor till siffror. Vilka siffror de återger kan misstänkas vara präglad av omotiverade preferenser för den ena uppgiften framför den andra, godtyckliga avläsningar, försök att höja upplagan och säkert en hel del slarv.

Men går man till källorna bakom tidningarna blir siffrorna ännu osäkrare. Det är som

om de vid närmare påseende löses upp. Det finns inga exakta siffror, för varje beräkningsobjekt cirkulerar ett antal olika siffror. När det inte finns några bestämda tal som mäter utvecklingen på de olika marknaderna kan man undra över mediernas envetna prioritering av alla dessa siffror.

Siffror är inte hårda fakta, i den bemärkelsen att de är säkrare än andra fakta, att de är mer odiskutabla än andra fakta. Och om inte siffror är hårda fakta måste man nog fråga sig om det alls finns sådana i den angivna bemärkelsen.

Världen kan inte beskrivas exakt i siffror. Journalistiken behöver i det här avseendet skaffa sig en ny premiss för sin rapportering. Det finns förvisso siffror som är riktigare än andra siffror, och det är inga skäl att inte vara noggrann i det här avseendet. Men med all tänkbar noggrannhet måste vi ändå konstatera, att det kan finnas ett antal olika siffror som alla sägs beskriva samma företeelse, och den ena är varken riktigare eller felaktigare än den andra. Alla siffrorna besitter någon sanning och rätt mycket osäkerhet. Dessutom är det också uppenbart att föreställningen om exakt mätande är en myt. Den här osäkerheten måste journalistiken också kunna hantera. Viktigt blir att upprätthålla en viss reservation till alla sifferuppgifter och även konkret redogöra för de begränsade kunskaper som siffror ger. Detta blir allt viktigare, eftersom exemplet från det ekonomiska området ger anledning att räkna med att vi med Internet kommer att översköljas av allt större volymer siffror.

DATABASER

Databaserna har blivit en synnerligen viktig resurs på nätet. Dessa är en fortsättning på eller en motsvarighet till äldre tiders arkiv. Databaserna kan innehålla såväl katalogerna (som förtecknar vad som finns i arkivet) som själva handlingarna. Att arkiven successivt har förts över till digital form eller har övergått till digital teknik är något som skett under de senaste decennierna. Det som på allvar förändrat informationssituationen och då framför allt för journalister är att databaserna i allt större utsträckning har blivit tillgängliga "online", alltså på linje via elektronisk förbindelse. Numera finns de också lätt nåbara via användarvänliga gränssnitt, med enkel sökteknik, över nätet.

Därmed har nyttjandet av databaser accelererat och det gör det också motiverat att vi här ägnar dem särskild uppmärksamhet. Vad kan databaserna användas till och särskilt vilka källkritiska problem bör man vara medveten om när man använder dem? Databaser finns tillgängliga både utan avgifter och som betaltjänster. De avgiftsfria är i allmänhet offentliga databaser av något slag, de kommersiella databaserna är i allmänhet privata och kopplade till näringsverksamhet. Särskilda företag inom informationstjänstesektorn kan erbjuda hela paket med databaser.

Vi har gjort en indelning av databaserna i tre typer: *text-*, *referens-* och *faktadatabaser*. Textdatabaser består ofta av tidningstext, referensdatabaser innehåller i allmänhet kataloger och faktadatabaser tillhandahåller register och offentliga handlingar. En källkritisk diskussion kring databaser kan rimligen ta sin utgångspunkt i vad databasen kan förväntas

vara källa till. Vilka frågor kan man tro att databasen kan svara på?

Utgår vi från hur de används, utnyttjas textdatabaser av journalister, och för den delen även av allmänheten i mån av tillgång, som källor till bakgrundsfakta. De används för att besvara frågor som: När hände något? Var hände det? Vem var inblandad? Vad hände? Varför hände det? och Hur gick det till? – för att nu ställa de klassiska journalistfrågorna. Även referensdatabaserna kan ofta användas som bakgrundsfakta: Vem har skrivit en viss bok? Vilka böcker har en viss författare skrivit? Men framför allt är det som hänvisning dessa databaser används: Var kan jag läsa om ett visst ämne? Vilka ytterligare böcker har en viss författare skrivit? Hur kan jag få tag på böckerna? Faktadatabaser används för mer djupgående undersökningar: Vad har sagts i en viss politisk fråga? Vilken ekonomisk och verksamhetsmässig historia har en viss näringsidkare eller ett visst företag? Vilken betydelse har olika sociala, ekonomiska och andra faktorer för olika ageranden och uppträdanden i olika befolkningsgrupper?

Det är vanligen sådana frågor som användarna hoppas att databaserna ska kunna ge svar på. Hur pass goda är då dessa som källor i de nämnda avseendena? Något uttömmande svar kan vi inte ge, men avsikten är att framhålla några saker som visar att de ingalunda är källor som man blint ska lita på.

Textdatabaser

Textdatabaser är databaser som innehåller hela texter ur till exempel tidningar eller tidskrifter. Fördelen med dessa baser är därför

att texter som tidigare endast varit möjliga att uppbrija på bibliotek som bevarar tidningar och tidskrifter, samt på respektive tidnings och tidskriftsredaktion, blivit lätt tillgängliga. De bibliotek som bevarar tidningar och tidskrifter i en större omfattning och längd är för övrigt endast de stora forskningsbiblioteken som Kungliga Biblioteket i Stockholm och universitetsbiblioteken i Uppsala, Lund, Göteborg och Umeå.

”För svenskt vidkommande torde de viktigaste textdatabaserna vara Presstext, Mediearkivet och Affärsdata. Presstext innehåller i första Dagens Nyheter och Expressen, Mediearkivet innehåller Svenska Dagbladet och Aftonbladet samt ett antal landsortstidningar, Affärsdata innehåller affärspress och ekonomiska nyheter. En referensdatabas som också i någon mån kan erbjuda direkt tillgång till texter över nätet är Artikelsök. Vi ska här begränsa oss till att se närmare på Presstext och i någon mån Mediearkivet, men de problem vi uppmärksammar bör vara generella för textarkiv.”

Vad journalister och andra kan tänkas vilja få reda på genom textdatabaserna är alltså vanligen olika bakgrundsuppgifter. Någon eller något har förts upp på dagordningen och då kan det vara av stort intresse att se i vilka tidigare sammanhang den eller det har varit aktuellt. Det kan också vara så att något obekant dyker upp och det blir angeläget att ta reda på om det trots allt finns några kunskaper om detta obekanta sedan tidigare. Textdatabaserna kan även utnyttjas för att besvara mer övergripande frågor. Vem är/var den här personen egentligen, vad har han/hon sysslat med, hurdan har han/hon varit? Vad för företag eller organisation är detta, vilka saker har det varit inblandat i, vilken är dess historia? Vad finns att berätta om det här landet och vad finns att berätta om dess medborgare?

När man ska bedöma databasens möjlig-

heter att besvara dessa frågor är det ett antal frågor om basens själva uppbyggnad som först måste besvaras.

Presstext ger användarna informationen att det ”är norra Europas största textarkiv med över 15 miljoner artiklar i klipparkiv och databaser”. Basen innehåller ”tidningsartiklar” från *Dagens Nyheter* A-delen från och med 1991, hela *Dagens Nyheter* från och med 1992, från *Expressen* från och med 1990, *Göteborgs-Tidningen* från och med hösten 1998, tidningen *Vi* från och med 1995 samt TT-telegram från och med sommaren 1997. Materialet är samordnat i en stor logisk databas som möjliggör enkla genomsökningar av all tillgänglig text samtidigt. Materialet finns att tillgå samma dag som publicering, klassificeringen sker löpande under dagen. Alla artiklar är bevarade i fulltextformat, vilket betyder att hela texterna finns och kan genomsökas systematiskt. Databasen ska i princip innehålla allt redaktionellt material från de angivna tidningarna från och med de angivna åren.

Huvudprincipen för sökning är fritextsökning, som innebär att man kan söka på ett valfritt ord och få alla träffar i hela textbasen redovisade. För att underlätta sökningarna och öka precisionen finns möjlighet till så kallad trunkering, där endast delar av ord används, liksom även olika operatörer kan användas för att kombinera flera ord i sökningen. En annan sökmetod bygger på den manuella klassificering som görs av samtliga artiklar. Klassificeringen avser särskilda uppgifter om artiklarna som upphovsman, person- och organisationsnamns förekomst, artikeltyp, avdelning i tidningen, artikelns längd. Dessutom sker en klassificering enligt de svenska bibliotekens allmänna klassifikationssystem (SAB) som ger en grov indelning av artiklarna efter ämnen och som kompletterar tillför Presstext även egna ämnesord.

Syftet med att lagra materialet är i första

hand att ge tidningarnas egna redaktionsmedlemmar möjlighet till research inför nya jobb, men databasen har även gjorts allmänt tillgänglig som en kommersiell databas under senare år. Den vanligaste användaren i det avseendet är grund- och gymnasieskolorna.

Den här informationen ger Presstext själv om basen, men den är trots allt inte tillräcklig för att bedöma tillförlitligheten. För att kunna göra det är det nödvändigt att ställa mer närgångna frågor.

Vad finns närmare bestämt i databasen? Presstext hävdar att där finns allt redaktionellt material med början från ett visst år. Det låter självklart och oproblemiskt men är ändå inte riktigt det. Vi måste fråga oss vad som inte finns i databasen. Vad är inte redaktionellt material? Finns det trots allt redaktionellt material som inte kommer med i databasen?

Vilken betydelse har databasens korta historia för en viss fråga som vi vill ha svar på? Hur återfinner man material? En huvudmetod har blivit fritextsökning. Det betyder att man i princip kan söka på vilket ord som helst i en text. Därmed kommer man åt allt som kan tänkas ha skrivits om en sak. Men inte heller det är oproblemiskt. Ett enda sökord är nästan aldrig så unikt att det får fram endast det som man själv har i tankarna vid en sökning. Därför får man väsentligt fler träffar än man vill ha och i värsta fall blir det en lång och mödosam process att ta fram det material som faktiskt är av intresse. Sökningen måste kunna preciseras. Här använder sig textdatabaserna av operatorer så att man kan kombinera flera söktermer. Det är en avgjord fördel, men löser inte alla problem. Ytterligare en fråga är: Får man tag i allt material genom fritextsökning? Är det möjligt att man missar material? Hur träffsäker blir en fritextsökning?

Genom denna sökmetod tycktes först textdatabaserna ha befriat sig från problemet med indexering, det vill säga att ge varje enskild

text vissa särskilda söktermer efter en bedömning och kategorisering av texten. Det är ett tidsödande arkivarbete och kräver dessutom omfattande kunskaper om såväl indexering som de ämnen som texterna behandlar. Men det är nu uppenbart att indexering är viktig för såväl precision som möjligheten att återfinna allt. Det är nämligen också på det viset att en företeelse kan existera på ett abstrakt plan som inte så lätt låter sig definieras på den konkreta ordnivån. Därför är också en fråga: Vilken indexering sker? Hur pass pålitlig är denna indexering? Får man vid en sökning på en viss term upp allt material med anknytning till den termen?

Slutligen måste man också ställa frågor om materialets kvalitet i sig självt. Vilka egenskaper har materialet? Hur mycket kan man lita på de uppgifter som förekommer där?

En granskning av databasen utifrån de frågorna ger en mer sammansatt uppfattning om tillförlitligheten, i själva verket en hel del starka reservationer. Granskningen har skett både i form av systematiska sökningar och i kontakt med ansvariga för Presstext.

Vad är det då som inte finns i Presstext? Till att börja med saknas förstasidorna i basen. Presstexts förklaring är att förstasidor numera endast består av så kallade puffar, det vill säga inga artiklar börjar på första sidan för att sedan fortsätta inne i tidningen. Texterna på förstasidan är endast avsedda att väcka intresse för läsning inne i tidningen. I researchhänseende kan denna argumentation förefalla motiverad, men ett faktum är att texterna på förstasidorna i stor utsträckning avviker från materialet inne i tidningarna: formuleringarna är genomgående mindre nyanserade och skarpare i förstasidesmaterialet, citatmarkeringar antyder direkt fällda uttalanden av enskilda personer som aldrig haft just dessa ord i sin mun. Det är knappast någon överdrift att påstå att förstasidorna i stor utsträckning

sätter sin prägel på det offentliga samtalet och i det avseendet är alltså inte textdatabaserna till någon hjälp. Detta kanske främst angår människor utanför redaktionerna och särskilt forskare med intresse för tidningspressen, men även journalister med kulturdebatt och politiska kommentarer som sina områden kan tänkas behöva få en uppfattning om framställningarna på förstasidorna.

Det som lagras i textdatabasen är naturligtvis inte heller i övrigt hela tidningarna. Annonserna som utgör en stor del av trycket finns inte med. Överhuvudtaget finns inte tidningens form kvar längre. Det som återstår är texter rätt upp och ned, utan redigering och layout. Programtabläer för radio och tv bevaras inte. Inte heller finns *Dagens Nyheter*s omfattande ekonomiska tabellmaterial tillgängligt. I det sammanhanget utesluts även tidningens egna dagliga marknadskommentarer, trots att de rimligen måste anses som huvudsakligen redaktionell text.

Textdatabasen är, som den utger sig för att vara, just en textdatabas. Därmed återfinns varken de omfattande inslagen av grafiska illustrationer som är så typiska för dagens journalistik liksom naturligtvis heller inte bildmaterialet. Förekomsten av eventuella bildtexter anges i slutet av en artikel där också bildtexten återges. Det visar sig dock vid en systematisk användning av basen att bildtexterna ofta inte finns med trots att det anges att det finns sådana och åtminstone ibland förekommer det att det överhuvudtaget inte anges att bildtext finns vid artikeln. I en kommentar medger Presstext att basen i detta avseende inte är fullständig. Från *Expressen*, *Göteborgs-Tidningen* och *Vi* kommer bildtexter utan problem, men från *Dagens Nyheter* är leveranserna godtyckliga och det skulle därför kräva ett stort manuellt arbete att komplettera basen på denna punkt. Faktum är med andra ord att bildtexter från i första hand *Dagens Nyheter*

inte finns komplett i basen.

Vi har i vårt arbete också påträffat ett exempel på en nyhetstext som återfinns i den tryckta tidningen men som inte finns att tillgå i Presstext. Det är en liten AP-notis från den 18 maj 1997 som omtalar att den schweiziska regeringen har blockerat alla tillgångar för Zaires störtade president Mobutu Sese Seko. Hur en undersökning skulle kunna genomföras för att kontrollera hur pass vanligt detta bortfall av texter är svårt att säga. Det faktum att den här texten saknas är dock en varning om att alla nyhetstexter inte nödvändigtvis finns. I vilken utsträckning detta påverkar basens kvaliteter som källa beror naturligtvis på vad man vill komma åt.

Sammanfattningsvis är det en del som kunde förväntas finnas som inte finns i databasen och en del som ska finnas som heller inte finns konsekvent. Puffarna på första sidan och börskommentarerna representerar kanske en gräzon, eller snarare utgör de en typ av redaktionellt material som Presstext av andra skäl ändå avstår ifrån att lagra. Att definitionen av redaktionellt material är flytande framgår av att Presstext sett sig föranlåten att i en PM till *Dagens Nyheter* ange riktlinjer för vilket material som tidningen ska sända över, då "det kan råda delade meningar om vad som i gränsfall är att anse som redaktionellt material". I PMn framgår att det inte heller sparas pressgrannar, utlandsröster och citerat på sidan 2, liksom inte kortfattade saker på NoN eller Film idag i anslutning till programtabläerna. Att Presstext väljer att inte ta med allt material är inte nödvändigtvis skäl till kritik. Däremot vore det en fördel om detta klargjordes tydligt i informationen till användarna.

Bildtexter och nyhetsmaterial ska emellertid vara med, men i synnerhet bildtexterna fallerar många gånger. Och som vi ska se förs inte heller alltid uppmärksammade rättelser in ordentligt.

Vad betyder sökmetoden för att återfinna material i Presstext? Vi ska inskränka oss till ett par påpekanden i det avseendet. Fritextsökningen gör att förekomsten av ett visst ord eller kombinationen av vissa ord snabbt kan lokaliseras. Sambandet mellan ord och ämnen är dock inte given. Ord förekommer i många sammanhang som inte har relevans för ett specifikt ämne. En rubriklista ger i det avseendet ofta inte tillräcklig och ibland även missvisande information. Bibliotekens traditionella ämnesindelning enligt SAB-systemet är ofta för grov för att vara till någon riktig hjälp. Presstext har därför utvecklat egna ämnesord med direkt anknytning till redaktionernas löpande arbete. Därför har till exempel "Palmemordet" fått en egen sökterm. Den egna indexeringen är dock inte konsekvent. Det finns ett behov av en mer omfattande sådan indexering. Estoniakatastrofen kan illustrera ett konkret sökproblem. Det finns således artiklar om katastrofen som inte innehåller ordet "Estonia", dessa påträffas alltså inte vid en fritextsökning. Ämnesordet "Estoniakatastrofen" skulle ha kompenserat detta. I en kommentar till oss konstaterade företrädare för Presstext att tanken på ett eget ämnesord kom upp på ett så pass sent stadium att materialet vid den tidpunkten hade hunnit bli allt för omfattande för att det i efterhand skulle vara möjligt att införa ämnesordet. Resurserna räckte inte till och därför kommer också sökningarna fortsättningsvis i det här ämnet att lida brist på precision. Trubbighet av den här karaktären går naturligtvis att finna många exempel på i textdatabaserna.

Vilka fördelar respektive nackdelar har dessa baser som researchkällor? Vad kan man vänta sig av materialet och hur mycket kan man tro på det?

Textdatabaser tillhandahåller tidningstext som är tillgänglig direkt via datorskärmen på skrivbordet. Journalisten besparas det arbetet

att bege sig till det egna textarkivet, alternativt till ett bibliotek, att vara hänvisad till en arkivansvarig för sökning av relevant material. Men egentligen är konsekvenserna mer omfattande än så. Textdatabaserna har gjort tidningstext till en väsentligt mer utnyttjad källa än tidigare. Orsakerna till det torde framför allt vara två: dels att källan kan nås genom uppkoppling, dels fritextsökningen. Att det faktiskt också är på det viset att journalister idag i större utsträckning använder sig av tidningstext som källa antyder våra kontakter och undersökningar under arbetets gång.

Det faktum att textdatabaser är tillgängliga på linje är naturligtvis något som förefaller tidsbesparande och behändigt lättillgängligt. Särskilt fritextsökningen torde möjliggöra ett nytt och systematiskt utnyttjande av tidningstext. Tidigare var man hänvisad till arkivens rubriker alternativt det ännu mer mödosamma, för att inte säga nästan hopplösa företaget att söka i tidningens lägg eller mikrofilm. Med fritextsökning kan man komma direkt på det ord man söker, det mest iögonfallande problemet är att man får för många träffar. Så medan man tidigare ofta inte hittade några uppgifter alls, får man nu nästan alltid uppgifter. Det är klart att det är tillfredsställande. Därför måste vi ställa frågan: Är tidningstext en god källa? Tidningstexten har stått i tidningen. Frågar vi bara efter vad som stått där är textdatabaserna onekligen en god källa. De är inga fullständiga källor och det förekommer fel även i förhållande till den tryckta versionen. Men på det hela taget är de goda källor i detta avseende. Men flertalet sökningar i dessa databaser handlar nog inte om att i första hand ta reda på vad som stått i tidningen. Det handlar i stället om att skaffa fakta om vissa företeelser. Textdatabaserna har blivit kunskapskällor till alla möjliga områden. Och det är i det här avseendet som vi måste ta ställning till om de är goda källor. Vårt svar är att de inte

är särskilt goda källor. Vår erfarenhet är dessutom att journalister sällan frågar sig om de är goda källor, alternativt medvetet eller omedvetet avfärdar invändningar mot dessa källor.

Varför är då tidningstext inte en god källa?

- Tidningar produceras snabbt.
- Tidningar har ingen skyldighet till fullständighet eller alternativa perspektiv.
- Fakta utsätts inte för expertgranskning.
- Tidningar har ingen skyldighet till uppföljning.
- Tidningar vill vinkla.

Redaktionsarbete präglas ju av inriktningen på deadline. Det är en ganska vedertagen sanning, att detta oundvikligen leder till både förhastade slutsatser och otillräckligt kontrollerade påståenden. I andra sammanhang är en tidskrävande process av granskning ett sätt att uppnå just kvalitet och säkerhet. Det torde inte vara orimligt att påstå att tillgänglig facklitteratur och dokumentation från eventuella organisationer med inriktning på ett visst område ger säkrare uppgifter än att söka motsvarande i tidningstext.

Vetenskapliga texter produceras inom ramen för en systematisk kritisk diskussion. Syftet med denna diskussion är att tvinga den enskilde forskaren att ta hänsyn till alternativa perspektiv på de frågor han/hon utreder. Tidningstext produceras inte under sådana förhållanden, och ingen kan heller begära att de ska göra det, men det betyder också att en fråga ofta framställs på ett sätt som många gånger är orimligt förenklat.

Dagstidningar täcker ett obegränsat antal områden samtidigt som en redaktion inte alls består av fackexperter annat än i en mycket liten utsträckning. En veritabel faktagranskning förutsätter egentligen experter och därför måste tidningarna nöja sig med mera begränsade anspråk på korrekthet.

Journalistiken är till sin karaktär aktuell.

Det betyder att den inte har krav på sig att följa upp vad som händer i de enskilda fallen. Oändligt är det antal trådar som tidningarna under årens lopp släpper för att i stället börja nysta i nya trådar som förefaller mer intressanta. Därmed får den som vill ha fakta i en fråga bara en mycket liten och fragmentiserad bild av frågan genom tidningstexten. Journalistiken tillkommer dessutom ofta i konkreta debattsituationer, vilket gör att den präglas av den polemiska situationen även i de fall där den inte likt ledarsidan själv ger sig in i debatten.

Journalistiken präglas av att den måste fänga publikens intresse. Det är av det skälet som journalister talar om sin "vinkel", det vill säga vad i framställningen som betonas och som i rubriken ska dra till sig läsare. Vilken vinkel som väljs får naturligtvis också konsekvenser för beskrivningen i dess helhet, och kan inte annat än resultera i större eller mindre ensidighet.

Kan man lita på de uppgifter man får? Redan relativt enkla sakuppgifter som vem en person är, vad denne/denna har sagt, när något hände, föranleder alltsom oftast en hel del invändningar från omgivningen mot mediernas rapportering. Det är inte bara politiker, fackliga företrädare, näringslivsrepresentanter och forskare som har invändningar. Även allmänheten, i synnerhet människor som kommer i direkt kontakt med journalistiken, tycker många gånger att rapporteringen är missvisande. Den återkommande kritiken ger anledning till stor försiktighet vid utnyttjande av tidningsmaterial som källa. Ändå utmärker sig svensk journalistik knappast för slarvighet.

Men det är lätt att hitta exempel på häpnadsväckande grodor som aldrig uppmärksammas men som senare återfinns i databasen som sakpåståenden utan reservationer. Sålunda uppgavs i Dagens Nyheter den 3 maj 1999

att Sverige år 1756 "var en demokrati". Och den 22 maj 1999 uppgavs i Dagens Nyheter att Kosovokonflikten "kanske är den största händelsen i modern tid i Europa". Kriget om Kosovo har onekligen varit en betydelsefull händelse, men att utnämna den till "den största" i modern tid är ändå helt orimligt. Det är naturligtvis en hel rad skeenden som måste räknas före denna händelse, hur man än väljer att definiera modern tid. Dagens Nyheter som källa till modern historia har ett begränsat värde.

En journalist har berättat hur han genom en kryptisk formulering i Presstext fick intrycket att en politiker var medlem i det religiösa sammanslutningen Livets ord. Då han sedan i Rixlex hittade motioner av samme politiker mot aborter drog han slutsatsen att det var på det viset. Men politikern var inte alls medlem i Livets ord. Den journalistiska texten kan med andra ord ibland vara insinuant på ett sätt som gör den bedräglig att använda som faktaunderlag.

Vid en sökning i Presstext på ordet "gambier" för åren 1996 till 1999 får man 30 träffar av vilka 13 direkt i rubriken etablerar ett samband med narkotika och brottslighet. Närmare hälften av artiklarna om landet Gambias befolkning handlar alltså om grov kriminalitet. En närmare undersökning visar också att av de övriga artiklarna är ytterligare ett antal relaterade till gambiers påstådda brottslighet. När dessutom en granskning av några av de centrala artiklarna visade att det rör sig om en okritisk förmedling av den svenska polisens *miss-tankar* framstår materialet som påfallande tendentiöst och missvisande i sin bild av gambier.

Tidningar gör emellanåt rättelser. Dessa förs också successivt in i textdatabasen. Det kan vara värt att titta litet närmare på dessa, vilket nu inte är helt lätt. I Mediearkivet kan man söka på artikeltypen "rättelser", men i stort sett de enda träffar man får hänför sig till

Aftonbladet. Av det skulle man kunna dra slutsatsen att det bara är *Aftonbladet* som gör sig skyldig till misstag. Det vore naturligtvis en bekräftelse på hur opålitlig kvällspressen är, men det skulle lika gärna kunna vara ett uttryck för att *Aftonbladet* är den enda tidning i Mediearkivet som gör rättelser. Det verkar rimligast att tro att alla tidningar gör sig skyldiga till fel och att alla också i den mån felet uppmärksammas gör tillrättslägganden. I Presstext kan man söka på "rättar" och på så sätt få en uppfattning om *Dagens Nyheter*s rättelser.

Träfflistorna blir ganska långa utan att vi för den skull kommer åt *Aftonbladets* och *Dagens Nyheter*s alla rättelser, Presstext lägger rättelserna i anknytning till den ursprungliga artikeln så snart som möjligt och Mediearkivets indexering av "rättelse" är knappast heltäckande för alla korrigeringar som *Aftonbladet* gör. Vad som är intressant är ändå kanske inte så mycket antalet rättelser som rättelsernas karaktär.

När vi sökte på termen "tillrättsläggande" fick vi denna träff som avsåg *Svenska Dagbladet*:

I går uppgav vi felaktigt att det skulle vara Nohrstedts som förlägger "Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien". Det är förstas Atlantis /.../ (SvD 19/1 1999)

Bland *Aftonbladets* rättelser hittar vi den att ett kändispar som uppgivits gifta sig den 14 juni i själva verket ska gifta sig den 14 augusti (AB 15/6 1999). En uppgift om Lärarnas Riksförbunds ordförandes taxerade inkomst och fallskärm ändras från 767 400 kronor i taxerad inkomst och tre miljoner i fallskärm till 648 200 i taxerad inkomst och ingen fallskärm (AB 31/5 1999). Påståenden om att en före detta anstaltschef var misstänkt för brott återtas av tidningen (AB 30/3 1999). I samband med tillkännagivandet av årets Piratenpris upp-

gav *Aftonbladet* att författarinnan Birgitta Stenberg var den första kvinnliga pristagaren. Detta var tidningen senare tvungen att rätta eftersom Kristina Lugn fick priset 1997 (AB 26/5 1999).

Presstext har särskilda sökfält för "rättelse" och "fel". I augusti 1999 fanns där mellan 500 och 600 träffar, delvis överlappande, för respektive kategori. Om det skulle motsvara det totala antalet felaktigheter i hela materialet och som dessutom är korrigerat vore det naturligtvis enastående med tanke på hur mycket text som basen i sin helhet innehåller. Nu är det inte så, vilket vi snart ska återkomma till. Först kan det dock vara värt att se på innehållet i några av de redovisade rättelserna.

Göteborgs-Tidningen har publicerat ett telefonnummer till "Rökdoctorn" som kan hjälpa rökare. Tidningen uppgav dock fel telefonnummer (GT 9/8 1999). En bild som sades föreställa en pitbullterrier visade sig föreställa en helt annan hundras (GT 7/8 1999). I en artikel i *Dagens Nyheter* om flyktingar i Krokoms kommun angavs felaktig nationalitet för en del av flyktingarna (DN 2/8 1999). I en utnämning som *Dagens Nyheter* kungjorde angav tidningen fel titulatur för den utnämnde (DN 8/8 1999). I en artikel i *Dagens Nyheter* om textilkonstnären Märta Måås-Fjetterström påstods att hon skulle fylla 80 år. Tidningen måste dock i efterhand konstatera att vederbörande i själva verket hade avlidit redan 1941, däremot var det 80-årsjubileum för en mattutställning på Bukowskis (DN 23/7 1999). När det gällde en pojke som omkommit i en olycka angav *Dagens Nyheter* felaktigt att han kom från Norge då han i stället var från Göteborg (DN 21/7 1999).

Vid närmare granskning visar det sig dock att långt ifrån alla rättelser i basen går att komma åt under kategorierna "rättelser" och "fel". För *Dagens Nyheter*s del har under 1998 och 1999 en vanlig rubrik blivit "DN rättar".

De flesta av dessa finns inte indexerade som "rättelser" eller "fel" men är ju förstås ändå rättelser. Emellertid ger inte heller en fritextsökning med "DN rättar" en fullständig redovisning av tidningens rättelser. En genombläddring av den tryckta *Dagens Nyheter* ger därför en klarare uppfattning om omfattningen av rättelserna och därmed en utgångspunkt för att bedöma mängden av felaktigheter som finns i tidningstext. Rättelser förekommer även med andra ordval än "rättar" och därför har ett stickprov omfattande ett par veckor i juni genomförts.

Efter denna stickprovskontroll kan vi bland annat konstatera att *Dagens Nyheter* vid ett tillfälle i stället för att ange två översättare till ett bokverk endast har angivit en översättare (29/6). En uppgift om att högskoleverket har dragit in Mitthögskolans examensrätt för magisterexamen rättade tidningen, eftersom indragningen inte gällde generellt utan endast nationalekonomi. Högskolan har fortfarande rätt att utfärda magisterexamen i 19 andra ämnen (15/6). Porträttbilder förväxlades och en rubrik om asiatiska filmer gav en missvisande uppfattning om att alla de nämnda filmerna är "Hongkongactions" (19/6). Förväxling av person och bild tycks för övrigt vara legio i de flesta tidningar där ofta personer förses med någon annans ansikte eller ett porträtt förses med ett felaktigt namn. Den kända stockholmsspolitikern och stockholmsspartisten Stella Fare uppgavs felaktigt vara folktopartist i en artikel och miljöpartist i en annan artikel (23/6). Vid en publicerad bild på kultursidan uppgavs fel fotograf som upphovsman till bilden (24/6). Japans premiärminister Keizo Obuchi uppgavs felaktigt vara landets president (24/6). Japan är ju sedan urminnes tider ett kejsardöme. Det uppgavs felaktigt att Naturvårdsverket beslutat att Fulufjället i Dalarna ska bli nationalpark (27/6).

Vid en kontroll i mitten av augusti 1999

visar det sig att de flesta av dessa i den tryckta upplagan av tidningen konstaterade felet har blivit korrigerade i databasen. Ibland kan dock rättelserna vara sådana att en mindre uppmärksam användare ändå skulle fastna för de felaktiga uppgifterna. I ett fall av exemplet ovan kvarstod dock felaktigheten i databasen ännu den 11 augusti 1999. Fortfarande stod uppgiften att Mitthögskolan helt har blivit av med sin rätt att utdela magisterexamen, en uppgift som först publicerades 13/6 och som korrigerades i den tryckta tidningen 15/6, där det sägs att den rätten endast blivit indragen för ett ämne (nationalekonomi) men högskolan har alltså sådan examensrätt i 19 andra ämnen. Det är alltså en felaktig uppgift som dröjer sig kvar ännu två månader efteråt och trots att den blivit korrigerad i trycket. Detta faktum reser naturligtvis frågan om alla rättelser trots allt inte förs in i databasen. Vid samtal med Presstext konstaterar man där också att den mänskliga faktorn kan göra att en och annan rättelse inte införs.

Mot bakgrund av de här exemplen kan vi dra några slutsatser. Det är inte korrekturfel, det är klara faktafel som innebär att tidningarna inte har de korrekta uppgifterna. Och det rör sig om såväl fel i detaljer som fel i större saker. Tidningarna tar miste på ålder, datum, vilket företag som producerar en viss produkt, hur stora inkomster och ersättningar fackliga företrädare får, huruvida någon är misstänkt för brott eller inte, vilken nationalitet vissa har, om en känd person är i livet eller sedan länge är avliden, varifrån någon är bördig, vem som är ansvarig för en översättning, vilken examensrätt en högskola har, vem en person är, till vilken genre en film hör, vilket parti en känd politiker tillhör, vilken titel en internationell toppolitiker har och vilket statskick ett stort land har, vilket beslut ett ämbetsverk har fattat etc.

Många av felet framstår som typiska miss-

tag i arbetet. Journalisten har hört fel, minns fel, har blandat ihop olika saker. Det finns naturligtvis ingen anledning att i efterhand mästra sådana misstag, det är mänskligt kort och gott och präglar alla verksamheter. I en del fall blir man dock mer betänksam, där framstår det som uppenbart att den ansvarige enskilde journalisten och övriga som har haft beröring med texten inte alls kan det ämne som behandlas. Att en känd konstnär inte är i livet utan är död sedan ett halvt århundrade är inget misstag utan handlar om okunskap, att Japan inte är en republik är heller inget misstag utan är närmast ett bevis på bristande allmänbildning, om en högskola har blivit av med examensrätt är det en stor sak vars omfattning borde ha utretts.

Men oberoende av orsakerna till felaktigheterna är det obestriddigt att tidningstext innehåller många faktafel. Det handlar om grundläggande fakta som så att säga utgör råmaterialet för all journalistik. Att inte acceptera godtycklighet i dessa enskildheter är centralt för den journalistiska etiken och för mediernas anseende. Det är i detta avseende som journalistiken gör anspråk på att vara något annat än det fria berättandet. Att tidningarna bereder plats för rättelser och att dessa även förs in i textdatabaserna är ofta resultat av påpekanden från personer utanför redaktionerna, som många gånger känt sig kränkta av de felaktiga uppgifterna. Och tidningarna gör korrigeringar därför att de är måna om sitt anseende. Det som står i tidningen bör vara sant och riktigt.

Men det är inte alltid det. Förr chefredaktören för *ÖstgötaCorrespondenten* Ernst Klein skriver till DN:s ansvarige utgivare om tidningars förhållningssätt till sina fel.

Alla tidningar gör fel ibland. Det vore konstigt om det var annorlunda. Journalister kan missuppfatta eller trovärdiga uppgiftslämnare kan lämna vad som visar sig var helt missvisande information.

Hur upprätthåller då pressen ändå sin trovärdighet? Jag tror att det vid sidan om en noggrann faktakontroll bara finns ett sätt: att öppet och tydligt erkänna när vi gjort fel.

Bland journalister finns emellertid enligt min erfarenhet en stor ångslan för detta. Man tror att om vi på det sättet gör läsarna uppmärksamma på fel i tidningen kommer slutsatsen hos alltför många bli att man överhuvudtaget inte kan lita på det som står i tidningen. (DN 14/5 1999)

Klein riktar även uppmärksamheten på helt andra typer av uppgifter som ställer frågan om sant och riktigt på sin spets i tidningarna. Han aktualiserar några fall av undersökande kritisk journalistik som har ifrågasatt den gängse bilden av vissa förhållanden. Denna journalistik har i sin tur blivit ifrågasatt. Det ligger i sakens natur att tidningarna i sådana fall kan ha fel. Avsikten är ju att få till stånd en debatt.

Men också Kleins brev understryker de många skälen till att förvänta sig fel i tidningarnas rapportering. Klein, som erfaren tidningsman, påstår också att det finns en journalistisk motvilja mot att erkänna fel. När vi alltså återgår till de exempel på rättelser som vi anförde ovan tror vi att det är rimligt att anta att tidningars rättelser endast utgör en del av de felaktigheter som faktiskt förekommer i tidningar.

Utan att gå så långt som att påstå att de utgör toppen på ett isberg är det rimligt att tro att alla andra tidningar har haft lika många skäl att göra rättelser som *Aftonbladet* och *Dagens Nyheter*. Det är rimligt att tro att journalister och tidningar undanhåller läsarna uppgifter om felaktigheter ibland. Det är rimligt att tro att när journalistiken kritiskt bevakar vissa företeelser och sätter skarpt formulerade rubriker att beskrivningen emellanåt blir felaktig.

Det är också rimligt att tro att tidningarna vid många fler tillfällen än de blir uppmärksammade på, tar fel på ålder, personers namn,

datum, inkomster och förmögenhet, antal döda och skadade, företag och produkt, misstanke om brott. Därmed måste vi också sluta oss till att tidningstext är en högst osäker källa för fakta i allehanda ämnen.

För att understryka det vi just har sagt ger vi till sist ett drastiskt exempel på bristen på korrekthet i tidningstexter. I samband med att Carl Bildt avgick som partiledare publicerade *Dagens Nyheter* den 7 augusti 1999 ett porträtt av moderatledaren på inrikessidan. Rubriken löd "30 år i den politiska hetluften. Från skolpolitiker till FN-sändebud. Handplockades av förre moderatledaren Gösta Bohman." Artikelns inledning sedan med vad som sades vara ett exempel på Carl Bildts tidiga framträdande i offentligheten.

"Regeringen beslöt i fredagens konselj att som ledamot av skolöverstyrelsen utse Carl Bildt. Han är som DN tidigare omtalat, gymnasist från Kristinehamn, 18 år, ledamot av Secos centralstyrelse..."

*Så står det i ett av de första klipp i DN:s arkiv om Carl Bildt. Notisen var publicerad den 6 september 1969. Då hade han sedan länge varit engagerad i elevarbetet och han skrev också artiklar i skolfrågor för *Aftonbladet*.*

Så när som på en månad, exakt 30 år senare bestämmer sig samma Carl Bildt att avgå som ordförande för moderata samlingspartiet.

Här återfinns alltså ett antal sakpåståenden om den unge Carl Bildt. Han hade av regeringen utsetts till ledamot av skolöverstyrelsen, han var gymnasist från Kristinehamn, han var 18 år, ledamot av Secos centralstyrelse, han hade sedan länge varit engagerad i elevarbetet, han skrev om skolfrågor i *Aftonbladet*.

Datumet för notisen tycks också ge artikel författaren en välfunnen inledning; det var på en månad när 30 år senare som Bildt avgick.

Det är bara det att uppgifterna inte alls stämmer. Carl Bildt har aldrig varit ledamot

av skolöverstyrelsen, han kommer inte från Kristinehamn, han var vid den aktuella tidpunkten inte gymnasist utan student, han var vid tillfället inte ens 18 år, han var inte ledamot av Secos centralstyrelse, han skrev inte om skolfrågor i *Aftonbladet*.

I stället föddes Carl Bildt i Halmstad där han också hade sin barndom medan han tillbringade ungdomsåren på Östermalm i Stockholm. Han var vid den aktuella tidpunkten 20 år, student i Stockholm och hade knappast några större sympatier för de radikala vänsterelever som då dominerade elevfacket. I själva verket har *Dagens Nyheter* förväxlat Carl Bildt med en annan person, en kusin vid namn Lars Bildt.

Därför blir uppgifterna också helt felaktiga om Carl Bildts tidiga historia. Men de stod att läsa i tidningen den 7 augusti 1999 och de hade ännu inte rättats den 20 mars 2000.

Referensdatabaser

"Referensdatabaser är sådana databaser som ger hänvisningar till källor. En referensdatabas som vi redan nämnt är Artikelsök. Till de viktigaste referensdatabaserna hör annars katalogdatabaserna." Dessa databaser förtecknar utgivnen och inom biblioteken tillgänglig litteratur. I de flesta länder har nationalbiblioteken en central databas, i Sverige heter den Libris. I Storbritannien finns British Library's katalog och i USA finns Library of Congress katalog. Samtliga dessa är enkelt tillgängliga via nätet och är utomordentliga redskap för att söka litteratur. Även de flesta andra europeiska nationalbiblioteks kataloger kan nås via nätet, om än något omständligare via separata uppkopplingar, där det alltså inte finns en nätplats att klicka sig fram på. Katalogisering och uppställning av katalogposter är varken en okomplicerad eller motsägelsefri verksamhet. Syftet är naturligtvis att ordna samlingar av tryckalster, framför allt

böcker, periodiska skrifter, och i någon mån småskrifter på ett systematiskt sätt som gör dem lätta att återfinna när någon behöver komma åt dem. Regelsystemen för katalogisering varierar mellan olika länder och även inom olika länder. I Sverige har vi två stora olika bibliotekssystem, ett för de nationella forskningsbiblioteken benämnt Libris samt ett för folkbiblioteken runt om i Sverige benämnt Burk. Många mindre bibliotek har dessutom på egen hand kompletterat sina datoriserade kataloger med olika specialsamlingar; dylika kataloger är endast tillgängliga på plats.

En begränsad deskriptiv katalogisering – titel, författare, utgivningsår – råder det stor samstämmighet om även internationellt. Där emot är det inte samma enighet om hur man ska indexera innehållet.

I huvudsak torde det finnas två något olika skäl för en forskare att söka litteratur i en biblioteks- eller referensdatabas: I det första fallet vill han/hon få rätt uppgifter för att kunna beställa fram, alternativt hitta på hyllan, en bok som han/hon redan är bekant med. Databasen ger då med ett signum uppgift om var boken står att finna och fungerar naturligtvis även som bekräftelse eller korrigerings av författarnamn, titel och andra uppgifter. I det andra fallet gäller det att hitta litteratur i ett ämne. I det första fallet är forskaren tillfreds med om katalogposten innehåller ganska få uppgifter, i det andra fallet är han/hon angelägen om att den ska innehålla så många uppgifter som möjligt och att dessa uppgifter ska vara lätt tillgängliga för sökning. För en bokintresserad allmänhet torde dessa två skäl också gälla, om än kanske inte med så många specialiserade önskemål som forskningen kan ha. Journalister har antagligen också dessa två motiv för att söka i dessa databaser och med anspråk som ligger någonstans mellan allmänhetens och forskarvärldens.

De ansvariga för de olika katalogsystemen har i förhållande till användarna ett något annorlunda perspektiv på katalogposterna. Katalogisering är arbetskrävande och därmed kostsam. Ju utförligare katalogen är, desto mer pengar kostar det. Men utförligheten när det gäller katalogpost kan även bli avhängig av oenighet om vilka principer som ska gälla. I vissa länder och under vissa perioder finns ett ganska stelt regelsystem för hur en bok ska katalogiseras. När världen och litteraturen förändras vidmakthåller man ändå ett föråldrat system utan att utveckla det nämnvärt och pressar in böcker under gamla och idag föga relevanta rubriker. Konsekvensen blir att dessa böcker blir svåra att hitta. De som vill komplettera de gamla katalogerna med nya sökingångar möter kanske motstånd från mer "konservativa" bevarare av de gamla reglerna och bristen på pragmatism håller kort och gott bokanvändarna på avstånd. Dessutom sker katalogisering på flera ställen och alla följer inte exakt samma principer. Poster i Libris har alltså något varierande innehåll beroende på var de är gjorda.

Vad man kan tänkas vilja få veta när man söker i Libris är alltså vad en viss författare har skrivit, om och var en viss bok går att få tag på, vilken litteratur det finns i ett visst ämne. Låt oss se på några fall där Libris faktiskt inte har varit den hjälp man kunde hoppats på. Exempelen är ingalunda slumpmässigt valda, utan är fall där vi har observerat problem. Det innebär att de inte är representativa för Libris men visar på problem som kan förekomma.

Vi sökte i Libris databas efter en bok med titeln *Från Grönköping med omnejd – Stockholm och så vidare*. Som författare till boken uppges "Polis Paulus Bergström, pseud. för Oscar Rydqvist" vara. Boken är utgiven på Bonniers förlag och utgivningsåret är 1918. När vi sedan beställde fram boken uppenbarade sig vissa oklarheter. Som författare till boken stod

mycket riktigt Polis Paulus Bergström. Denne är nu ingen riktig författare utan en figur i Grönköping och det var ju i Libris också angivet att den verkliga författaren skulle vara Oscar Rydqvist. Men den uppgiften står ingenstans att finna på den tryckta boken. Däremot står det skrivet med blyerts på bokens titelsida "Hasse Z". Orten Grönköping och dess Veckoblad var ett påfund av Hasse Zetterström och presenterades för omvärlden som en bilaga till skämttidningen *Söndags-Nisse*. Oscar Rydqvist kom emellertid att överta ansvaret för den snart självständiga publikationen och han blev också den som fyllde orten med dess karaktärer. Från andra källor är det känt att han är Konstapel Bergströms upphovsman.

Här står vi alltså med två motstridiga uppgifter. Den tryckta boken ger oss ingen översäglig vägledning. Visserligen kan det förefalla löjligt att tillmäta en blyertsanteckning någon betydelse vid en författarbestämning men en sådan anteckning på en bok i KB:s ägo har en viss tyngd. Den är i allmänhet gjord av någon kunnig bibliotekarie i äldre tider. Problemet får heller inte sin lösning om vi går till den handskrivna gamla kortkatalogen på KB, den så kallade plåten. När vi slår på namnet Polis Paulus Bergström blir vi nämligen hänvisade till Hasse Zetterström. Här finns alltså en i förhållande till Libris motsägande kataloguppgift. Nu framställer sig verkligen frågan varifrån Libris har fått sin uppgift om Rydqvist. Ytterligare en auktoritativ källa i det här sammanhanget är Svensk bokkatalog som löpande förtecknat utgivna böcker. Vi konsulterar också denna – och se även där anges Hasse Z. som personen bakom Paulus Bergström. Med än starkare skäl måste vi undra varifrån Libris har fått sin uppgift om författaren.

I den fullständiga posten för denna bok finns även för biblioteken interna uppgifter.

Där framgår det att boken är inlagd i Libris av biblioteket i Umeå. Det är alltså inte KB:s exemplar som har legat till grund för katalogiseringen. En närmare titt på den bok vi fått i handen visar också att detta är andra upplagan av boken. Kanske kan Umeå-exemplaret kasta ljus över den här gåtan. Våra undersökningar stannar emellertid här. Vi nöjer oss med att konstatera att vi inte kan vara övertygade om att Libris ger oss de korrekta uppgifterna om vem som är bokens författare.

"Tyvärr! Din sökning gav inget resultat". Det är ett svar som man får ganska ofta. Svaret ska dock inte tas som ett avgörande bevis på att något inte finns. Det kan finnas så många förklaringar till varför det svaret kommit upp. Ibland förefaller det vara så att när systemet inte fungerar som det ska kommer det svaret. Framför allt kan det dock handla om att vissa söktermer inte omfattar en viss bok, trots att man kunde förmoda att de gör det. Det finns därför ofta anledning att göra försök på alternativa vägar om man fått ett negativt besked.

Låt oss se på ett exempel på hur en bok som finns inte kan påträffas i en viss sökning. Libris kanske inte hittar en bok trots att den finns i basen. Det kan hänga ihop med egenheter i katalogiseringen som knappast är uppenbara för den genomsnittlige användaren. I sådana fall och naturligtvis i många andra fall kan användaren behöva hjälp av en bibliotekarie för att söka.

Vi har en bok med titeln *I krigets skugga: 1941–1942*. Vi vet att denna bok är utgiven av Ströms hembygdsförening i Strömsund. Alltså skriver vi in uppgifterna på det avancerade

sökformuläret i Libris. Vid "Titel" skriver vi *I krigets skugga: 1941–1942*, vid "Ort/Förlag" skriver vi "Ströms hembygdsförening". Det svar vi får är just "Tyvärr! Din sökning gav inget resultat".

Det nedslående svaret beror på att boken är katalogiserad på så sätt att "hembygdsförening" skrivs som förkortningen "hembygdsfören." och konsekvensen är att trots att våra uppgifter är helt riktiga får vi ingen träff. Söker vi alltså boken på "Ströms hembygdsfören." går det alldeles utmärkt. Det är i det närmaste omöjligt att utan hjälp av bibliotekarie veta vilka förkortningar som används vid katalogiseringar. Till saken hör också att Libris i dessa avseenden vimlar av inkonsekvenser. Ibland skrivs med andra ord "hembygdsförening" som "hembygdsförening", andra gånger som "hembygdsfören.". Ibland skrivs "ekonomisk förening" som "ekonomisk förening", andra gånger som "ek. fören." och vid ytterligare andra tillfällen som "ekonomisk fören.". Skälet till dessa inkonsekvenser är naturligtvis att ingen central katalogisering och inläggning i Libris sker utan böckerna får sin katalogposter på ett stort antal ställen runt om i Sverige och mindre, men emellanåt nog så avgörande, olikheter blir resultatet.

Låt oss så leta efter litteratur av Carl Jonas Love Almqvist, en av våra klassiska författare och dessutom omgiven av en hel del mystik. När vi söker på hans namn i Libris får vi en lång lista på titlar. En titel tilldrar sig särskilt vår uppmärksamhet. Det är en bok som heter *Carl Jonas Love Almqvist i Amerika*. Är man intresserad av Almqvist kan den här boken förefalla särskilt spännande. Almqvist var för samtiden inte endast en uppskattad utan även en kontroversiell författare. Dessutom hade han dåliga affärer, och i början på 1850-talet blev han beskyldd för att vara inblandad i ett försök till giftmord. I samband med beskyllningarna emigrerade han till Amerika. Där-

med var också hans litterära karriär i stort sett över. Detta är för de flesta svenskar välkänt genom skolans litteraturundervisning.

Det har varit en länge erkänd sanning att Almqvist under sina dryga tio år i Amerika inte tycks ha skrivit särskilt mycket. Överhuvudtaget är hans liv där i stora delar höljt i dunkel. Därför blir den här boktiteln så lockande, finns det något nytt att säga om vad som hände i Amerika och finns det saker av hans hand som vi tidigare inte har känt till?

Beställer vi med hjälp av Libris hänvisning fram denna bok får vi en antologi med texter, enligt uppgift skrivna av Almqvist under åren i Amerika. Texterna är dels ett antal tidigare välkända Almqvisttexter, men framför allt ett antal nya okända texter ur svenska tidningar som utgivaren Lars Krumlinde ville hävda att Almqvist under pseudonym sänt från Amerika. Libris kataloguppgifter återger också den uppgiften: bokens författare anges som "Almqvist, Carl Jonas Love, 1793–1866". Till saken hör emellertid att när denna bok utkom 1987 på Brombergs förlag utspann sig en ganska häftig debatt på tidningarnas kultursidor. Resultatet av denna debatt var att den samlade Almqvistexpertisen inte alls trodde att de nya texter som presenterades var författade av Almqvist.

Det betyder att vi i värsta fall, alltså i det här fallet, har en bok som Libris påstår är skriven av Almqvist men som i själva verket inte är det. Libris ska alltså inte tas som garanti för att uppgifterna är korrekta. I första hand är databasen en hjälp för att ordna och återfinna litteratur, den utgår från det som anges på böckerna. Är detta felaktigt kan inte Libris förutsättas korrigeras det. För oss som använder Libris som källa innebär det att Libris inte är en säker källa i avseenden som den förefaller vara det. För att få större säkerhet om vad Almqvist skrivit bör man gå till en expert eller speciallitteratur om hans författarskap.

Det förekommer oftare än man kanske tror bristande överensstämmelser mellan katalog och verklighet. Det är därför viktigt att påminna sig att katalogen är en katalog, ett hjälpmedel för att hitta, och de som sammanställer katalogen har varken möjlighet eller som uppgift att genomföra forskning kring varje titel i beståndet.

Det är alltså ett antal avgjort felaktiga slutsatser som man kan dra om man oreflekterat och uteslutande litar till resultaten av Libris-sökningar i de här fallen. Författarnamnet kan bli fel, en bok som finns förefaller inte finnas, en författare tillskrivs texter som han inte skrivit. Katalogisering och inläggning av katalogposter kan, som det går till i praktiken, resultera i brister eller felaktigheter vid sökningar i referensdatabaser. Det kan finnas gåtor bakom böcker som en katalogisering endast i ringa omfattning kan reda ut. En katalogisering innebär inte en bedömning av om en bok är vad den utger sig för att vara. Återigen finns det skäl att betona att de exempel på fallor som vi här har givit just bara är ett fåtal exempel. En mer omfattande undersökning skulle utan tvekan kunna identifiera långt fler svagheter i referensdatabaserna. För en användare gäller det att på egen hand gå vidare och aktivt skaffa sig en uppfattning om svagheter. Vår framställning blir då en hjälp på vägen.

Faktadatabaser

Numera finns register och offentliga handlingar ofta i databaser. De register som finns är såväl offentliga register som privata. Här finns bilregistret, Patent- och registreringsverket (PRV) som bland annat innehåller uppgifter om näringsidkare, SPAR som är ett register för personuppgifter om svenska medborgare. Bland offentliga handlingar kan man komma åt verksamheten i riksdagen med riksdagsprotokoll, motioner och propositioner, offentliga utredningar. I vissa kommuner

är kommunprotokollen tillgängliga över nätet. Och naturligtvis finns stora mängder offentlig statistik.

Bland av svenska journalister använda databaser finns till exempel SCB, InfoTorg, Rixlex, Kreditfakta. Populära utländska databaser är Dialog och Financial Times bas FT Profile. För journalistik där dator teknik utnyttjas är kanske av än större betydelse att myndighetsbaserade arkiv numera är upplagda i digital form. Detta betyder att journalister kan begära ut stora mängder uppgifter ur dessa för egen databehandling. Därmed blir polisregister och domstolshandlingar tillgängliga för oberoende frågeställningar formulerade av medierna.

Vilka frågor kan man då hoppas att faktadatabaserna kan ge svar på? Det kan handla om vem som äger en bil, vad en person sysslar med som näringsidkare, var en person bor, ett företags ekonomiska ställning i alla möjliga avseenden, vad som sagts i riksdagen, vilken politisk uppmärksamhet vissa frågor får, hur omfattande en viss företeelse är bland den svenska befolkningen.

Den här typen av källor skiljer sig i avgörande avseenden från till exempel textdatabaserna. Faktadatabaserna avser att samla och tillhandahålla uppgifter som är systematiskt utvalda och uppgifterna registreras också systematiskt med genomtänkta rutiner och metodisk kontroll. Insamlingen av uppgifter sker kontinuerligt med avsikt att följa utvecklingen över tid. Offentliga handlingar, som protokoll och lagtexter, ska vara identiska med originaltexterna och möjliggöra för allmänheten att följa politiken och informera sig om rådande rättsordning. Databaserna används i så väl myndigheters som företags löpande verksamhet, de fyller med andra ord inte bara en allmän informationsfunktion utan är även en förutsättning för produktionen av varor och tjänster i ett samhälle, liksom för efterlevna-

den av lagar och förordningar.

Uppgifterna i faktadatabaserna har alltså en särskild betydelse och handhas därför med en särskild noggrannhet. Därmed är det även rimligt att sätta en särskild tilltro till uppgifterna i dessa databaser.

Till skillnad från text- och referensdatabaserna använder journalister den här typen av databaser för själva huvudjobbet. Här tycks finnas den typ av "hårda fakta" som journalister har en förkärlek för, nätet "är en guldgruva av siffror" för att citera en journalist, och med dessa fakta tycks yppa sig oanade möjligheter att komma åt dolda samband. För en undersökande journalistik förefaller således tillgången till de här databaserna ge underlag för gedigna beskrivningar av verkligheten och väl underbyggda slutsatser om förhållanden. Därmed kan det vara värt att se litet närmare på hur hårda dessa "hårdfakta" är och hur ovedersägliga de slutsatser är som låter sig dras. Är det säkra kunskaper man får ut av dessa databaser? Kan man lita på deras uppgifter? Går det att fastställa otvivelaktiga samband med hjälp av dem?

Det finns flera skäl till att databasregister kan ge en missvisande föreställning om verkliga förhållanden.

Allt finns kanske inte i databasen. Än så länge är det vanligt att de faktiska registren omfattar väsentligt mer än vad som finns tillgängligt i den på linjeanslutna databasen. Ett personligt besök hos register- eller arkivhandhavaren kan trots allt vara nödvändigt. Myndigheters och andra institutioners tillhandahållande av offentliga dokument har inte alls den fullständighet som det förefaller, samtidigt som informationen från vederbörande om vad som saknas är regelmässigt dålig. Aktualiseringen av uppgifter släpar dessutom många gånger efter. Att det finns senare uppgifter är inte alltid helt lätt att förstå. Databaserna kan också innehålla tomma poster

som i förväg har lagts ut men som senare inte visat sig behövas, vid sökningar kan detta förhållande vara synnerligen förvirrande.

Mera direkt kan själva registreringen av uppgifter rymma svåra problem. Många gånger är den kategoriindelning som tillämpas grov och varje kategori omfattar flera fenomen. De kunskaper man då får blir oprecisa och ger inte alltid någon riktig förståelse. I ett företagsregister som Basun kan information om en viss persons näringsverksamhet vara vid och relativt substanslös: "konsultverksamhet"; bakom "konstnärlig, litterär och artistisk verksamhet" kan finnas en verksamhet som inte alls har något med konstnärskap att göra, kategorin blir snarast en klump-post för diverse fri verksamhet. Dessutom är den här typen av register beroende av uppgiftslämnarna, det vill säga de personer uppgifterna gäller. Riktigheten i uppgifterna förutsätter bland annat ärlighet från uppgiftslämnaren, men en sådan ärlighet är långt ifrån alltid given. Många gånger kan just personer som är journalistiskt intressanta ha skäl att vil-

seleda myndigheter. Uppgifter i SPAR om var vederbörande bor kan vara avsiktligt bedrägliga, uppgifter i bilregistret om fordonsägare kan vara missledande.

Kreditfakta är en databas som kan ge bedömningar av företags kreditvärdighet. I samband med en kurs anordnad av Föreningen Grävande Journalister gavs vid en sökning i nämnda bas följande svar om Sveriges Television.

SvT skulle enligt uppgift ha 19 betalningsanmärkningar, endast 2 i kreditbetyg och därmed låg kreditvärdighet. Kursledaren, själv verksam vid TV, antog att betalningsanmärkningarna rörde felparkeringar. Om anställda felparkerar betalar inte företaget böterna och dröjer den skyldige chauffören med att betala kan det alltså bli en anmärkning för arbetsgivaren. Det relativt måttliga beloppet, knappt 34 000 kronor, styrker sannolikheten för att det är just detta som har hänt.

Av Kreditfaktas uppgifter framgår något annat. Basen förmedlar en otvetydig information om att SvT har låg kreditvärdighet.

The image shows a screenshot of a web browser displaying a credit report from KreditKontroll. The browser's address bar shows "KreditKontroll" and the page title is "Hämtar rapport...". The report header features the KreditKontroll logo. The main content is organized into two sections. The first section contains company details: "Organisationsnummer: 558033-4285", "Firma: Sveriges Television Aktiebolag", "Postadress: Örensternsgatan 26-34, 165 10 STOCKHOLM", and "Säte: Stockholms län, Stockholms kommun". The second section, titled "Kreditbedömning", provides financial and credit status information: "Betalningsanmärkningar: 19 st, totalt 33 967 kr", "Senaste betalningsomn: 1999-02-17", "Aktuellt skuldsaldo hos kronofogden: 0 kr", and "KreditFakta betyg (1-5): 1/5 Låg kreditvärdighet".

Organisationsnummer:	558033-4285
Firma:	Sveriges Television Aktiebolag
Postadress:	Örensternsgatan 26-34 165 10 STOCKHOLM
Säte:	Stockholms län Stockholms kommun

Kreditbedömning	
Betalningsanmärkningar:	19 st, totalt 33 967 kr
Senaste betalningsomn:	1999-02-17
Aktuellt skuldsaldo hos kronofogden:	0 kr
KreditFakta betyg (1-5):	1/5 Låg kreditvärdighet

Uppgift om kreditvärdighet

Exemplet visar alltså vilka felaktigheter en databas kan sprida. Utan närmare undersökning går det naturligtvis inte att veta bakgrunden till felet. En möjlig förklaring kan dock vara att såväl registrering som värdering på Kreditfakta kan ske med datoriserad automatik utan närmare bedömningar och analyser av en kompetent personal.

På riksdagens nätplats finns Rixlex som är den databas som tillhandahåller handlingar med anknytning till riksdagsarbetet, inte minst protokollen från plenardiskussionerna. Här går det alltså att få reda på vad ledamöterna faktiskt har sagt. Nu är det ändå så att protokollens överensstämmelse med vad som verkligen yttrats inte är helt okomplicerad. I realiteten finns två protokoll: ett snabbprotokoll och ett justerat protokoll. I efterhand är det det justerade protokollet som gäller. Över nätet genom Rixlex tillhandahålls dock endast snabbprotokollen. Att det förhåller sig så klagas knappast särskilt tydligt av Rixlex. Innehåller snabbprotokollen fel, något som också varnas för att de kan göra i inledningen till varje protokoll, är det med andra ord inte säkert att Rixlex är en pålitlig källa.

Emellertid har historiker vid tidigare tillfällen kunnat visa att skillnaden mellan snabbprotokollen och de justerade protokollen varit betydande. I de fallen har dock snarast snabbprotokollen varit mer sanningsenliga. Ledamöterna har nämligen inom en viss tidsperiod rätt att begära ändringar i protokollet avseende de egna yttrandena. Historiker har kunnat påvisa att sådana ändringar har haft politisk innebörd, och de justerade protokollen har således i viss mån blivit förfalskningar. Enligt riksdagens protokollkansli är det dock idag mer sällsynt att ledamöterna reagerar på protokollen och skillnaden mellan snabbprotokoll och justerade protokoll är därför sannolikt mindre. Systematiskt har dock inte senare års protokoll undersökts ur den aspekten.

Det finns ytterligare kommentarer som skulle kunna göras om de skriftliga protokollen som källa till de muntliga framställningarna i riksdagen. Kontentan av det som sagts, är dock att Rixlex inte är en okomplicerad källa.

Dödsorsaksregistret är något som handhas av SCB, Statistiska Centralbyrån, och som finns att tillgå genom dess databaser. Registret är viktigt då där systematiskt förtecknas svenska dödsfall med angivande av fastställd orsak. Registret spelar stor roll särskilt för den medicinska forskningen och i förlängningen också för förebyggande hälsovård. För den allmänna debatten om svensk folkhälsa är det naturligtvis också centralt och i det sammanhanget har även journalister ett stort intresse av registret. Men registret är inte tveklöst pålitligt. Dödsorsaker kan vara svåra att fastställa och den statistik som registret innebär kan därför vara missvisande. Nyligen påpekade också medicinska forskare att registret med åren har blivit allt mindre tillförlitligt, då obduktioner mer sällan företas och sådana är det säkraste sättet att bestämma dödsorsaken. Dödsorsaksregistret, menade en forskare, urholkas därmed som kunskapsbank och blir allt mindre användbart. Detta register är därför ytterligare ett exempel på ett register vars uppgifter man måste vara försiktig med att oreserverat lita på.

Kriminologer kan vara synnerligen kritiska mot journalisters sätt behandla brottsstatistik. Statistik om brott förefaller ge en detaljerad uppfattning om antalet begångna brott i ett land uppdelat efter kategorier. Kriminologerna framhåller dock gång på gång skillnaden mellan verklig och registrerad brottslighet. Den verkliga brottsligheten är en sak, den registrerade brottsligheten en helt annan och endast en bråkdel av den verkliga. Här finns stora mörkertal. Den brottsstatistik som finns tillgänglig i databaser är förstas brottslighet som registrerats. Därför går det inte att dra

några bestämda slutsatser om ökning eller minskningar av antalet brott eller vilka grupper som är mest brottsbenägna.

Journalistiken förutsätter däremot ofta att den registrerade brottsligheten är densamma som den verkliga. Praktexemplet är redovisningen av våldsbrott. Braskande tidningsrubriker talar om farlighet och ökat våld, men den enda kunskap som finns avser anmälda våldsbrott, hur det verkliga våldet har utvecklats kan inte avgöras. Mordstatistiken kan stiga för att flera chilensare har anmält före diktatorn Pinochet. Antalet våldtäkter har ökat därför att en prostituerad anmälde alla sina kunder. Variationer kan vara slumpmässiga och lokala. Det behövs långa serier för att säkerställa förändringar, små siffror ger kraftiga ökning: från 1 till 2 mord ger 100 procentig ökning. Om andelen invandrare bland förövare av våldtäkter är hög är det utan tvekan missvisande, därför att antalet anmälda våldtäkter är så mycket mindre än antalet faktiska våldtäkter. Och det är heller inte orimligt att anta att invandrare i större utsträckning än svenska gärningsmän blir anmälda.

Statistiken kan också vara felaktig därför att siffrorna är korrumpierade, det vill säga oriktiga. Dåliga rutiner har många gånger resulterat i oriktig statistik. SCB har konstaterat att viss brottsstatistik är undermålig, men den erkänt dåliga statistiken är trots allt den enda som finns att tillgå. Siffror i statistik är sprungna ur den ofta kaotiska vardagen. Ett lik påträffas, och då orsaken är okänd förs det upp som mord. Senare visar det sig att inget brott kan påvisas, men siffran finns kvar i statistiken. En polisman skriver fel kod i registret och något som inte var ett mord kodas ändå som ett sådant.

Det går heller inte att jämföra svensk statistik med internationell. Registreringen sker under huvudbrott och ibland hänförs även för-

söksbrott dit. "Mord" och "misshandel med dödlig utgång" kan föras till samma kategori. Skillnader i registreringen beror på att varje land har sina egna lagar och sina egna rutiner.

Tillgången till stora mängder uppgifter inom en mängd olika områden lockar journalister till att söka fastställa kausala samband mellan olika företeelser. Utan att företa några detaljgranskningar kan exempel på sådan journalistik ge anledning till flera kritiska synpunkter.

Beräkningar och statistik har blivit en hörnsten i den här typen av journalistik. Olika kalkylprogram, som Excel, har därför blivit viktiga och populära verktyg för att vaska fram nyheter. I *Journalisten* berättar till exempel en journalist på *Aftonbladet* om hur han begärde ut uppgifter från polisen över sommarens alla bilstölder i Stockholms län. Därefter kunde han med hjälp av statistik för 4 000 bilstölder ange gata för gata var det var störst risk att få sin bil stulen i Stockholm. En researcher på TV 4 kunde med hjälp av Riksskatteverkets plats på nätet få siffror över valdeltagandet i olika delar av riket. Genom att koppla dessa siffror till inkomstuppgifter kom han fram till att i valkretsar med förmögna hade uppåt 95 procent röstat medan för fattiga valkretsar var siffran nere i 45 procent.

Det är inte orimligt att det finns ett orsaks samband mellan var en bil parkeras och sannolikheten för att den ska bli stulen. Också i förhållandet mellan inkomstnivåer och valdeltagande kan orsaksrelation finnas. Men så betydelsefulla behöver inte dessa samband vara. Om det å ena sidan är rimligt att vissa delar av Stockholm är mer utsatta för bilstölder än andra, är det å andra sidan orimligt att anta att variationen mellan olika gator inom ett och samma område skulle ha någon innebörd. I grund och botten är det också sannolikt att om bilarna flyttas, flyttar också biltjuvarna. För övrigt kanske andra faktorer än

parkeringsplatsen är väsentligare vid bilstölder, som till exempel bilmärke, årsmodell och stöldskyddsutrustning.

Variationer i valdeltagande torde kräva ganska sammansatta förklaringar där det är svårt att se att inkomster skulle vara den centrala faktorn. Av relativt konstanta variabler förefaller nog utbildning vara mer betydelsefull, men framför allt kanske det handlar om föränderliga variabler som politiskt klimat och politikens betydelse i förhållande till andra samhällsinstitutioner.

Det samhällsgranskande TV-programmet *Striptease* lyckades övertala polisen i Stockholms län och Socialstyrelsen att samköra dataregister över vapenlicens samt register över personer som vårdats för allvarliga psykiska sjukdomar. Registren är sekretessbelagda i normala fall men genom att låta myndigheten göra samkörningen kunde journalister få arbetet gjort. Resultatet blev att *Striptease* kunde visa att 450 paranoidea, 400 schizofrena och 4000 kroniska alkoholister i Sverige innehar vapenlicens. Enligt tidningen *Journalisten* var detta en "nyhet" som programmet kunde presentera.

Uppgifter av den här arten förefaller förstås fria till synnerligen gamla fördomar om psykiskt sjuka och missbrukare. Det är knappast någon "nyhet" att komma med misstanken att det här rör sig om farliga grupper som vanliga människor bör akta sig för. Ska det hänföras till gammal vanlig sensationsjournalistik är det naturligtvis inget att förvånas över, programmet *Striptease* vill dock oftast vara förmer än sådan. Till synes gjorde journalister inget annat än att återge i siffror en faktisk verklighet.

I själva verket kan man nog påstå att fakta inte är så otvetydiga som siffrorna antyder. De kategorier som sammanställs med antalet vapenlicenser får vi veta är psykiskt sjuka eller har allvarliga alkoholproblem. Men för

att de ska vara intressanta vid en sådan här sammanställning räcker inte det konstaterandet. Det centrala är ju varför det är mer anmärkningsvärt att dessa kategorier har tillgång till skjutvapen än andra kategorier.

Det är tydligt att det bakom de givna kategorierna i det här sammanhanget finns dolda premisser som kan vara värda en viss eftertanke. Och dessa premisser är kanske inte alls självklara. Faktumet att en person registreras som paranoid, schizofren eller kronisk alkoholist är i själva verket inte någon odelad utsaga. Det är tvärtom en mycket sammansatt utsaga som i sin tur består av flera delutsagor. Var och en av dessa delutsagor kan vara mer eller mindre säkra, mer eller mindre definierad och kan komma att ifrågasättas. Paranoia kan förekomma med och utan hallucinationer, schizofrena tillstånd kan vara svåra att skilja från maniska tillstånd, alkoholism kan förenas med en väl upprätthållen social fasad. Diagnosen för en enskild patient, liksom läkarvetenskapens sjukdomsbeskrivning kan förändras drastiskt trots att benämningarna förblir desamma. Vissa patienter svarar mot alla eller nästan alla karaktäristika för sjukdomen, andra endast mot ett fåtal. Innehållet i begreppen kan alltså variera kraftigt. Ett faktum är med andra ord inte endast ett faktum utan en kombination av många och föränderliga faktum. Drastiskt uttryckt är det egentligen så oerhört mycket vi inte vet om en persons hälsa och sinnelag även om vi har tillgång till en diagnos.

Den premiss som tydligt föreligger i den av *Striptease* initierade undersökningen är antagandet att dessa kategorier är mer våldsbenäga än andra. Men är det en obestridd sanning? Knappast. Schizofreni är för övrigt en så bred diagnos att den har mycket litet att säga om en persons benägenhet. Tvärtom är det så att svårartade mentala sjukdomstillstånd och alkoholberoende gör många perso-

ner ovanligt oförmögna att skada andra.

Ett antal frågor tränger sig på i det här sammanhanget. Är det så att våldet i samhället i orimligt stor utsträckning är resultat av de psykiskt sjuka? Är de personer som förekommer i statistiken sjuka för tillfället? När psykiskt sjuka är inblandade i våld är det då deras sjukdom som är orsaken eller finns det i själva verket bakomliggande orsaker som förklarar såväl våldet som sjukdomen? När alkoholberoende är inblandade i våld mot andra är det i första hand licensbelagda vapen de använder?

Det förefaller vara så att den här typen av samkörning av register kan användas till att stigmatisera olika grupper och gärna grupper som traditionellt är utsatta för förutfattade negativa meningar. Det är ingen tillfällighet att just psykiskt sjuka och alkoholister görs till föremål för en sådan här journalistik.

Undersökningar med register som källor har bland annat kommit att inrikta sig på förekomsten av stora material och en kombination av olika register som gjort det möjligt att relatera olika variabler i förhållande till varandra, till exempel det förhållandet att vissa är rökare samt förekomsten av lungcancer. En premis för dessa samkörningar är att förekomsten av något eller frånvaron av något, alternativt ökningen eller minskningen av något skulle få en direkt konsekvens i något annat. Vore tillvaron så lätt att förklara skulle dock hela vår verklighetsuppfattning te sig på en gång både helt genomskadad och totalt obegriplig. Antalet samvariationer är nämligen oändligt och vi kan alltså alltid hitta sådana och därmed få en förklaring, men samtidigt kan vi också alltid hitta nya, som gör de gamla förklaringarna obegripliga i ett slag. En statistisk samvariation innebär inte att det finns ett kausalt (orsak-verkan) samband.

Tvärtom är det så att vissa samvariationer på goda grunder har blivit utpekade för att utgöra hinder för nödvändiga sociala och

politiska reformer. Påstådda samband mellan klass- och socialgruppsursprung och senare brist på framgång i yrkeslivet har fått berättiga uppfattningar om ett naturligt socialt urval. Den så kallade Bellkurvan, som säger sig visa samband mellan intelligens och rastillhörighet, i USA har framstått som en återkomst av reaktionära krafter för att motarbeta vidare reformer för den svarta befolkningen i landet.

Det betyder att samvariation i sig inte är något bevis för att det råder samband. Sambandet mellan rökning och cancer är med andra ord i själva verket resultat av många års intensiv forskning kring vilka de konkreta orsakerna kan vara för att lungcancer verkligen påverkas av tobaksrökning. Samvariationen är med andra ord inte mer än en hypotes. Att det är på det viset illustreras även av att ständigt motsägande och nya budskap kommer om vad som är nyttigt och vad som inte är nyttigt att äta. Att samtidig förekomst av två olika fenomen inte alls behöver betyda något kausalt samband mellan de två är inte minst alla allergiker och allergiforskare medvetna om. Identifikationen av den allergiframkallande substansen är ofta en mycket mödosam process med omfattande testning.

Även kriminologer är kritiska mot journalisters sätt att hävda samband på grundval av brottsregistren. Ofta förekommande är påståenden i medierna och i den politiska debatten om att bristande resurser för polisen är orsak till ökad brottslighet. Eventuell ökad brottslighet är emellertid en synnerligen sammansatt företeelse, utpekanden av polisens påstått bristande resurser innebär ofta endast att journalistiken blir språkrör för den ena eller andra aktören i ett kattrakande om fördelning av skattemedel. Enbart statistiska samvariationer är alldeles otillräckliga för att fastslå orsakssamband, och slutsatser på en så svag grund är långt ifrån vetenskapliga. Undersök-

ningar genomförs med kontrollgrupper, för att kunna bekräfta eller förkasta ett samband. För forskningen blir det också viktigt att lyfta fram bristerna i underlaget, de begränsade kunskaperna och svårigheter som undersökningar möter. Det handlar heller aldrig om att fastställa absoluta samband utan mer om sannolikheter.

För att fastställa kausala samband krävs således mycket mer djupgående och systematiskt analytiska undersökningar än endast samkörning av register. Rent generellt bör journalistiken revidera sin inställning och bli väsentligt försiktigare i sina påståenden om kausala samband.

Margaret DeFleur gör i sin bok *Computer-Assisted Investigative Reporting* en genomgång av fel som kan uppträda i databaser administrerade av staten. Var och en som utnyttjar statliga databaser kommer sannolikt att upptäcka att dessa innehåller såväl fel som problem, skriver hon. Det är avgörande att den undersökande journalisten är grundligt bekant med alla databasens aspekter. Han eller hon, framhåller DeFleur, måste ta reda på hur basens data ursprungligen insamlades och hur och när denna information infördes i respektive fil. De ändringar som införts under åren måste studeras och slutligen kan inte journalisten förutsätta att den statliga myndigheten som har ansvar för databasen är medveten om de problem som finns i basen.

Hon anger vidare ett antal fel och problem som ofta återkommer i dessa typer av databaser. Hennes poäng är att felen och problemen inte endast är olyckshändelser eller enstaka inslag som i ett stort material inte förändrar helhetsbilden. I stället betonar hon att det här handlar om fel som får stora konsekvenser för vilka slutsatser man kan dra av materialet.

Hennes genomgång utgår från erfarenheter av den databas som är kopplad till den

federala domstolsmyndigheten i USA. Den mänskliga faktorn är naturligtvis orsak. Ansvariga för bokföringen av uppgifter är hundratals tjänstemän runt om i landet fördelade på 94 distrikt. Dessa fyller i formulär som sedan förs över till dator eller skriver in direkt på datorer. Då personalen är olika kvalificerad, då ständiga skiften sker på posterna, då ändringar regelbundet ska föras in uppstår fel. Myndigheterna varnar också för att fel kan uppträda på grund av att personalen av vana tillämpar en föråldrad rutin eller använder föråldrade formulär.

Bokföring av uppgifter förändras naturligtvis särskilt till följd av nya lagar. Det innebär att det blir svårt eller omöjligt att jämföra domstolsfall vid olika tidpunkter. Administrativa rutiner får också konsekvenser för analyser av en databas. Fall kan bli liggande på lägre nivåer utan att föras vidare till den centrala databasen: således kunde hon konstatera att filen för 1980 innehöll uppgifter från rättegångar 1963, filen för 1981 för 1954 och filen för 1982 innehöll en rättegång från 1913. Om man vill analysera vad som hänt under ett visst år visar det sig att databasen är uppbyggd efter budgetår och inte kalenderår, varför en analys blev svår att koppla till åklagarernas mandatperioder.

DeFleur kunde också vid en närstudie av materialet konstatera att alla uppgifter som borde ha registrerats inte hade blivit det. Ännu allvarligare var att vissa koder fick ändrad betydelse under årens lopp. Således betydde 4 under år 1982 att den åtalade frikändes av juryn; 1983 betydde 4 att den åtalade inte befanns skyldig därför att han inte var vid sina sinnens fulla bruk. Vidare visar det sig att värden kan ha flera betydelser på en och samma gång eller omfatta många olika typer av företeelser. Sälunda kunde koden 000 både betyda att den åtalade hade dömts till avrättning eller att han inte dömts till något

fängelsestraff. Olika kategorier av brott representerar i sin tur hela kartor av förseelser, men alla bokförs med samma kod.

Vi måste konstatera att varken fakta eller

samband blir ovedersägliga eller ens alltid särskilt välgrundade, trots den systematiska registrering och det stora material som faktabaserna kan erbjuda.

FEM FALL AV FRI INFORMATIONSSÖKNING

Så här långt har vi försökt att identifiera ett antal misstag och felslut man kan göra då man hämtar information över nätet. Vi har också medvetet inriktat oss på erkända och allmänt utnyttjade källor. Nu lämnar vi de upptrampade stigarna och beger oss i stället ut på fria sökningar. Till att börja med ska vi söka information i ett par naturvetenskapliga frågor.

Vetenskap eller propaganda? Nätplatser som informerar om växthuseffekten

Hur bedömer man information med vetenskapliga anspråk om man inte själv är insatt i ämnet? Är man helt i händerna på den som har producerat informationen, och/eller den som har rekommenderat den? Eller går det att göra en självständig bedömning?

Vi ska se på en vetenskaplig fråga som samtidigt är politiskt laddad, växthuseffekten. Enligt den åsikt som i dag dominerar inom vetenskapsområdet leder utsläppen av så kallade växthusgaser, främst koldioxid, till en långsam ökning av jordens medeltemperatur. Denna temperaturstegring kan få katastrofala effekter – bördiga områden förvandlas till öken, havsytan stiger så att låglänta områden läggs under vatten. Växthusgaserna kommer från industrier, uppvärmning, bil-, buss- och flygtrafik och kan inte renas med känd teknik.

Om detta stämmer är alltså växthuseffekten ett av de allra svåraste problem som mänskligheten står inför. Som det brukar vara inom vetenskapen finns det olika uppfattningar. Situationen kompliceras av att frågan är starkt ideologiskt laddad. Det finns således

skäl att misstänka att åtminstone en del av den information om växthuseffekten som har lagts ut på Internet är tendentiös i ena eller andra riktningen.

Naturvårdsverkets länkbibliotek

En sökning på Naturvårdsverkets nätplats visade att verket hade ett eget länkbibliotek med "länkar till kvalitetsbedömda webbplatser som anses relevanta för Naturvårdsverkets arbete". Länkarna var uppdelade på fjorton olika miljöhot som Naturvårdsverket riktat sitt arbete mot. Naturvårdsverket hade också betygsatt platserna.

Alla webbplatser i länkbiblioteket är av god kvalitet. Naturligtvis är vissa bättre än andra och därför har de blivit bedömda som en-, två- eller tre-stjärniga webbplatser. Denna bedömning har gjorts med tanke på hur relevant webbplatsen är för hotet i fråga och på hur lättillgängligt och ingående informationen är presenterad.

Men verket gjorde också en reservation:

Märk väl att även om alla webbplatserna som länkas till i detta bibliotek anses vara av god kvalitet innebär det ej att Naturvårdsverket på något sätt är ansvarigt för deras innehåll.

Den miljöintresserade kunde alltså snabbt nå ut till nätplatser inom olika specialområden som till exempel "klimatpåverkande gaser", "uttunnning av ozonskiktet" och "försurning av vatten och mark". Under "Klimatpåverkande gaser" fanns 21 nätplatser, av vilka 11 var tre-stjärniga, 7 tvåstjärniga och 3 enstjärniga. De enstjärniga var de enda svenska. Varje sida kommenterades på några rader. Världsnaturfondens trestjärniga nätplats "WWF's Climate

Change Campaign” toppade listan och hade kommentaren:

The World Wildlife Fund's site on climate change focuses on a range of important issues and provides data on country specific greenhouse gas emissions. The site also includes a lifestyle test – what impact do you have on the global climate?

Greenpeaces motsvarande tvåstjärniga nätplats hade kommentaren:

A thorough and extensive account of all the bigger issues related to climate change. The site contains lots of graphics (be patient) and an interactive climate quiz. An account of Greenpeace's 'less environmentally harmful' car – SmILE – of climate change in the high, northern latitudes and more.

Allt detta gav ett trovärdigt intryck. De som har arbetat med detta länkbibliotek föreföll vara noggranna och kunniga. Och Naturvårdsverket har som statligt ämbetsverk ett saklighetsansvar. Men ingenstans fanns det någon redogörelse för de kriterier efter vilka de olika nätplatserna hade valts ut. Som informationssökare var man därför helt i händerna på Naturvårdsverket.

Naturvårdsverkets länkar

Nästa steg blev därför att undersöka trovärdigheten genom att se efter *vem* som stod för informationen i de rekommenderade nätplatserna, *vad* som sades i dessa och, inte minst viktigt, *hur* det sades. Närmare bestämt:

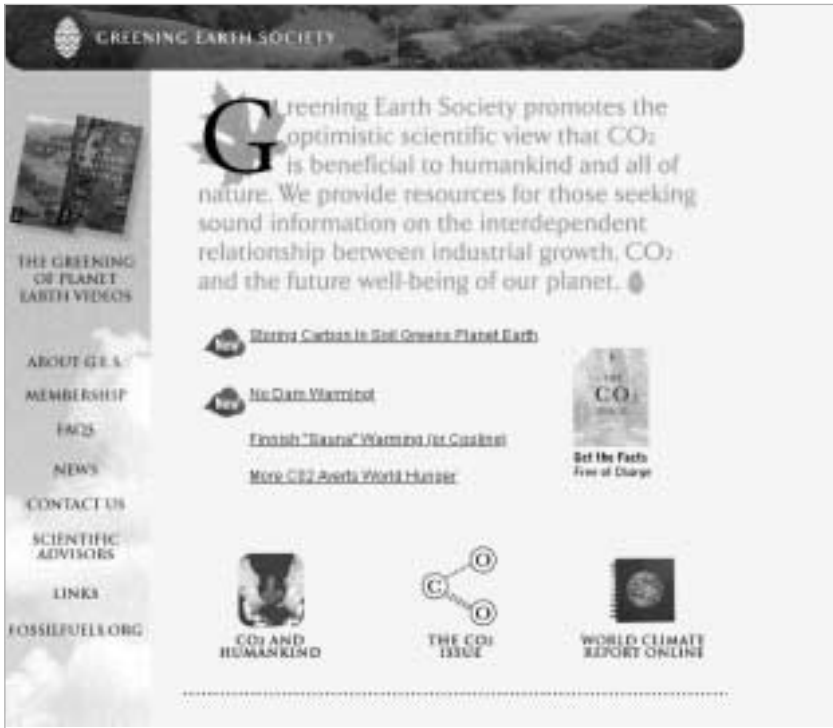
- Var de som stod för informationen vetenskapligt skolade? Var de knutna till något universitet eller någon annan trovärdig institution?
- Gav de uttryck för samma åsikter eller var de oeniga?
- Uttryckte de sig vetenskapligt? Gränsen mellan vetenskap och icke vetenskap är svår att dra, men i ett resonemang av vetenskaplig karaktär *argumenterar* man och nöjer sig inte med att påstå. I bästa fall medger man också att det finns relevanta argument även

för den motsatta ståndpunkten och att ens egen åsikt inte är hundra procentigt bevisad.

Naturvårdverkets länkar var av högst olika karaktär. Där fanns opinionsbildande miljöorganisationer som Världsnaturfonden, Greenpeace och några till. Vidare fanns ett amerikanskt forskningsprogram, US Global Change Research Program, skapat på presidentens initiativ och med ".gov" i adressen. Ett par sidor härstammade från det amerikanska energidepartementet och ett par från FN. I det stora hela var uppenbarligen den vetenskapliga kompetensen hög hos de länkar som Naturvårdsverket rekommenderade.

Något som kunde ge upphov till misstanke var dock att samtliga de rekommenderade nätplatserna mer eller mindre bestämt hävdade att växthuseffekten är en realitet och ett hot. Världsnaturfonden och Greenpeace gjorde exempelvis ingen hemlighet av att de drev en kampanj i frågan. Andra nätplatser hade visserligen en mera vetenskaplig prägel, men ingen ifrågasatte att växthuseffekten verkligen är ett hot mot mänskligheten.

Detta är den åsikt som dominerar den vetenskapliga världen, särskilt efter den stora internationella miljökonferens som hölls i Kyoto i Japan år 1997. Men det finns också forskare som förnekar att den stigande temperaturen beror på utsläpp av växthusgaser och/eller att detta är ett hot mot mänskligheten. Kanske Naturvårdsverket var tendentiöst i frågan om växthuseffekten och medvetet eller omedvetet undanhöll information om motargumenten? Om man vill ha en allsidig bild av en kontroversiell fråga måste man undersöka båda sidor. I så fall var det nödvändigt att gå utanför Naturvårdsverkets länkbibliotek.

Greening Earth Society

Greening Earth Society är en organisation som enligt sin egen hemsida "promotes the optimistic scientific view that CO₂ is beneficial to humankind and all nature." Detta var kanske den sökta motvikten mot den etablerade synen. Men var organisationen seriös?

Vi hade hittat nätplatsen via ett amerikanskt nätverk för konservativa politiska idéer. Innebar detta att sidan var osaklig och partisk? Inte nödvändigtvis. Vissa amerikanska konservativa kan visserligen förväntas förneka växthuseffektens negativa effekter av politiska skäl. Men det innebär inte att de har anledning att rekommendera oseriösa institutioner. Tvärtom ligger det i deras intresse att rekommendera de bästa, de sakligaste källor de kan finna av dem som förnekar växthuseffektens skadliga konsekvenser. Det ökar ju argumentens trovärdighet.

Greening Earth Society kunde visa upp sex

vetenskapliga rådgivare på sin nätplats, alla med doktorsexamen, PhD. Fem av dem var, eller hade varit, knutna till något universitet. Rådgivarna kunde också visa upp andra meriter – de hade fått pris, givit ut böcker, medverkat i tidskrifter etc. Kompetensen föreföll det alltså inte vara något fel på.

Däremot ingav inte sättet man uttryckte sig på förtroende. Ett avsnitt på nätplatsen lyder, med våra kommentarer inom parentes:

Increasing the CO₂ of the atmosphere will (alltså inga reservationer) produce a tremendous greening of planet earth. Reserach has shown (det skulle alltså vara vetenskapligt bevisat) that, if CO₂ levels continue at their current rate of increase, in just 50 years, trees worldwide vill grow 27 percent better (en osannolikt exakt sifferuppgift för en prognos om något som ligger så långt fram i tiden), with thicker trunks, more leaves and branches and more extensive root systems that use nutrients more effi-

ciently. Shortterm gains are (inga reservationer) astronomical: In their first year of life, trees growing in enhanced CO₂ conditions grow a whopping 233 percent more than trees grown in current levels. (Återigen en osannolikt exakt siffra i en prognos)

Detta är inte något vetenskapligt sätt att resonera. Greening Earth Society gick emot den förhärskande vetenskapliga opinionen. När man trots detta inte lätsade om att det kunde finnas andra rimliga åsikter än den egna, eller ens gjorde några som helst reservationer, gav man ett oseriöst intryck.

A Guide to the Global Warming Theory

Bland åtskilliga länkar som föreslogs av The Public Utilities Commission of Ohio, en av Naturvårdsverkets trestjärniga nätplatser, fanns en som av Ohiokommissionen karakteriserades som "an alternative view of global climate change, arguing that the potential problem is not as serious as others would lead us to believe." Nätplatsen tillhörde Heritage Foundation, en "conservative 'think tank'". Stiftelsen sade på sin egen nätplats att den var "committed to rolling back the liberal welfare state and building an America where freedom, opportunity, and civil society flourish."

På Heritage Foundations nätplats fanns det inte mindre än sju kommentarer som kritiserade teorin om växthuseffekten. Tyngdpunkten låg dock inte på själva klimatförändringen utan på de ekonomiska konsekvenser det skulle innebära för USA om rekommendationerna från Kyotokonferensen 1997 skulle följas. Uppenbarligen ingick det i stiftelsens policy att ifrågasätta teorin om en global temperaturstegring.

Den länk som den av allt att döma seriösa Ohiokommissionen rekommenderade var dock av en annan karaktär. Nätplatsen var enkelt utformad, och bestod av en uppsats

med liten stil och tråkig layout, som hade titeln "A Guide to the Global Warming Theory". Författaren presenterades som "Policy Analyst", en fullständig intetsägande titel.

Uppsatsen utgick från den etablerade uppfattningen, att mänskliga aktiviteter leder till en stigande medeltemperatur över hela jorden med katastrofala effekter. Författaren argumenterade inte för att detta är felaktigt, utan för att det är obevisat, en väsentlig skillnad.

In spite of those fears, the accumulated scientific data do not support such dire predictions, showing the cataclysmic results to be either highly improbable or simply wrong. Moreover, there is enormous uncertainty associated with the scientific methodology used to predict future climate changes.

Författaren gick systematiskt igenom de olika argumenten och konstaterade hela tiden osäkerhet. Bland annat presenterade han en alternativ teori att den stigande temperaturen beror på förändringar i solens aktivitet.

Needless to say, the solar theory, like the global warming theory, is still a theory and must be subject to vigorous testing. Moreover, the theory also leaves several questions unanswered. ... Nevertheless, the Danish study lends considerable weight to the argument that much more research on climate change is needed before fundamental changes in energy and economic policies should be enacted.

Det är lätt att konstatera att denna uppsats till skillnad från framställningen i Greening Earth Society var skriven på ett vetenskapligt sätt. Den behandlade argument för och emot olika hypoteser. Den presenterade inte någon absolut sanning utan framhöll att det hela tiden handlade om teorier. Men detta är bara ett indicium, inte något bevis för att uppsatsen var vetenskapligt värdefull. Den seriösa framtoningen kan vara ett smart propagandatrick som döljer svaga argument.

Hur ska vi bedöma de två nätplatserna? För det första är båda knutna till konservativa

kretsar i USA som av ideologiska skäl inte vill tro på växthuseffektens skadliga konsekvenser. Det gör dem tendentiösa, men inte nödvändigtvis otillförlitliga. Heritage Foundation är en stor och etablerad institution som har all anledning att ta fram de bästa argument som finns att få, under förutsättning att argumenten stöder den egna åsikten.

För det andra kan det faktum att en seriös institution som The Public Utilities Commission of Ohio hänvisar till A Guide to the Global Warming Theory tala för att den framställningen är värd att tas på allvar. Men som vi redan har sett kan sådana hänvisningar vara ganska godtyckliga.

För det tredje kunde Greening Earth Society hänvisa till en del vetenskaplig expertis, medan man egentligen inte fick veta något alls om författaren till A Guide to the Global Warming Theory.

För det fjärde var Greening Earth Societys framställning så propagandistisk och förenklad att den inte var trovärdig. A Guide to the Global Warming Theory var formulerad på ett betydligt mera förtroendeingivande sätt.

Kontentan av detta blir enligt vår mening att om man skulle välja en av dessa nätplatser, så borde man välja A Guide to the Global Warming Theory. Men ingen av de två var särskilt övertygande. Dels företrädde de en minoritetsuppfattning. Det framgick tydligt av Naturvårdsverkets länkbibliotek – även om detta kanske är ensidigt – vilken massiv uppslutning det finns bakom växthusteorin. Dels var nätplatserna tendentiösa, eftersom de var knutna till konservativa kretsar i USA. Även om dessa kunde förväntas välja ut så sakliga nätplatser som möjligt, gällde detta bara sådana som talade mot växthuseffekten.

Något motsvarande kan man inte säga om de nätplatser som Naturvårdsverket rekommenderar. Visserligen kan Världsnaturfonden, Greenpeace och kanske några andra organisa-

tioner misstänkas för att överdriva växthuseffektens faror. Men det gäller inte de regeringsanknutna amerikanska nätplatserna. Här skulle man snarare kunna tala om en mottendens, eftersom USA:s regering snarast har varit bromsande när det gäller att genomföra rekommendationerna från Kyotomötet 1997.

Slutsatser

Att bedöma halten av vetenskapliga rapporter och andra framställningar i vetenskapliga ämnen är, som vi sett, svårt för icke specialister. Men några slutsatser går ändå att dra genom att enbart studera själva nätplatsen.

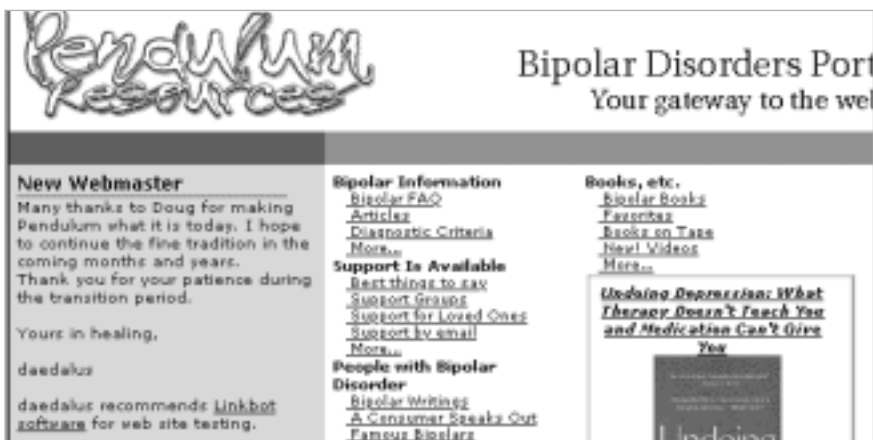
Ofta är det lätt att avslöja en framställning som oseriös och ovetenskaplig. Det gäller Greening Earth Society, vars tvärsäkerhet i en kontroversiell fråga starkt talade emot dess trovärdighet. Däremot är det svårare att bedöma om en framställning faktiskt är seriös och vetenskaplig. A Guide to the Global Warming Theory ger ett trovärdigt intryck, men det är alls ingen garanti för att den verkligen är trovärdig. I nästa fråga går vi ett steg vidare.

Information om en sjukdom – manodepressivitet

Människors hälsa är ett område som tilldrar sig allt mer uppmärksamhet. Å ena sidan förefaller behandlingsformer såväl utvecklas som bli allt fler, och sjukvården tycks kunna övervinna sjukdomar som tidigare föreföll oövervinnliga. Å andra sidan förefaller efterfrågan på behandling växa oavbrutet, och samtidigt uppträder nya sjukdomar som ter sig lika grymma som de som skördat offer i hundratusental och miljoner tidigare i historien. Och det moderna samhällets höga tekniska kunskaper förbättrar inte bara sjukvården utan tycks även få konsekvenser för arbetsliv och levnadsförhållanden som kräver sin tribut av medborgarnas hälsa.

Å ena sidan kan nya behandlingsmetoder

ge hopp för otaliga människor som tidigare burit sitt lidande i det tysta. Å andra sidan tycks också kraven från människorna öka på sjukvården, sökandet efter alternativ till skolmedicinen blir allt vanligare och kritiken mot den traditionella sjukvården blir fränare från såväl patienter, personal som anhöriga. Journalistikens intresse för hälso- och sjukvård speglar alltså den angelägenhetsgrad som frågorna har ute i samhället.

Psykiska sjukdomar har alltid varit svåråtkomliga för behandling. Samtidigt är det ett faktum att de orsakar stort lidande för såväl den sjuke som dennes/dennas omgivning. Dessutom har psykiska sjukdomar traditionellt varit omgivna med mycket skam och skuldbeläggande. De psykiskt sjuka tillhör onekligen de minoriteter i samhället som under alla tider, även idag, riskerar att missbehandlas av "normal"-samhället.

Vi har gjort en sökning efter information kring en psykisk sjukdom, manodepressivitet, eller som den numera med fackspråk benämns som en sjukdomsgrupp: bipolär affektiv sjukdom.

Vilken kvalificerad information kan man då få via nätet och hur ska man kunna bedöma att informationen är av värde?

Vi börjar med att söka på begreppet

"manodepressiv" i svenska sökmotorer. Där får vi inga träffar. I stället söker vi med Net-scapes egen sökmotor på det engelska begreppet "manic depressiv". Vi får då ett stort antal träffar. Högt upp på listan står Pendulum organization. Vi klickar på den länken och kommer till en nätplats som säger sig vara en portalplats för resurser på nätet angående bipolär affektiv sjukdom, det vill säga manodepressivitet. Här finns såväl interna som externa länkar som ger svar på FAQ (Frequently Asked Questions) om bipoläritet. Här finns artiklar, böcker om manodepressivitet, länkar till patientföreningar och anhörigföreningar.

Namn och adress till denna plats är Bipolar Disorders Portal: Pendulum Resources for Manic Depression <www.pendulum.org>.

Vad är nu detta för källa? Kan vi ha nytta av den? Är den vad den utger sig för att vara? Behärskar den sitt område? Eller med andra ord, vilken trovärdighet har den?

Här finns en länk till "Diagnostic Criteria". En sjukdom definieras genom en diagnos, därför är detta intressant information och ger även en uppfattning om sidans kvalitet. De diagnoskriterier som vi får oss presenterade är hämtade ur något som heter DSM-IV. De är de senast antagna diagnoskriterierna för manodepressivitet.

depressivitet. Det är den amerikanska psykiatrikerorganisationen, American Psychiatric Association, APA, som har antagit dessa kriterier som benämns DSM-IV (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*). Kriterierna används även av svenska psykiatriker. Dessa kriterier blir en fingervisning om nätplatsens auktoritet och seriositet. Att de är riktigt återgivna visar att nätplatsen faktiskt är vad den utger sig för att vara och att det den i övrigt säger kan vara värt att ta på allvar. Det hade ju varit möjligt att här hade angivits helt andra diagnoskriterier, hemmagjorda eller alternativa, men när det nu är de auktoritativa kriterierna som anges så får sidan en viss auktoritet. Den ligger i linje med skolmedicinen. Att det dessutom är de senast antagna kriterierna - IV - understryker ytterligare att källan vet vad den talar om.

Det är uppenbart att vi inte hursomhelst kan göra den här bedömningen. Vi måste ha kunskaper om medicin och särskilt psykiatri innan vi kan konstatera att DSM - IV är de etablerade diagnoskriterierna inte bara i USA utan även i Sverige. Det är sannolikt en generell slutsats för all informationssökning på nätet: *för att få veta något måste vi redan tidigare veta en hel del. Vi måste ha stora kunskaper för att kunna bedöma sådant som är nytt för oss.*

Det är nu knappast något som endast gäller informationssökning på nätet. Men på nätet blir detta ändå viktigare. Varför är det så? Jo, därför att man dels är lämnad på egen hand, dels möter ett så stort och obekant utbud. Hur skulle det se ut om man sökte information om sjukdomen manodepressivitet på mera traditionellt sätt? Är utgångspunkten att man inte vet något om denna sjukdom, kan man tänka sig att man som journalist vänder sig till ett bibliotek och får hjälp med att hitta litteratur i ämnet. Bibliotekarien är inte själv expert på denna sjukdom, men han/hon vet var man kan börja leta efter

information om sjukdomar. Från den litteratur man får tag i kan man sedan gå vidare, genom att i litteraturförteckningar, hänvisningar och fotnoter, få tips om ytterligare och mer specialiserad litteratur. Den litteratur journalisten hittar vet han/hon att ett förlag har bedömt. Alternativt kan den på detta område fäkunnige journalisten vända sig till en expert. Känner han inte själv till någon expert vänder han sig kanske till något av de stora universitetssjukhusen och får sig hänvisad en expert.

Karaktäristiskt för hela det här sättet att söka information är att journalisten hela tiden får vägledning av någon som är mer kunnig. Att denna någon verkligen är mer kunnig på området har journalisten i sin tur tidigare erfarenheter att falla tillbaka på. Biblioteken och bibliotekarierna har visat sig ha stora förråd av kunskaper. Förlag som ger ut böcker har journalisten en viss kännedom om, och är det välkända förlag fackgranskas litteraturen innan den ges ut. Universitetssjukhusen och experter knutna till dessa har också visat sig härbärgera ett stort vetande. Att söka information på de här sätten innebär alltså att det är fullt möjligt för noviser att verkligen utöka sitt vetande.

När journalisten ska söka information på nätet är emellertid situationen en annan. Den som söker via någon av de stora sökmotorerna får ett stort antal träffar som han/hon (1) inte är bekant med (2) inte har någon att fråga om (3) inte ens kan utnyttja för att söka vidare. Det är naturligtvis fullt möjligt att journalisten i det här läget tar hjälp av någon utomstående, det vill säga helt enkelt återvänder till någon av de gamla vanliga informationskanalerna. Men då är vederbörande också nästan tillbaka i traditionell informationssökning.

Det frestande med nätet är ju att här ligger en hel massa information som man så gärna vill kunna utnyttja. Här finns källor som man

aldrig tidigare hört talas om, det är naturligtvis skrämmande men också lockande. Här tycks också finnas så oerhört mycket mer än om man enbart håller sig till de gamla källorna. Om man vågar ligger informationen där direkt tillgänglig, ny och spännande. Men förutsättningen för att man ska våga är ju att man vet vad man gör. Är detta källor som går att sätta tilltro till? För att på egen hand kunna göra den bedömningen måste man ha sakkunskap. Det är därför kravet på förkunskaper blir så mycket mer betydelsefullt vid informationssökning på nätet. Hela detta nya kommunikationsmedium bygger på att vi klarar oss i större utsträckning på egen hand och då måste vi också ha större kompetens.

Om vi nu återgår till Pendulums nätplats kan vi försöka få ytterligare bekräftelse på dess autenticitet. Ett sätt kan vara att söka på nätplatser för kända institutioner och organisationer verksamma inom området. American Psychiatric Association har vi stött på förut. Till denna finns knutet ett bokförlag American Psychiatric Press, Inc. Förlaget har en plats ute på nätet <www.appi.org> och på den kan man finna en hänvisning till Pendulum. En av de stora nationella intresse- och stödgrupperna för mentalsjuka är National Alliance for Mentally Ill, NAMI, även den organisationen har en plats på nätet <www.nami.org>. Bland de länkar som återges på länksidan finns Pendulum.

En forskare som söker litteratur på ett visst område, söker denna litteratur sedan vederbörande skaffat sig en viss överblick över fältet genom att följa litteratrhänvisningar i den litteratur som redan är bekant och som framstår som betydelsefull. Vidare kan man säga att om en viss litteratur, eller en viss författare, förekommer i flera bekanta verk är det ytterligare belegg för att litteraturen eller författaren är värda att tas på allvar. Om viss litteratur eller vissa författare omnämns på flera

håll är det flera sakkunniga som har tagit ställning.

I någon mån kan det gå att orientera sig på liknande sätt också på nätet. När det gäller litteratursökning, kan man säga som en regel att ju mer specialiserad litteraturen är, desto större förtroende kan man ha för dess litteraturanvisningar. På liknande sätt bör det på nätet gälla att ju mer specialiserad en nätplats är, desto större fog kan man ha att anta att de externa länkarna är övervägda och bedömda. Emellertid är det uppenbart att länkar införs även på de mest seriösa och ambitiösa nätplatser utan att detaljerade granskningar har skett. Ofta anförs då länkar just med påpekanden om att vederbörande inte tar ansvar för innehållet. Det är i och för sig en självklarhet, men en kommentar och positionering i förhållande till länken kunde då vara upplysande. Ibland förekommer också det.

I fallet med American Psychiatric Press' och NAMIs omnämningen av Pendulum, förefaller det rimligt att i dessa ändå finna belegg för att Pendulum är vad det utger sig för att vara och kan bedömas som en seriös nätplats. Vilken vikt innehållet ska tillmätas blir emellertid något som man på egen hand måste ta ställning till.

Vi fortsätter därför att se närmare på innehållet på Pendulums plats.

En annan intern länk på denna nätplats hänvisar till begreppet "rapidcycling". Genom att klicka på denna länk får vi fram ett antal artiklar om denna företeelse ur facktidsskrifter. I den återgivning som gavs av DSM-IV framgår att begreppet förekommer inom diagnostiken av manodepressiva. I DSM-IV avhandlas dock tillståndet ganska kortfattat, artiklarna ger mer innehåll åt denna form av sjukdomen. Återigen kan förkunskaper om ämnet ge oss möjlighet att bedöma värdet av informationen. Den speciella diagnosen som "rapidcycling", med relativt täta

skiften i maniska respektive depressiva episoder, avser att fånga upp är förhållandevis ny inom sjukdomens diagnostiska historia. Den är heller inte helt erkänd inom alla psykiatriska kretsar, men det faktum att den numera förtecknas i DSM-IV, gör naturligtvis att den fått legitimitet inom mentalvården. Därför kan vetenskapliga artiklar kring detta begrepp ha ett särskilt värde, då diagnosticeringen är under utveckling liksom även den relaterade terapin (behandlingen). Det betyder naturligtvis också i sin tur att de rön och slutsatser som redovisas i de vetenskapliga artiklarna, måste tas med reservation för att fortsatta studier kan komma till andra resultat.

I anslutning till länken om "rapidcycling" hänvisas också till en viss Ivan Goldberg. Här finns flera intressanta länkar kopplade till dennes namn. En frågelista om mani: Mania questionnaire, en redogörelse för Goldbergs personliga uppfattning om svårbestämda fall av manodepressivitet. Felaktiga diagnoser är inte endast besvärande för patienten utan kan dessutom förvärra sjukdomstillståndet. Diagnosticeringen av psykiska sjukdomar är ofta mycket svår och patienternas självinsikt är betydelsefull. Därför kan det även vara viktigt att patienterna bildar sig en uppfattning om diagnosen. Manodepressivitet feldiagnosticeras mycket ofta. Detta är kort och gott intressant information, men vem är Ivan Goldberg är han någon att lita på i dessa sammanhang? Återigen aktualiseras frågan om trovärdighet.

För att ta reda på vem han är börjar vi med att söka på hans namn i Libris. Har han publicerat några böcker i ämnet? Vi hittar inget av honom i den svenska nationella biblioteksbasen. Det är naturligtvis inget vi kan dra så mycket slutsatser av. Han är inte översatt till svenska det vet vi, men det behöver ju endast vara en fråga om att det inte finns tillräckligt stor marknad här för hans böcker i översättning. Vad vi är intresserade av är huruvida

han är någon auktoritet på sitt område, det kan vi få en aning om i fall han har givit ut böcker i ämnet och om dessa böcker läses av kolleger i till exempel Sverige. Om de läses av kolleger i Sverige bör de finnas i svenskt biblioteksbestånd, men böcker i svenska bibliotek på andra språk än svenska har inte Libris någon kontroll över. Karolinska institutets samlingar finns till exempel inte systematiskt registrerade i Libris.

I stället söker vi i en personsökmotor på nätet efter Goldbergs namn. Här får vi träff.

About Ivan Goldberg, M.D. <www.psych.com.net/ikg2.html>

Detta var ju en del intressant information. Den bekräftar tveklöst att han är en auktoritet på området: Han är verksam psykiatriker, har haft sitt arbete på fler välkända institutioner och är dessutom just specialiserad på svårdiagnosticerade patienter. Men informationen tycks härröra direkt från honom själv, och det känns därför osäkert att helt sätta sin tillit till den. Det är svårt att tänka sig att påståenden om anställningar vid kända institutioner skulle vara lögnar, de är så lätta att kontrollera och någon vid dessa skulle kunna reagera om de inte var sanna. Men en oberoende källa vore naturligtvis önskvärd.

Vi tittar därför i stället i Library of Congress katalog som förtecknar amerikansk litteratur. Har han publicerat någon bok i ämnet ska den finnas här. Och här hittar vi nio titlar, alla med anknytning till psykiatri. Därmed har vi bekräftat att han faktiskt är psykiatriker och

att han har publicerat litteratur i ämnet. Men vi ville gärna veta om han också var en auktoritet på området. Varför var nu det betydelsefullt? Jo därför att han yttrade sig om saker som ännu tycktes outredda och obevisade. Det han framförde kunde därför innehålla spännande ny kunskap, men tyngden i det han sade blev naturligtvis större om han var en erkänd auktoritet i avseenden som det redan fanns en allmän konsensus kring i psykiatrikerkretsar. Att Pendulum hänvisar till honom blir utifrån det faktum att han är verksam psykiatriker och har publicerat sig en antydning om att han också är ett namn att räkna med. Pendulum har ju valt att referera till honom bland säkert flera tänkbara andra namn.

En närmare blick på Library of Congress katalog ger oss emellertid en mer bestämd uppfattning om att Goldberg faktiskt är ett tongivande namn på psykiatrins område och då med inriktning på depressiva och affektivt förvirrade sjukdomar (manodepressivitet benämns formellt bipolär affektivt sjukdom). En av hans böcker har titeln *Questions & Answers about Depression and its Treatment: a Consultation with a Leading Psychiatrist*, och utkom 1993 på förlaget Charles Press i Philadelphia. Här talas det uttryckligen om Goldberg som en ledande psykiatriker. Visserligen är boken författad av honom själv, han är uppenbarligen inte besvärad av någon falsk blygsamhet, men den är utgiven med denna titel på ett förlag. Och detta förlag skulle med all sannolikhet inte ha släppt igenom titelformuleringen "a leading psychiatrist" om den inte kunde försvaras.

Ännu intressantare är en annan upplysning som katalogposten innehåller. Vid den söksträng som benämns "anteckningar" ("Notes") bokför Library of Congress följande fras hämtad från bokens omslag: "Contains the Goldberg mood scales". Uppenbarligen

har Goldberg namngivit ett begrepp inom den psykiatriska världen. Därmed torde han ha en aktad ställning. Att Library of Congress lyfter fram begreppet i katalogposten bör räcka som belägg för hans goda anseende. Att anta att det amerikanska nationalbiblioteket skulle vara partiskt till förmån för Goldberg är trots allt att gå för långt.

Därmed får vi säga att vi har identifierat Goldberg. Och i och med att vi har identifierat honom kan vi också finna det värdefullt att ta del av vad han har att säga utan att det nödvändigtvis går att få bekräftat eller understött från annat håll. Han är bevisligen en person vars åsikter på detta område är värda att ta på allvar även om han lika väl som andra kan visa sig ha fel.

Vi går nu tillbaka till Pendulumportalen. Vad mer kan vi hitta där. En länk går till något som heter My Manic Depression Diary – <members.tripod.com/horizon2002/manic-depd diary.html>. Om den länken är äkta skulle vi alltså kunna få inblick i hur en person med denna sjukdom upplever sitt liv, till och med få följa sjukdomsuttrycken dag för dag. Hur ska vi kunna bedöma om detta är en äkta dagbok?

Det vi möter när vi klickar på länken är kortare eller längre anteckningar, ibland dagligen, ibland med längre intervaller. Anteckningarna kretsar kring personens sinnestillstånd. En förutsättning för att kunna bilda sig en uppfattning om äktheten torde vara en relativt stor förtrogenhet med de symptom som karaktäriserar manodepressiv sjukdom. Med en sådan förtrogenhet går det att se att dagboken speglar många av de typiska symptomen, men den företer samtidigt många otypiska och oväntade detaljer, liksom hänvisningar till en enskild människas vardag att det stärker trovärdigheten i skildringen. Därmed har vi fått en källa som verkar rimlig att kunna utnyttja som ett vittnesmål om hur livet

med manodepressiv sjukdom kan te sig.

En annan länk ger möjlighet till direktkontakt med människor som är manodepressiva. Nätplatsen "The Bipolar Planet" har satt upp en sändlista för manodepressiva: The Bipolar Planet Mailing List – <www.tcnj.edu/~ellises/BipolarPlanet/maillist.html>. Här ska det vara möjligt att diskutera gemensamma erfarenheter, problem, och uttrycka tankar och känslor till likasinnade. Är denna sändlista verkligen autentisk? Är de personer som sänder meddelanden verkligen de som de utger sig för att vara? Det vill säga många gånger är de anonyma på det sättet att de gömmer sig bakom någon pseudonym, men det avgörande är ju om de verkligen är människor som har denna sjukdom. Vilken trovärdighet har detta diskussionsforum?

Tar vi del av de diskussioner som förs på listan framstår de som så präglade av en särskild sjukdomserfarenhet, uttrycker så stor kännedom om medicinering och verkningar, förmedlar så omfattande kännedom om den sammansatta relationen mellan patienter och vårdgivare, att det förefaller orimligt att deltagarna på listan inte skulle vara just de de utgav sig för. Här finns alltså ytterligare en möjlighet till att ta del av sjukdomens vardag.

Låt oss så sammanfatta våra erfarenheter av sökningen efter information om manodepressivitet. Tre saker kan vi konstatera.

- Det behövs förkunskaper för att kunna bedöma informationen.
- Det går att få en uppfattning om en källas autenticitet genom att kartlägga det avgränsade nät där den befinner sig.
- Via nätet går det att få information om ett ämne ur ett stort antal aspekter som nära nog inte låter sig göras på annat sätt.

Några av de förkunskaper vi behövde var en kännedom om vilka diagnoskriterier som gäller för manodepressivitet, vad APA är, att samma diagnoskriterier används i både USA och

Sverige, att DSM regelbundet uppdateras och att DSM-IV är den mest aktuella, mera utförligt vilka symptom som karakteriserar manodepressivitet, att bipolär affektiv sjukdom eller bipolar affective disorder är detsamma som manodepressivitet, att begreppet "rapidcycling" både är ett existerande begrepp i denna sjukdoms diagnostik och att det är relativt nytt och outrett. Dessa förkunskaper behövde vi för att kunna ta till oss ny information om manodepressivitet. Med hjälp av dem och helt beroende av dem kunde vi bedöma en källas autenticitet, ta ställning till vad som var nytt och ha en uppfattning om vilket värde det nya hade.

Länkar till en plats har onekligen ett värde när man ska försöka identifiera den sidan. Men en huvudregel är att ju mer specialiserad den bekanta nätplats är som länkar, desto större värde har den länken som indikation på en plats identitet. Om man dessutom kan finna flera oberoende platser som länkar till en viss plats så ger det ytterligare indikationer. Att både MEDLINE och APA i det här fallet länkar till Pendulum blir ytterligare belegg för att platsen är vad den utger sig för att vara.

Det är omöjligt att tänka sig att en och samma källa utanför nätet skulle kunna ge ifrån sig information ur så många olika aspekter. Här finns att tillgå fackkunskaper på såväl etablerade som nya områden av sjukdomsdiagnostiken, här finns lekmanframställningar om sjukdomens diagnos och symptom, här finns råd och tröst till såväl patienter som anhöriga. Vidare finns hänvisningar till kontakter med patient- och anhörigföreningar, till professionell vård, listor på relevant litteratur och en uppsjö kuriosa kring sjukdomens historia. Inte minst finns här också möjlighet att etablera kontakt med människor som lider av denna sjukdom.

En kontakt med en expert, en läkare eller forskare, på detta område skulle inte kunna ge alla dessa aspekter. Lika litet som ett besök på

ett bibliotek eller läsningen av en bok i ämnet skulle kunna ge allt detta. Var och en av dessa källor skulle naturligtvis kunna ge en särskild fördjupning, den mångfald som nätet tycks kunna ge i det här fallet förefaller unik. Särskilt blir tillfället till kontakter med människor som är drabbade av sjukdomen helt enastående.

En slutsats är att förkunskaper är viktiga då man söker i de stora sökmotorerna. Man får ofta upp ett stort antal träffar, men om man inget vet om saken är det omöjligt att avgöra vilka källor som är värda att lita på och vilka som inte är det. Det bästa är i så fall att först skaffa sig en viss uppfattning om saken på traditionella vägar och därefter använda nätet. Det är också givande att fortsättningsvis kombinera sökandet på nätet med andra källor. Information på nätet kan och ska ge upphov till frågor vilka man bör konsultera andra källor. Man bör inte låta tillgängligheten lura en till överdrivna tidsvinster med nätet. En effektiv användning av nätet är att ta sig tid att också inhämta kunskaper från annat håll. Gör man inte det kan det ofta visa sig att kunskaperna från nätet är värdelösa.

Alternativ information – jakten på Bin Laden

Massmedierna kritiserar ofta för att presentera ett snävt västerländskt perspektiv på världen, särskilt den del av världen som brukar kallas "den tredje". Här kan Internet vara en motkraft. På Internet kan alla, regeringar, politiska partier, religiösa organisationer, motståndsrörelser, framträda på lika villkor. Den intresserade har därför möjlighet att gå förbi de etablerade nyhetsbyråerna och komma i direkt kontakt med personer och rörelser som annars har svårt att göra sig hörda.

Men det är inte lätt att bedöma den information man kommer över på detta sätt. Innehållet är ofta tendentiöst. Därför måste man

vara uppmärksam på vilken slags information dessa alternativa källor ger. De kan vara opålitliga i sin beskrivning av fakta, men ändå vara värdefulla därför att de visar hur man tänker i de kretsar som producerar den aktuella nätplatsen.

Ett område som under 1990-talet har blivit allt mer intressant ur denna synvinkel är islam och den muslimska världen. Den bild som de stora massmedierna har presenterat av islam har varit övervägande mörk, kanske orättvist mörk. När vi beslöt att leta efter alternativ information på Internet valde vi därför att söka på en känd muslim, den gåtfulle Usama Bin Laden.

Bin Laden har blivit känd som en av 1990-talets farligaste terrorister. I augusti 1998 genomförde USAs krigsmakt bombningar mot hans påstådda högkvarter i Afghanistan och mot en fabrik i Sudan som sades tillverka vapen för hans räkning. I november 1998 gjorde vi ett antal sökningar på honom.

Vårt syfte var för det första att se om bilden av Bin Laden och hans aktiviteter skilde sig åt mellan olika källor, och i så fall på vilket sätt. Det var inte värderingarna vi i första hand var intresserade av utan de fakta som presenterades om denne mystiske och legendomspunne man. Var det möjligt att få fram en trovärdig bild av honom?

Vårt andra, och viktigare, syfte vara att se om det gick att via Bin Laden komma fram till alternativa källor om den muslimska världen. Fanns det andra perspektiv än de som dominerade i västerländska medier? Gick det att hitta seriösa och trovärdiga källor som betraktade den muslimska världen på ett annorlunda sätt än det som är vanligt i västerländska medier?

En sökning på Bin Laden i den stora sökmotorn Alta Vista gav närmare 2 000 träffar. Det var naturligtvis omöjligt att gå igenom alla. Men situationen var ändå inte hopplös.

De flesta nätplatserna kunde nämligen omedelbart avföras, eftersom de bara handlade om specifika händelser – terrordåd som Bin Laden sades ha utfört, kommentarer till de amerikanska bombningarna och liknande. Men det fanns också några sidor som gav en helhetsbild av Bin Laden och hans verksamhet. Vi gick igenom de 200 första av våra träffar, tittade på dem som gav en sådan helhetsbild, och så satt vi med ett hanterligt antal nätplatser.

Fakta om Bin Laden

Huvuddragen i Bin Ladens liv visade sig vara tämligen okontroversiella. Flera beskrivningar från nätplatser som uppenbarligen var oberoende av varandra gav samma bild:

Han är född 1957 i Riadh i Saudiarabien. Hans familj har gjort en förmögenhet inom byggbranschen. Han studerade management och nationalekonomi i Jedda i Saudiarabien. 1979 lämnade han familjefirman, reste till Afghanistan och använde sin förmögenhet till att finansiera frivilliga i kriget mot Sovjetunionen. 1989 återvände han till familjens byggföretag men tvingades fly till Sudan 1994 efter anklagelser att ha finansierat subversiva aktiviteter. 1996 utvisades han från Sudan. Därefter har det varit ett mysterium var han har vistats, men han har givit intervjuer i ett läger i Afghanistan vid åtminstone två tillfällen.

Några västerländska källor om Bin Laden

Mera osäker är omfattningen av Bin Ladens terroraktiviteter. Här står vi inför ett inte ovanligt journalistiskt problem. Om man ska skriva en bakgrundsartikel om Bin Laden, hur ska man då ställa sig till alla anklagelser som riktas mot honom? Ska man tro på dem eller inte?

Vi valde ut tre av de nätplatser som presenterade Bin Laden i helfigur – Emergency Net, Defence Systems Daily, och Afghanistan

Educational Website – och studerade *vad* de skrev om Bin Ladens terroraktivitet och *hur* de framställde den.

Emergency Net var en amerikansk webbplats med anknytning till polisen – det framgick när man studerade sidan närmare. Sidan hade specialiserat sig på att informera om terrorism av olika slag, och enligt den kan ("may") Bin Laden ha varit inblandad i

- (1) bombningen av World Trade Center 1993.
- (2) ett bombattentat i Riadh i Saudiarabien 1995.
- (3) ett bombattentat utanför Dharan i Saudiarabien i juni 1998.

Dessutom kan Bin Laden ha haft ett finger med i flera hotellbombningar i Jemen, ett bombattentat mot Egyptens ambassad i Pakistan samt mordförsök mot Jordaniens dåvarande kronprins och Egyptens president.

Emergency Net avslutade med att konstatera att Bin Laden

hasn't formally been connected with the bombings of the World Trade Center in New York, the bombing in Riyadh or the bombing of Al-Khobar, through lack of evidence. Only rumors and heresy exists. The reason for this is because he is well protected from the western world by his associates ... in Afghanistan, who are merely protecting the hand that feeds them.

Även om Emergency Net uppenbarligen trodde att Bin Laden var skyldig till den nämnda attentaten, framhöll man alltså ändå att det inte fanns några bevis.

Enligt den brittiska webbplatsen Defence Systems Daily skulle Bin Laden ha aktiviteter på en mängd ställen,

To begin with, while it has been partially exposed, Bin Laden already has a network in Southeast Asia. He has followers in Malaysia, where he also banks a portion of his money, and in the Philippines, where he finances the Abu Sayaf terrorist organisation

and other Moslem militant groups both directly and through Islamic charitable associations. ...

According to a former Sudanese military intelligence agent, Bin Laden provided training for Filipino terrorists at camps in Sudan. ...

Bin Laden's established network is only one avenue for his increased presence in Asia. Moslem groups in Malaysia, Indonesia, and other countries in the region also offer him the opportunity for building new networks.

Även om uttryckssättet var mera kategoriskt än i Emergency Net, fanns även här reservationer. Bin Ladens påstådda vapenfabrik i Sudan var motiveringen för USAs bombningar i detta land. Men Defence Systems Daily nämnde ingen vapenfabrik, och uppgiften om träningslägret kom från en så vag källa som "a former Sudanese military agent".

Afghanistan Educational Website var knuten till ett universitet i Virginia, USA. Den byggde huvuddelen av sina uppgifter om Bin Laden på den amerikanska underrättelstorganisationen CIA. Bin Ladens organisation sades försöka "overthrow nearly all Muslim governments, which Bin Laden views as corrupt, to drive Western influence from those countries and eventually to abolish state boundaries." Organisationen sades stödja muslimska stridande i Afghanistan, Algeriet, Bosnien, Tjetjenien, Eritrea, Kosovo, Pakistan, Somalia, Tadjikistan och Jemen.

Samma nätplats citerade BBC som gav ett porträtt av Bin Laden där det bland annat sades:

According to the US, Mr Bin Laden was involved in at least three major attacks: the 1993 World Trade Center bombing, the 1996 killing of 19 US soldiers in Saudi Arabia, and in Kenya and Tanzania. Correspondent James Robbins says Mr bin Laden had "all but admitted" involvement in the Saudi Arabia killings.

Här var anklagelserna mot Bin Laden mer bestämda. Men det fanns ändå vissa reserva-

tioner. "According to" och "Correspondent James Robbins says" visar att Afghanistan Educational Website inte själv ville ta ställning.

De slutsatser som kan dras av detta material är visserligen negativa men ändå av intresse: Även om man inte närmare känner till Emergency Net och Defence Systems Daily så är det uppenbart att dessa nätplatser hade ett västerländskt perspektiv och definitivt inte sympatiserade med muslimska fundamentalister. Och en av källorna till Afghanistan Educational Website, BBC, har som bekant gott anseende för saklighet. Ingen av dessa källor hade anledning att tona ner Bin Ladens farlighet. När de trots detta försåg beskrivningarna av dennes terroristaktiviteter med reservationer finns det skäl att ta detta på allvar.

Med andra ord: man kunde vänta sig att dessa källor snarast skulle överdriva Bin Ladens skurkaktighet. De terroråd denne tillskrivs är också många och stora, men det framgår också att det inte finns någon bindande bevisning mot honom. Dessa reservationer är ett slags mottendens och manar till försiktighet i omdömena om Bin Ladens terroristiska aktiviteter.

Den här kontrollen tog inte lång tid att genomföra. Det enda som krävdes var att skaffa en överblick över några av de nätplatser som behandlade Bin Laden, välja ut ett par av dem som föreföll intressanta och studera dem noga. Snabbundersökningar av denna typ kan lätt inordnas i de journalistiska rutinerna. Men de blir med nödvändighet ytliga. Vill man gå mera på djupet måste man också ta mera tid på sig. Det blev nästa moment i undersökningen.

Alternativa nätplatser om Bin Laden och den muslimska världen

En intressant men svårbedömd nätplats tillhörde Msanews. (<www.msanews.mynet.net>). Den beskrev sig själv som "a small cam-

pus project initiated at the Ohio State University to serve the local Muslim community here and update it with whatever is written about Muslims in the Western Media." Kanske det muslimska Msanews kunde ge ett annat perspektiv på Bin Laden än västerländska informationskällor?

Msanews informerade om Bin Laden genom att citera en annan institution, MIRA, "Movement for Islamic Reform in Arabia". Denna citerade i sin tur västerländska medier om Bin Laden kompletterade med egna kritiska kommentarer. Kommentarererna var daterade 28/8–31/8 1998, en kort tid efter det att USA hade genomfört sina bombattacker i Afghanistan och mot en fabrik i Sudan.

MIRA citerade några telegram från Reuters och AP. Citaten åtföljdes av egna kommentarer:

Relying on American sources and linking binLaden to the World Trade Centre or plots to kill the Pope and Clinton is as reliable as US reports of chemical weapons in the Sudan. The declaration of binLaden's inductment was probably meant to frighten him which is another reflection of US ignorance. America's stubbornness in acknowledging their continued lying about the factory is going to have a devastating effect on the CIA. Indeed there is Saudi money in the factory but it belongs to someone called bin-Mahfooth. The CIA must have mixed one 'bin' with another 'bin'. (vår kurs.)

Bin Laden skulle alltså vara oskyldig till ett av de terrordåd han beskylls för liksom till två attentat som han påstods ha planerat. Och de amerikanska bombningarna mot den sudanesiska fabriken skulle bygga på ett missförstånd.

För att kunna bedöma trovärdigheten av denna utsaga, måste man antingen ha omfattande kunskaper om den muslimska världen eller ha ingående kännedom om MIRA. Att tendensen är antiamerikansk framgår av det fräna ordvalet.

MIRA kommenterade också en artikel i *Washington Post* enligt vilken Bin Ladens "transnational network of commercial ventures and Muslim charities is as elusive and impenetrable as the cells of operatives he has funded with his millions of dollars." Artikeln försökte kartlägga Bin Ladens transaktioner, men enligt MIRA:s kommentarer hade den missförstått alltihop.

The problem that besets Americans and many Westerners is their failure to understand the importance of religion and social structure in all aspects of life including finance. There is probably no money in bank accounts to trace. In addition to the severe set-backs he had in his investments, bin-Laden's stand that he is sure he will never use banks is clear. That does not mean he will end up bankrupt which he would were he a Westerner. ... Finally 'terrorist operations' need devoted and trained men, meticulous planning but they don't need a lot of cash. In Somalia weapons are cheaper than furniture.

Om denna tolkning är riktig, ger den väsentlig information. Västerländska medier missförstår situationen och bedömer fakta utifrån felaktiga premisser.

Msanews och MIRA var intressanta eftersom de gav en annan bild av den muslimska världen än den som är vanlig i västerländska medier. De påstod ju rent ut att dessa medier missförstår väsentliga fakta. Afghanistan Educational Website var också intressant av samma skäl. Men för att kunna bedöma dessa nätplatsers trovärdighet måste man studera dem närmare.

Nätplatser om den islamska världen

Afghanistan Educational Website var en stor sida med mycket information. Det framgick inte klart vem eller vilka som stod bakom den, men beteckningen ".edu" i adressen visade att den hade universitetsanknytning. Den var också länkad till George Mason University, Virginia, USA.

Copyrighten tillhörde en Mahmoud Samizay, av namnet att döma afghan. I presentationen förekom orden "In the Name of Allah", vilket tyder på att det var muslimer som stod bakom nätplatsen. Beskrivningen av Bin Laden byggde till stor del på CIA, vilket tyder på att sidan inte hade någon utpräglad antivästlig tendens.

Så långt föreföll alltså denna nätplats eriös och balanserad, samtidigt som dess perspektiv var afghanskt, inte västerländskt.

Den information som gavs var också både mångsidig och kvalificerad. Nätplatsen behandlade sålunda inte bara den aktuella situationen utan också historiska och sociala förhållanden. Det intressantaste är att Afghanistan Educational Website utförligt beskrev de krigförande parterna i landet utan att uttryckligen ta ställning för eller emot någon av dem. Detta borde rimligtvis borga för en hög grad av opartiskhet.

För den som vill ha bakgrundskunskap om Afghanistan var Afghanistan Educational Website således en god källa – så förefaller det i alla fall. Den som intresserar sig för Afghanistan bör ha nytta av att regelbundet studera denna nätplats. Men först efter jämförelse med andra källor om Afghanistan är det möjligt att mera bestämt värdera den i termer av trovärdighet.

Msanews var som vi såg knuten till Ohio State University, men stod självständig gentemot universitetet (beteckningen ".net" i stället för ".edu" i adressen tyder på det). Sidan vände sig i första hand till muslimer, "the local Muslim community here". Den viktigaste målgruppen föreföll vara studenter eftersom projektet sades ha till syfte att lära muslimska studenter "about their state of affairs, that they become aware of Muslim government policies in the hope that they become positive forces in the future contribution to the betterment of their societies".

Men Msanews hade också ambitionen att nå västerlänningar. En målsättning var nämligen att "tell our Western subscribers some of our agony. That way they can take a better fair and just stand and understand our plight."

Målsättningen utvecklades ytterligare:

The idea of having a news source that Muslims can trust to deliver the truth is a very important one. Muslims nowadays, all over the world, rely on western agencies to know what is happening. In some instances, muslims in Muslim countries have to rely on foreign sources in order to know what is happening in their own lands. The numerous "Muslim faced" magazines, newsletters, television and radio stations are either controlled by governments or by ardent seculars bound to fight what they call "extremists" and "Muslim fundamentalists". While we do not agree with their portrayal and the dichotomy they are trying to build between Islam and Modernity, we tried to the best of our ability to publicize their views the various sections we run ...

De som stod bakom nätplatsen var alltså inte vare sig islamister eller antimodernister, men eftersom de intog en försvarsposition gentemot västerlandet kunde de tänka sig att publicera även islamistiska åsikter. Samtidigt betonades att man var seriös och öppen.

Western and even Israeli subscribers respect the information we distribute and value its importance. A large portion of our subscribers is composed of Westerners (individuals and institutions) who are trying to understand Muslims. Hence not all Westerners are "enemies" of Islam.

Msanews presenterade också några pressuttalanden, bland annat från den franska vänstertidningen *Libération* enligt vilket Msanews spred kommunicéer som fördömde "'the torture of Islamist victims'". *Libération* kallade också studenterna bakom Msanews för "'radikaler'".

Msanews förefaller alltså vara på en gång muslimsk och politiskt radikal, kritisk mot Västerlandet och de västerländska medierna

men samtidigt positiv till modernisering och kritisk mot religiös extremism. Msanews framhöll också:

Views expressed on MSANEWS do not necessarily represent those of the MSANEWS editors, the Ohio State University or any of our associated staff and "watchers".

De åsikter som Msanews publicerade kunde uppenbarligen vara av högst skiftande slag. Det enda vi kan vara något så när säkra på är att Msanews knappast publicerade information som gick stick i stäv med projektets egna syften. Det är därför nödvändigt bedöma även trovärdigheten hos de källor som Msanews använde.

Msanews informerade, som vi sett, om Bin Laden genom att citera en annan institution, MIRA, "Movement for Islamic Reform in Arabia". På MIRAs nätplats framgick det att MIRA var en exilorganisation med säte i London som sedan Gulfkriget 1991 arbetade för reformer i Saudiarabien. Organisationens målsättning sades vara:

freedom of expression, freedom of assembly and the abolition of the Secret Police units subverting political movements and activity. These reforms are a precondition for the political, judicial, economic and social reforms which need to take place. Methods: To achieve these aims MIRA uses all peaceful legitimate means including information, communication and political pressure.

MIRA var alltså varken en fundamentalistisk eller en revolutionär organisation.

Av detta följer att Msanews och MIRA mycket väl kunde vara guldgruvor för information om den muslimska världen och utmärkta komplement till de etablerade medierna. Men det är inte helt säkert. De ger visserligen ett seriöst intryck men detta kan vara en illusion. För att kunna bedöma Msanews och MIRA bättre måste man använda dem under längre tid och jämföra dem med annan

information. Kunskap om den muslimska världen och/eller kunskap om dem som står bakom sidorna behövs också.

På ett annat plan kan man emellertid dra säkrare slutsatser. Både Msanews och MIRA föreföll vara relativt moderata. De var varken fundamentalistiska eller revolutionära. När MIRA-rapporten i kraftfulla ordalag tog avstånd från de amerikanska bombningarna var det en indikation på att dessa aktioner hade skadat USA:s anseende i vida muslimska kretsar, inte bara bland extremister.

Slutsatser

De sökningar vi har beskrivit visar att det kan vara fruktbart att leta efter alternativ information på Internet. Det är inte särskilt svårt att hitta nätplatser som ger ett annat perspektiv på världen än det gängse västerländska. Men för att bedöma trovärdigheten måste man studera sidorna noga. Mest nytta av denna typ av källor har nog den som kontinuerligt bevakar ett visst område, exempelvis Afghanistan. Han eller hon kommer då så småningom att lära sig vad de olika nätplatserna står för och hur pålitliga de är.

Information om tredje världen – Ghana på Internet

Det lilla västafrikanska landet Ghana är inte särskilt känt i Sverige. Landet är fattigt och saknar den infrastruktur som möjliggör exakta och pålitliga statistiska uppgifter. Det är därför inte lätt att informera sig om Ghana. Det traditionella sättet är via bibliotek och intervjuer med experter. Nordiska Afrika-institutet i Uppsala är den givna källan. Men kanske Internet kunde vara ett användbart alternativ? För att testa nätets möjligheter har vi gått till väga på två sätt.

För det första har vi sökt efter elementära fakta om befolkning, medellivslängd, barnadödlighet, läskunnighet, tillväxt m m. Här har

vi huvudsakligen byggt på källor som vi hittat genom en ospecificerad sökning på ordet "Ghana".

För det andra har vi sökt efter mera svarbedömbara data – levnadsstandard, utveckling, sociala förhållanden, mänskliga rättigheter och liknande. Här har vi använt oss av sådana nätplatser som vi hade fått tips om av en forskare som är specialiserad på den tredje världen. Det var alltså sidor som vi bedömde som trovärdiga.

Elementära fakta om Ghana

Vi gjorde alltså först en sökning på "Ghana" i sökmotorn Alta Vista (4/8–6/8 1998). Där fick vi 173 210 träffar. Det var naturligtvis omöjligt att kontrollera alla, så vi tittade på dem som föreföll kunna innehålla det vi sökte bland de 200 första träffarna.

De nätplatser vi tittade närmare på var av ganska olika karaktär. En brittisk (<[www.Travel World, Your guide to Ghana](#)>) vände sig främst till turister och innehöll bland annat "information on airlines, hotel chains and other resources useful to travellers". Den gav ett seriöst intryck, men kunde eventuellt misstänkas för att vilja presentera en positiv bild av de länder den beskrev, eftersom den uppenbarligen ägdes av intressen inom turistindustrin. På sidan påstods det att informationen uppdaterades dagligen. Men detta kan naturligtvis inte gälla de statistiska uppgifterna.

En Ghana Home Page var den ghanesiska statens nätplats med allt vad detta innebär av partiskhet.

En nätplats var producerad av Ghana Investment Promotion Center, en statlig ghanesisk institution med syfte att främja och dra till sig både utländska och inhemska investeringar. Det var alltså en tendentiös källa som kunde förväntas ge en överdrivet positiv bild av Ghana. Där fanns också en del positiva omdömen om utvecklingen i Ghana. Sidan

sades vara ändrad senast den 20 oktober 1997, så om detta stämmer var dess uppgifter relativt färska när vi gjorde sökningen.

En nätplats tillhörde Seaborne International Freight Services med säte i Los Angeles, alltså ett kommersiellt företag. Länken "Country Information" byggde på CIAs *World Factbook*. Detta är en källa som allmänt anses pålitlig. Men naturligtvis kan den misstänkas för att vara partisk i proamerikansk riktning. Däremot man kan knappast misstänka Seaborne för att medvetet försköna förhållandena i Ghana. Ett internationellt företag har ingen anledning att friserar fakta, tvärtom behöver dess kunder korrekt information.

En sida med den intetsägande beteckningen "Ghana Home" härstammade från något som hette "Africanet". Av adressen att döma (<[www.africanet.com/africanet](#)>) hörde sidan inte till någon statlig institution. Africanet hade information om ett stort antal afrikanska stater. Självständigheten gentemot statsmakten visades av en del kritiska bedömningar som: "Policies of the revolutionary council have come under criticism from radicals. ... Jerry Rawlings remains in tight control. ... Ghana continues to be heavily dependent on foreign aid." Sådana formuleringar indikerar att informationen inte var styrd av den ghanesiska statens intressen. Sidan var relativt färsk, senast ändrad den 1 augusti 1997.

En annan nätplats tillhörde den amerikanska fredskåren (<[www.peacecorps.gov/countries/ghana/index.html](#)>). Sidan sades senast vara ändrad den 31 mars 1998. Men den sida som handlade om Ghana var uppdaterad betydligt tidigare, i augusti 1997. Här var det lätt att bli lurad att tro att uppgifterna var färskare än de var. Sidan avslutades med en förklaring och en reservation:

The reader should be aware that birth and death rates, literacy levels, school enrollment percentages, religious preferences, life expectancy, health

statistics and basic economic and population figures are often difficult to calculate in many countries around the world. Readers should be aware of this reality when they pursue information on Peace Corps countries.

Sådana reservationer är naturligtvis viktiga. Men dessvärre är det sällsynt med varningar av detta slag.

För några uppgifter använde vi även den svenska biståndsorganisationen Hoppets stjärna.

När vi hade valt ut dessa nätplatser, jämförde vi de uppgifter som gavs om levnadsförhållandena i Ghana. Uppgifterna skilde sig åt på flera väsentliga punkter. För att kunna få en bild av vad dessa skillnader berodde på tog vi ut fyra variabler, arbetslöshet, befolkning, läskunnighet och religionstillhörighet. Sedan jämförde vi några av hemsidornas uppgifter om dessa variabler.

Vi jämförde också olika uppgifter om Ghanas etniska sammansättning, men då använde vi oss av de sidor vi fått tips om som särskilt pålitliga. Slutligen studerade vi ett index som FN:s utvecklingsprogram konstruerat där världens stater rangordnas efter utvecklingsnivå.

Arbetslöshet

1993 var arbetslösheten i Ghana 10 procent enligt en skattning i den kommersiella *Seaborne* som byggde på CIAs *World Factbook*. Enligt en skattning i den statliga Ghana Home Page var arbetslösheten 20,3 procent 1997. Att det handlade om skattningar angavs genom den lilla förkortningen "est" för "estimation" efter siffrorna.

Den som har någon kunskap om förhållandena i Ghana inser att procentberäkningar avsende befolkningsstatistik på decimaler när är orimliga i detta land. Det är inte bara så att statistiken är otillförlitlig. Själva begreppet "arbetslöshet" har en annan innebörd i ett

land där naturhushållningen spelar så stor roll som i Ghana än i ett industriland som Sverige.

Man kan möjligen dra slutsatsen att arbetslösheten ungefärligen hade fördubblats mellan 1993 och 1997, detta under förutsättning att båda bedömningarna bygger på samma källa. Men gentemot själva sifferuppgifterna måste man vara mycket misstänksam.

Läskunnighet

Beträffande läskunnigheten överensstämde de olika nätplatsernas uppgifter i stort sett. Ghana Home Page angav exempelvis 60 procent, 70 procent för män och 51 procent för kvinnor. Seaborne, som byggde på CIA, angav läskunnigheten i hela befolkningen till 64,5 procent, den för män till 75,9 procent och den för kvinnor till 53,5 procent. Fredskåren angav också 64,5 procent, föga överraskande, eftersom även den byggde på CIA-uppgifter.

De flesta av de källor som angav läskunnighet hade samma definition av "literacy" – den del av befolkningen över 15 års ålder som kan läsa och skriva. Detta talar för att de olika uppgifterna härstammade från samma källa. Sannolikt byggde siffrorna på officiella uppgifter. Det finns knappast skäl att tro att någon annan instans skulle ha gjort beräkningar av läskunnigheten i Ghana. De mindre skillnader som förekom kan ha att göra med att uppgifterna var olika gamla. Det handlade givetvis om skattningar, vilket några av källorna påpekar ("est"). Detta innebär att exakta siffror som 75,9 procent måste tas med en stor nypa salt.

Befolkningens storlek

I Ghana saknas noggrann befolkningsstatistik, så alla bedömningar måste vara skattningar. Men en annan faktor torde vara väl så viktig: befolkningstillväxten är snabb, vilket innebär att uppgifterna snabbt blir föråldrade.

Den lägsta siffran i vårt material, 15,3 miljoner, kom från Ghana Investment Promotion

Center och var från 1990. Ghana – Home från Africanet uppgav 16,5 miljoner. Den siffran var från 1992. Också här angavs att det var frågan om en beräkning. Ghana Home Page angav 17 48 400, och dess uppgifter är från 1996. Den högsta siffran, 18,1 miljoner kom dels från Seaborne Home, dels från den amerikanska fredskårens hemsida. Bådas uppgifter var daterade mitten av 1997.

En kontroll med nätversionen av *Encyclopædia Britannica* gav två olika siffror. I artikeln om Ghana stod: "The population in 1990 was estimated to be 14,488,000." Men på ett annat ställe, en statistisk översikt över olika länder, var uppgiften: "Population (1997): 18,101,000".

Uppgifterna varierade alltså mellan 15,3 miljoner och 18,1 miljoner – 18 procent. Men skillnaderna kan förklaras av att uppgifterna hade tillkommit vid olika tidpunkter. De lägsta siffrorna var de äldsta, och ju färskare uppgifterna var desto högre blev siffrorna. Med hänsyn till befolkningstillväxten är detta naturligt. Det finns alltså ingen anledning att tro annat än att samtliga uppgifter härstammade från officiella ghanesiska källor. Därmed inte sagt att de var pålitliga. Samtliga källor påpekade att det var frågan om skattningar ("estimation") och alltså inga exakta uppgifter. Det kan vara lätt att förbise den lilla förkortningen "est" i tabellerna, men den är viktig.

Ghanas folkslag

Liksom i flertalet afrikanska stater är den etniska sammansättningen i Ghana komplicerad. Den beskrevs också på delvis olika sätt av tre källor som var och en torde ha hög trovärdighet – ett uppslagsverk, (*Encyclopædia Britannica*), en statlig institution (USA:s utrikesdepartement) och ett forskningsprojekt som arbetar med etniska relationer (Minorities at Risk Project).

Så här beskrevs Ghanas olika folkslag i *Encyclopædia Britannica*:

Ghana has a large variety of African tribal, or subethnic, units. On the basis of language it is possible to distinguish at least 75 different tribes; the most numerous are the Akan, Mole-Dagbani (Mossi), Ewe, Ga-Adangme (Ga-Adangbe), and Gurma.

USAs utrikesdepartement gav denna version:

Ethnically Ghana is divided into small groups speaking more than 50 languages and dialects. Among the more important linguistic groups are the Akans, which include the Fantis along the coast and the Ashantis in the forest region north of the coast; the Guans, on the plains of the Volta river; the Ga- and Ewe-speaking peoples of the south and southeast; and the Moshi-Dagomba-speaking tribes of the northern and upper regions.

Minorities at Risk Project, slutligen, gav denna bild:

The most prominent ethnic/linguistic groups in Ghana are the Ashanti, the Ewe, the Fanti, and the Ga (Saaka 1994). The Ashanti are the largest ethnic group in Ghana (28% of the population), and the Ewe the second largest (13%). After the second World War, the Ashanti feared and resisted the political advances of the coastal peoples. ...

The Mossi-Dagomba (16%) have been less touched by western influences than other ethnic groups in Ghana. The peoples of the northern Savanna, the Mossi-Dagomba and Manprusi, are much poorer than those in the southern parts of the country. Many Mossi ossrate each year from Burkina Faso to live in northern Ghana.

Vi får alltså följande tre versioner av Ghanas etniska sammansättning:

Encyclopedia Britannica	USAs utrikesdepartement	Minorities at Risk Project
Akan	Akans som inkluderar Fantis och Ashantis	Ashanti
Mole-Dagbani (Mossi)	Guans	Ewe
Ewe	Ga och Ewe	Fanti
Ga-Adangme	Moshi-Dagomba	Ga
Gurma		Mossi-Dagomba Manprusi

Det var bara tre folk – Ewe, Ga och Moshi-Dagomba – som nämndes i alla tre framställningarna. *Encyclopædia Britannica* kallade dock det sistnämnda folket för "Mole-Dagbani (Mossi)". Ewe-folket beskrevs som det vid sidan av Ashantis ledande folket i Minorities at Risk Project men buntades ihop med Ga-folket av USA:s utrikesdepartement. Ashantifolket nämndes överhuvudtaget inte av *Encyclopædia Britannica*, det beskrevs av USA:s utrikesdepartement som en undergrupp av Akan-folket men framstod som det största och vid sidan av Ewe-folket viktigaste folkslaget i Minorities at Risk Project.

Hur hänger detta ihop? Går det överhuvudtaget att reda ut den etniska sammansättningen i Ghana, eller är alltihop ett enda kaos?

Förklaringen är i själva verket enkel, och den ger sig om man bara studerar de olika versionerna litet noggrannare. Ingen av dem är direkt felaktig. Det handlar nämligen om definitioner. Ghanas befolkning består av några få större folkslag som i sin tur är uppdelade på flera undergrupper. Ashantifolket är exempelvis en undergrupp av Akan-folket. Om tyngdpunkten i beskrivningen ska ligga på den ena eller den andra nivån är en bedömningsfråga. Men den är inte oväsentlig. Minorities at Risk Project beskrev Ghanas moderna historia som väsentligen en maktkamp mellan Ashantis och Ewes. En sådan tolkning blir helt obegriplig för den som bygger sin kunskap på någon av de andra källorna.

Religion

Det mest anmärkningsvärda i vårt material är uppgifterna om religionstillhörighet. De varierade nämligen mycket kraftigt.

Den statliga Ghana Home Page uppgav: kristna 42,8 procent, muslimer 12,0 procent och andra religioner 38,2 procent. Ghana Investment, också den en officiell ghanesisk källa,

uppgav: kristna 43 procent, muslimer 12 och animister 38 procent. Detta är ju uppenbart samma siffror, bara litet avrundade i det senare fallet. Enligt Ghana – Home från Africanet omfattade de kristna 44 procent muslimerna 12 procent, och anhängarna av "local beliefs" 38 procent av befolkningen. Den svenska biståndsgesandtsorganisationen Hoppets stjärna angav de kristnas andel till drygt 50 procent, muslimernas till ca 15 procent och animisternas till ca 35 procent.

Så långt var skillnaderna inte särskilt dramatiska. De kristna omfattade mellan knappt 43 procent och drygt 50 procent av befolkningen, muslimerna mellan 12 och 15 procent och animisterna mellan 35 och 38 procent. Men några av nätplatserna gav en helt annan bild.

Seaborne och fredskårens nätplats angav de kristna till bara 24 procent, muslimerna till 30 procent, "indigenous beliefs" till 38 procent och övriga till 8 procent. Båda nätplatserna byggde på CIAs uppgifter eftersom siffrorna var desamma. Enligt CIA fanns det alltså betydligt färre kristna och fler muslimer än enligt de andra källorna.

Vad kan skillnaderna bero på? Här går det bara att spekulera.

Tidsaspekten har knappast haft någon betydelse. Befolkningens religionsammansättning kan inte gärna ha ändrats på något radikalt sätt under några få år.

En förklaring till skillnaderna kan vara att gränserna mellan olika religioner är diffus i Ghana. Så är i viss mån fallet mellan kristna och animister. Kristna och traditionella trosföreställningar lever sida vid sida, och vid officiella ceremonier kan man både be en kristen bön och utföra traditionella animistiska riter. Men den väsentliga skillnaden fanns ju mellan uppgifterna om kristendom och islam, och de är två klart avgränsade religioner. Detta förefaller alltså inte heller vara någon viktig förklaring.

Kan någon av källorna vara tendentiös?

Det förefaller som om det handlar om två ursprungskällor. Den ena är förmodligen officiell statistik. Den varierar något, kanske beroende på att uppgifterna är olika gamla, kanske därför att siffrorna rundas av. Den andra är de uppgifter som CIA bygger på. De är så avvikande att de måste ha ett annat ursprung än de övriga.

Om det handlar om tendens skulle man för det första kunna tänka sig att de ghanesiska myndigheterna har haft intresse av att överdriva antalet kristna och underskatta antalet muslimer. Men för att kunna spåra en sådan tendens måste man ha djupa kunskaper i ghanesisk politik. De CIA-baserade uppgifterna kan bero på att CIA har använt sig av egna källor och kanske begått en blunder. Om CIA har haft någon tendens skulle den vara att man underskattar antalet kristna och överskattar antalet muslimer. Varför skulle man det? Ville man blåsa upp hotet från islam? Här hamnar man i rena gissningar.

Frågan om skillnadernas orsaker får alltså förbli obesvarad.

Utvecklingsnivå

FNs utvecklingsprogram (United Nations Development Programme <www.undp.org>) har konstruerat ett index där världens 174 stater rangordnas beträffande utveckling, samt två index som handlar om jämställdhet mellan könen. Indexen fanns på organisationens nätplats. Ghana hamnade ganska långt ner – 133:e plats på alla tre listorna. Högst på listan kom Kanada och lägst Sierra Leone.

Men vad innebär denna rangordning egentligen? För att en sådan lista ska säga något måste man veta hur den har tagits fram. Detta förklarades också ganska utförligt på nätplatsen: man hade velat skapa ett analysredskap som är begripligt för icke specialister. De viktigaste variablerna för utveckling sades vara "to lead

a long and healthy life, to be educated, and to enjoy a decent standard of living." Därför hade man i indexet tagit med variablerna "life expectancy, educational attainment (adult literacy and combined primary, secondary and tertiary enrolment) and real GDP per capita". Principen för indexet beskrevs relativt utförligt, även dess brister. Det framhölls också att indexet var en förbättring i förhållande till att bara räkna BNP per capita. "There is no automatic link between high GNP growth and progress in human development."

Ett problem diskuterades dock inte, nämligen huruvida siffrorna var jämförbara mellan de olika länderna. I indexet fanns både utvecklade länder med noggrann nationell statistik och fattiga nationer som Ghana vilka till stor del tvingas nöja sig med mer eller mindre grova skattningar. Detta måste vara en felkälla, men hur stor den var diskuterades inte.

Slutsatser

Vilka slutsatser kan man dra av Ghanaundersökningen?

Den första är att det är problematiskt att på måfå söka sig fram i ett stort material som vi gjorde. Om exempelvis en journalist ska göra en bakgrundsartikel om Ghana och vill ta fram elementära statistiska uppgifter kan, som vi sett, resultatet variera kraftigt beroende på vilken nätplats man råkar hamna på. (Till saken hör att när vi ett par månader senare skulle kontrollera några uppgifter, kunde vi inte återfinna alla. Sidorna hade ändrats under tiden.)

Men det innebär inte att konventionella metoder som att vända sig till en expert skulle vara bättre. Snarare är det så att Internet för upp problem i dagen som annars hade varit dolda. Med konventionella metoder får man fram en version som kanske är felaktig eller åtminstone diskutabel. På Internet, där man får flera versioner, kan man inte blunda för tillvarons komplikationer.

Vad lär oss exemplet om Ghana?

- (1) Den bästa metoden är nog att – gärna med hjälp av expertis – bekanta sig med några olika nätplatser inom varje huvudområde och sedan hålla sig till dem. Ibland kan man utöka repertoaren, men då måste man analysera nyförvärven noga innan man tar in dem i sin ordinarie bokmärkessamling.
- (2) En annan lärdom är att man har stor nytta av *förkunskaper*. Vi fick stor användning för våra begränsade kunskaper om Ghana under dessa sökningar. Men vi kände också behovet av större kunskap.
- (3) Det visade sig att följande *källkritiska aspekter* var särskilt viktiga att ta hänsyn till:
  - (a) I ett fattigt land som Ghana är statistiska uppgifter vanligen mycket osäkra. Ofta handlar det om *skattningar*. Därför är det intressant att se om den som presenterar en uppgift anger hur denna uppgift har tagits fram, eller åtminstone gör en reservation för eventuella felaktigheter.
  - (b) *Beroendekriteriet* är aktuellt så till vida att samma uppgifter kan cirkulera i olika källor. Det är exempelvis naturligt att den som producerar en nätplats om Ghana litar till officiella uppgifter. Enklast är naturligtvis om källan anges. Men om till exempel exakt samma siffror, på decimalkommat när, dyker upp på flera nätplatser kan man utgå ifrån att de har samma källa. Att flera nätplatser har samma uppgift är alltså inget tecken på att uppgifterna är trovärdiga. Det kan i själva verket förhålla sig tvärtom.

Om siffrorna skiljer sig åt mellan olika nätplatser, är det intressant att veta vad detta beror på. Orsakerna kan vara att en företeelse, exempelvis folkslag, definieras olika eller att statistiska fakta samlas in på olika sätt. Men de viktigaste orsakerna till skillnaderna torde vara tid och tendens.

- (c) *Tidskriteriet* innebär i dessa sammanhang att man bör ta hänsyn till när uppgifterna har uppdaterats. Om detta anges kan skillnader förklaras med att uppgifterna är olika gamla. Anges det inte finns det skäl att vara misstänksam. Det finns också anledning att kontrollera när just de uppgifter man söker har uppdaterats.
- (d) *Tendenskriteriet* är också intressant. Det gäller att veta vilket syfte den eller de som står bakom nätplatsen har och vilka de vänder sig till. Man väljer att ta fram olika material om man vänder sig till affärsmän eller till turister. Den ghanesiska staten har intresse av att dra till sig investerare och kan därför ha intresse av att betona, kanske överbetona, de positiva aspekterna. Men organisationer som företräder utländska intressen har intresse av att ge sina kunder korrekta uppgifter, och därför kan sådana nätplatser vara mera trovärdiga *i just dessa avseenden*. Men de kan naturligtvis vara otillförlitliga i andra.

Helhetsbild av Ghana

I den andra delen av vår Ghanaundersökning ville vi skaffa en helhetsbild av situationen i landet. Vi utgick från några nätplatser som rekommenderats av en kunnig person. En väsentlig fråga var: Hur skulle bilden av Ghana se ut om vi nöjde oss med en av de adresser vi fått? Med andra ord: Vilken betydelse hade valet av adress för bilden av landet?

Av de adresser vi fick gällde flera internationella organisationer. Vi valde ut FN:s utvecklingsprogram, och Amnesty International som hade relativt utförlig information om Ghana. Ett par användbara källor var också amerikanska – Ghana tillhör de länder som får relativt mycket hjälp från USA. Den amerikanska biståndsorganisationen (USAID) och det amerikanska utrikesdepartementet gav information om olika länder, däribland Gha-

na. En annan intressant nätplats tillhörde ett forskningsprojekt, Minorities at Risk, som studerade etniska relationer och etniskt relaterade konflikter i olika länder, inklusive Ghana.

USAID – det amerikanska biståndsorganet

Vi började med USAID, den institution som vi ansåg det fanns mest anledning att vara missnöjda mot. Den är ju en statlig organisation som därför kunde misstänkas för att vara tendentiös i proamerikansk riktning.

USAID presenterade sig som "the independent government agency that provides economic development and humanitarian assistance to advance U.S. economic and political interests overseas." Dess målsättning sades vara "to promote democracy, free markets and America's foreign policy objectives around the globe".

Man sade alltså rent ut att ett viktigt mål med den amerikanska u-hjälpen var att främja USAs politiska syften. Detta föreföll vara en brutal uppriktighet som det inte fanns någon anledning att betvivla. Ingen vill väl framstå som mer krass och egoistisk än man är? Men det är precis vad man kan! USAIDs presentation var nämligen upplagd som ett försvar för u-hjälpen mot kritiker som hävdade att den amerikanska staten slösade pengar på sådant. Så här skrev man bland annat:

In these times of tight federal budgets, many Americans have asked, why foreign aid? The answers are simple: the small portion of the federal budget that assists developing nations is directly in the best interest of the United States and has produced a striking record of accomplishment.

Detta tema återkom och utvecklades på nätplatsen. Eftersom tendensen gick i denna riktning kan det faktiskt tänkas att USAID överdrev u-hjälpens krassa sidor.

I vilket fall som helst är betoningen på demokrati och fri marknadsekonomi intressant. Eftersom USAIDs nätplats försvarade USAs u-hjälp kunde man förvänta sig att den

skulle särskilt framhålla framsteg beträffande just demokrati och marknadsekonomi, när den berättade om länder som fått hjälp av USA. Ghana var ett sådant land, och det beskrevs också på detta förväntade sätt. Så här började presentationen:

Ghana is a leader in Africa in promoting economic reforms and establishing political stability. It is also a key ally of the United States in promoting peace in the subregion and, after South Africa, is one of the most important trading partners for the United States in Sub-Saharan Africa. With successful multi-party elections completed in December 1996, Ghana is now in the forefront of African countries that have made positive steps toward consolidating democracy. The historic elections – the first held under a democratically elected government – were recognized by the international community as being free, fair and transparent and expressing the will of Ghana's 18 million citizens. An ambitious economic transformation for the past 12 years led to improved budget balances, realistic exchange rates and increased competition. A more favorable economic climate has spurred both local and foreign private sector investment.

Nätplatsen fortsatte att beskriva den positiva utvecklingen i Ghana. Landet hade en årlig ekonomisk tillväxttakt på över 5 procent och fattigdomen hade minskat från 37 procent av befolkningen 1988 till 32 procent 1992. Men det framgick också – insprängt mellan de positiva omdömena – att det fanns mörkare inslag.

In 1995 United Nation's Human Development Index – which measures life expectancy, adult literacy, and per capita income – ranked Ghana 129 out of 174 countries.

Ghana är alltså mycket fattigt. Och läskunnigheten är bara 60 procent för män och 40 procent för kvinnor. Landets ekonomi är starkt beroende av export av några få traditionella varor, främst kakao och guld. Ghanas ekonomi tillät inte "the level of social services and infrastructure needed to support rapid deve-

lopment of the country.” Man höll dock på att övergå till en mera diversifierad export. Andra problem var ”high inflation, tight credit, regulatory restrictions, high wastage and spoilage, excessive marketing margins, low use of inputs such as fertilizers, limited access to financing, and lack of knowledge of domestic and export market opportunities.” Skövlingen av regnskogarna var ytterligare ett problem.

Den allmänna bilden av Ghana, som den framgick av US AIDs hemsida, var alltså av ett fattigt land som trots stora problem är på rätt väg. De ljusa inslagen dominerade framställningen. Detta är helt i linje med US AIDs tendens. Så mycket större anledning finns det att tro på de negativa fakta som också presenterades.

USAs utrikesdepartement

Det amerikanska utrikesdepartementet hade också en nätplats där olika länder beskrevs, bland dem Ghana. Den allmänna bedömningen av landet överensstämde i stort med USA-IDs, men urvalet av fakta var ett annat och bredare.

Landets historia beskrevs kortfattat. Den äldre historien berättades från ett europeiskt perspektiv, från portugisernas första kontakter i slutet av 1400-talet till britternas kolonisering på 1800-talet och självständigheten 1957. Allt detta klarades av på några rader. Man nämnde inte ens slavhandeln som var en avgörande faktor i Ghanas historia under 300 år.

Tiden efter självständigheten ägnades en något utförligare framställning. Ghanas förste president, Kwame Nkrumah, ”sought to develop Ghana as a modern, semiindustrialized, unitary socialist state.” 1966 störtades Nkrumah i en militärkupp, civilt styre återinfördes 1969 men 1972 genomfördes en ny militärkupp. Den nya regimen blev dock ”increasingly marked by mismanagement and rampant corruption”. Efter ytterligare några kup-

per och motkupper tog Jerry Rawlings, makten 1981. Under Rawlings infördes en ny författning 1993. Detta ”provided a basic charter for republican democratic government.”

Beskrivningen av Ghanas ekonomi under tidigare decennier var mörk. ”Many Nkrumahera investments were monumental public works projects and poorly conceived, badly managed agricultural and industrial schemes.” Under åren före kuppen 1972 stagnerade ekonomin, och fortsatt vanskötsel, rekordartad inflation och växande korruption ledde till ett ökande missnöje. Men 1983 lanserades ”an economic recovery program, perhaps the most stringent and consistent of its day in Africa”. Och nu avser Ghana att

achieve its goals of accelerated economic growth, improved quality of life for all Ghanaians and reduced poverty through macroeconomic stability, higher private investment, broadbased social and rural development as well as direct poverty alleviation efforts.

Enligt amerikanska UD rörde sig alltså Ghana från ett mörkt förflutet mot en ljusare framtid. Berättelsens hjälte var den sittande presidenten Jerry Rawlings. Denna bild överensstämde med USA:s intresse av att backa upp en allierad. Man kan alltså miss-tänka att bilden av det förflutna var överdrivet mörk och bilden av nuet överdrivet ljus. De negativa drag i nuet som togs upp finns det däremot ingen anledning att betvivla. Det kan också noteras att skildringen av Ghanas historia helt saknade etniska aspekter. Allt beskrevs i politiska termer.

FNs utvecklingsprogram

FNs utvecklingsprogram (United Nations Development Programme) beskrev Ghana ”from a sustainable human development perspective” och gav en ganska positiv, men ändå nyanserad, bild.

A series of economic recovery and structural measures supported by the World Bank, the International Monetary Fund and other donors have resulted in marked achievement in the areas of economic stabilization, the rehabilitation of national productive capacities and infrastructure, and trade liberalization. ... The Government is aware that despite the successes of the economic reform, the desired impact on the standard of living and the quality of life for most of the population is yet to be realized. However Ghana's socioeconomic transformation must be viewed as a longterm process that is still evolving.

I den fortsatta framställningen modifierades den positiva bilden ytterligare. Världsbanken konstaterade 1995 att omkring 35 procent av Ghanas befolkning levde under fattigdomsstrecket och att 7 procent levde i absolut fattigdom. Ekonomins övergång till fri marknad hade också fått negativa följder. "In some of the larger cities, some adverse social consequences of uncontrolled urbanization are beginning to manifest themselves in various forms, including begging and the emergence of street children, juvenile delinquency and child labour." Arbetslösheten var även ett stort problem. Kvinnornas ställning lämnade också mycket övrigt att önska.

Beträffande miljön nämndes problem som "Soil degradation, deforestation, and the impact of mining activities, water contamination and poor sanitation on health".

Den ljusa bilden av Ghana mörknade alltså betydligt. Den som hämtade sin kunskap om Ghana från denna nätplats fick en delvis annorlunda bild av landet än den som enbart studerade de amerikanska nätplatserna. FN hade inte heller lika stort intresse som USA av att frisera sina påståenden, så denna version torde vara trovärdigare än de amerikanska. Man måste dock komma ihåg att Ghana är ett av FNs medlemsländer, så kanske även denna nätplats präglades av diplomatiska hänsyn.

Amnesty International

Amnesty Internationals årsrapport för år 1998 tog upp flera missförhållanden i Ghana. Sammanfattningen löd:

At least 13 possible prisoners of conscience, arrested in previous years, remained in prison throughout the year. Dozens of suspects were reportedly illtreated following rioting in November. At least three prisoners were sentenced to death; none was known to have been executed.

I resten av rapporten beskrevs missförhållandena mera utförligt.

Förhållandena i Ghana föreföll alltså vara värre än de tidigare refererade källorna gav vid handen. Men för att få perspektiv bör man jämföra med andra afrikanska länder. Utmärkte sig förhållandena i Ghana på något särskilt sätt?

Amnestys bild av Afrika som helhet var mörk. "In 1997, ongoing armed conflicts and further social and political unrest led to appalling human rights violations in Africa. There was little accountability for these abuses and the perpetrators continues to act with impunity." Amnesty nämnde särskilt Angola, Burundi, Demokratiska republiken Kongo (f d Zaire), Etiopien, Kamerun, Kenya, Liberia, Malawi, Moçambique, Nigeria, Rwanda, Senegal, Sierra Leone, Somalia, Sudan, Sydafrika, Tshad och Uganda, sammanlagt 18 länder. Ghana var alltså inte med bland dessa utpekade stater. Förhållandena där var alltså knappast värre än det afrikanska genomsnittet, snarare bättre.

Amnesty hade gjort upp en lista på åtta slags övergrepp med angivande av hur vanliga dessa var i Afrika. Fem av de åtta punkterna gällde Ghana – tortyr/vanvård, samvetsfångar, otillfredsställande rättegångar, fängslande utan åtal och rättegång samt dödsstraff. Ingen fånge hade dock dött av misshandel eller vanvård, och ingen dödsdömd fånge hade avrättats under året.

I Amnesty Internationals rapport framstod alltså förhållandena i Ghana varken som särskilt goda eller som särskilt dåliga. Landet räknades inte upp bland de värsta länderna, men en rad missförhållanden beskrevs. För att få denna nyanserade bild kunde man inte nöja sig med att se efter vad som sades om Ghana. Man måste jämföra med bedömningen av andra länder

Även om Ghana med afrikanska mått mätt kanske inte tillhörde de värsta syndarna, så gav dock Amnestys rapport en viktig komplettering till exempelvis de amerikanska källornas rosiga skildringar.

Minorities at Risk Project

Minorities at Risk Project beskrev sig själv på sin nätplats som "an independent, university-based research project that monitors and analyzes the status and conflicts of politically active communal groups in the larger countries in the world". Projektet var knutet till "College of Behavioral and Social Sciences" vid University of Maryland. Det finns alltså inga skäl att betvivla projektets vetenskapliga respektabilitet.

Landets historia berättades relativt utförligt med de etniska relationerna i fokus.

Under tiden från 1500-talet till 1800-talet dominerade Ashantifolket. 1896 intervenerade Storbritannien och bildade så småningom kolonin Guldkusten. 1957 blev Ghana självständigt under Kwame Nkrumahs ledning. Under hans regim förödmjukades Ashantifolket ("suffered humiliation"). Fram till 1963 var en separatistisk rörelse bland Ewefolket aktiv, och "not one Ewe held a position in Nkrumah's cabinet".

Den general som störtade Nkrumah 1966 var Ewe och under hans tid övergick makten "from the coastal Akan peoples to the Ewe and Ashanti. The Ewe and Ga were overrepresented in the cabinet. Northerners repre-

sented only 12 of the 1966 cabinet." Ett kupp-försök 1967 "was widely believed to be conducted by Ashantis and Fantis who tried to reverse the growing domination of the state by Ewes." General Acheampong som tog makten 1972 var Ashanti, och under hans tid spelade Ashantis en nyckelroll i politiken. 1979 tog Jerry Rawlings, som var till hälften Ewe, makten, och många Ewes kom att inneha nyckelpositioner i hans regering.

I en analys betonades ytterligare den etniska aspekten. Det var de etniska grupperna i södra Ghana som starkast drev kravet på självständighet från britterna. Under Nkrumah identifierade sig de flesta ghananer med nationen, eftersom hans parti var öppet för alla oavsett etniskt ursprung. Men senare utnyttjade olika härskande grupper den etniska medvetenheten till att främja sina egna intressen. Ashantis och Ewes var de ledande grupperna som konkurrerade med varandra. Sedan Rawlings blev vald till president 1993 hade han utfäst sig att arbeta för etnisk harmoni. Ändå hade han kritiserats för att gynna Ewes.

Minorities at Risk Project beskrev alltså Ghanas historia och aktuella politik i huvudsakligen etniska termer. Man kan jämföra med amerikanska UD som dels gav en något annorlunda bild av den etniska situationen i Ghana, dels helt negligerade den etniska aspekten i sin historiska översikt.

Här handlar det inte om vem som har rätt i absolut mening. Det sociala och politiska livet i ett land påverkas av många faktorer, och det är svårt eller omöjligt att avgöra vilka som har större betydelse än andra. Minorities at Risk Project kan misstänkas för att överbetona den etniska aspekten, eftersom hela projektet är inriktat på denna. Å andra sidan kan det hända att de som hade producerat amerikanska UD:s nätplats inte hade förstätt hur stor roll etniciteten spelar i Ghana.

Slutsatser

De adresser vi besökte tillhörde samtliga institutioner med gott anseende och måste tillskrivas stor trovärdighet. Ändå gav de i väsentliga avseenden olika bilder av Ghana. Orsakerna till skillnaderna torde i huvudsak vara två.

För det första handlade det om *tendens*. De amerikanska källorna hade intresse av att ge en positiv bild av det USA-vänliga Ghana. Därav deras påfallande ljusa bild av landet, framför allt av demokratin och det fria näringslivet. FN hade inte samma uppenbara intresse, även om man kunde vänta sig ett visst hänsynstagande till Ghana som FN-medlem.

För det andra handlade det om *perspektiv*. Amnesty International framhöll brotten mot de mänskliga rättigheterna i Ghana. Däremot ingår det inte i organisationens uppgifter att påpeka de positiva dragen i landet. Bedömningen blev alltså med nödvändighet ensidig. Ett sätt att i någon mån motverka denna ensidighet är att jämföra bedömningen av Ghana med hur andra afrikanska länder beskrivs av Amnesty International. Minorities at Risk Project var ett universitetsanknutet forskningsprojekt som veterligt inte hade någon anledning att vare sig försköna eller svärta ner Ghana. Däremot kan inriktningen på etnicitet och etniska konflikter ha inneburit att den etniska aspekten överdrevs.

För att kunna ge en god översikt över förhållandena i Ghana räcker det alltså inte att använda sig av *en* nätplats. Flera kompletterande versioner behövs. Säkerligen finns det också flera nätplatser än dem vi har använt som kunde komplettera bilden.

Förnekare av Förintelsen – en kartläggning

Går det att kartlägga en grupp människor som man kan misstänka för att dölja sina verkliga avsikter

- enbart med hjälp av Internet,
- på begränsad tid och
- utan speciella förkunskaper?

Den frågan ska vi försöka besvara i detta avsnitt. Föremålet för undersökningen är de så kallade historierevisionisterna – en grupp människor som förnekar Förintelsen och som samtidigt vill framstå som seriösa forskare och/eller samhällsdebattörer. Det var inte revisionisternas argument vi ville studera i första hand. Det skulle innebära en helt annan undersökning. Det vi i stället ville få reda på var:

- (1) Vilka är historierevisionisterna? Har de något sammanhängande nätverk? Vilka institutioner och personer består detta i så fall av?
- (2) Hur etablerade är historierevisionisterna? Har de sin bas inom eller utanför universitetsvärlden? Hur seriösa är de? Är de rasister? Är de fascister?
- (3) Hur vill de framställa sig? Vill de utträda som goda demokrater eller som outsiders, antidemokrater, rasister, fascister?

Den första uppgiften var den enklaste. Det handlade bara om en kartläggning. Den andra uppgiften var svårare. För att ge ett fullständigt svar på den måste man gå djupt in i materialet och studera de argument som historierevisionisterna framför. Det hade vi inte möjlighet till, men kanske kunde man komma en bit på vägen genom att exempelvis se vilka personer och grupper historierevisionisterna associerade sig med? Kanske de också omedvetet avslöjade sig i sitt sätt att presentera sig? Uppgiften 3 återigen, föreföll enklare. Den bild man vill ge av sig själv är ju definitionsmässigt det man öppet går ut med.

Vi utgick från det vi redan visste och tog oss vidare, steg för steg. Stegen blev ganska många och det kanske är svårt att få grepp om vår slingrande väg. Men vi tror det kan vara

till nytta att följa de olika momenten och se hur vi resonerade. Kanske gick vi fel ibland, kanske kunde vi ha valt snabbare vägar. Men vi befann oss i samma situation som många andra Internetanvändare.

Ett historierevisionistiskt centrum – *Institute for Historical Review*

Vår utgångspunkt var ett namn vi kände till, David Irving, en av de relativt etablerade historierevisionisterna. Om historierevisionisterna hade kontakter med etablerad forskning, borde hans namn kunna leda dit. Vi gjorde en sökning på Irving och fann 5 025 referenser i sökmotorn Alta Vista. Det var naturligtvis omöjligt att gå igenom alla dessa. Hur skulle vi göra?

En väg kunde kanske vara att se var Irving publicerade sig. Vi tittade på några av adresserna och fann att han hade skrivit i en tidskrift som hette *The Journal of Historical Review*. Kunde detta intetsägande namn dölja något av intresse? Det gjorde det. Tidningens nätplats framhöll tydligt och klart att den ägnade sig åt historierevisionism. En länk från tidskriften ledde sedan direkt till Institute for Historical Review (IHR), <www.ihr.org>. Kanske var den det centrum för historierevisionisterna vi sökte? Vi lät Irving vara och tittade på institutet.

Enligt IHR:s nätplats hade institutet bildats 1978 och hade sina lokaler i södra Kalifornien. Det var "a notfor profit research, educational and publishing center devoted to truth and accuracy in history." Institutet ville uppenbarligen verka respektabelt.

IHR sades vidare fortsätta den "tradition of historical revisionism pioneered by distinguished historians such as Harry Elmer Barnes, A.J.P. Taylor, Charles Tansill, Paul Rassinier and William H. Chamberlain." Av dessa kände vi till Taylor, en brittisk historiker som driver tesen att Hitler hade hoppats uppnå sina

mål utan världskrig. Men oss veterligt har Taylor aldrig visat några nazistiska sympatier. (Det visade sig alltså genast vara värdefullt att ha någon kunskap om ämnet.)

Ordet "historierevisionism" användes alltså av historierevisionisterna själva. Vidare kunde vi konstatera att IHR ville framställa sig som en institution för seriös historieforskning. Däremot bevisar naturligtvis inte hänvisningarna att de nämnda historikerna verkligen sympatiserade med IHR.

IHR:s nätplats beskrev vidare sin verksamhet, och där fanns ett tydligt drag av bitterhet. Man talade om att segraren skriver historien och att i en värld "often saturated with historical lies and self-serving propaganda, the Institute for Historical Review stands as a precious beacon." Det fanns häftiga utfall mot det man beskrev som orättfärdig kritik. Detta är en indikation – men naturligtvis inget bevis – på att IHR stod utanför den etablerade akademiska och politiska världen.

Man skröt också en del. 1994 hade exempelvis 60 Minutes, "one of the country's most widely viewed television shows" presenterat institutet, och IHR:s tidning hade citerats "in major newspapers and magazines, including Time, Vanity Fair, The New Yorker, The Wall Street Journal, the New York Times, and the Los Angeles Times."

Detta bevisar dock ingenting om några sympatier för IHR i dessa medier. Man får nämligen inte veta vad som har sagts om institutet. Det enda citatet är ur *Los Angeles Times* som beskriver IHR som en "revisionist think tank that critics call the 'spine of the international Holocaust denial movement.'" IHR hade naturligtvis all anledning att citera de mest positiva omdömen de kunde finna i de etablerade medierna. Om detta citat var det bästa man kunde visa upp, verkar det snarast skumt.

Så kom nätplatsens text in på Holocaust och framhöll att IHR inte förnekade den. Däremot

INSTITUTE FOR HISTORICAL REVIEW LEAFLETS

A Few Facts About the INSTITUTE FOR HISTORICAL REVIEW

P. O. Box 2739 -- Newport Beach, CA 92659 -- U.S.A.
<http://www.ihr.org>

Founded in 1978, the Institute for Historical Review is a not-for-profit research, educational and publishing center devoted to truth and accuracy in history. The IHR continues the tradition of historical revisionism pioneered by distinguished historians such as Harry Elmer Barnes, A. J. P. Taylor, Charles Townell, Paul Reussner and William H. Chamberlin.

The Institute's purpose is, in the words of Barnes, to "bring history into accord with the facts." The IHR is at the center of a world-wide network of scholars and activists who are working -- sometimes at great personal sacrifice -- to separate historical fact from propaganda fiction by researching and publishing suppressed facts about key chapters of history, especially twentieth century history, that have social-political relevance today.

The Institute's offices are located in Orange County, southern California. Its work is funded, through sales of books and cassette tapes, subscriptions to its Journal of Historical Review, and donations from supporters around the world. In its day-to-day operations, the IHR employs its modest financial resources very cost-effectively. For every dollar it spends, the IHR's adversaries spend a hundred.

Legally, the Institute operates as an entity of the "League for the Survival of Freedom" (LSF), a non-profit corporation founded in 1952 and controlled by a board of trustees.

With growing support from across the United States and many foreign countries, the IHR works to bring equity to America's foreign policy, to liberate people from pseudo-religious intolerance, and for the First Amendment right of free speech. The IHR also works to tear down barriers to international peace and understanding by encouraging greater awareness of the root causes, causes and consequences of war. Nowhere is this work more important than here in the United States, where several billions of dollars have been squandered in preparation for pointless wars and conflicts.

For Peace And Understanding

Either experience has taught us just how little we can trust politicians and governments, especially during wartime when official and semi-official propaganda are most busy deceiving the public. As American historian Harry Elmer Barnes put it: "Truth is always the first war casualty. The emotional disturbances and distortions in historical writing are greatest in wartime."

Powerful interests -- including politicians and the major media -- distort the historical record for self-serving reasons. Textbooks, motion pictures and television routinely present history in a slanted and partisan way. As George Orwell aptly noted in his classic *Nineteen Eighty-Four*: "Who controls the past controls the future. Who controls the present

hade man "published detailed books and numerous probing essays that call into question aspects of the orthodox extermination story." Institutet kallas visserligen av sina motståndare "a 'Holocaust denial' organisation", men detta är "completely at variance with the facts." I så fall skulle man inte ha fått stöd från "university professors such as Arthur Butz and Robert Faurisson, historians such as David Irving and Harry Elmer Barnes, former concentration camp inmates such as Paul Reussner, and American gas chamber specialist Fred Leuchter", hävdade man.

Genom att studera IHRs nätplats kunde vi alltså konstatera att institutet *ville framställa sig* som ett seriöst forskningsinstitut med anknytning till etablerad forskning men att man *avslöjade sig* som outsiders. För att komma vidare måste vi nu gå utanför nätplatsen.

En konkurrent till IHR – *The Barnes Review*

Som vi såg hänvisade IHRs nätplats till ett antal historiker som sades stödja institutet. Ett par av dem kände vi redan till som revisionister – David Irving och Robert Faurisson – men de andra var okända för oss. Dessa namn bevisade dock ingenting, eftersom ingenting garanterade att personerna i fråga verkligen stödde IHR.

Men det fanns ett undantag. Harry Elmer Barnes påstods ha sagt att IHRs syfte var "bring history in accord with the facts". Här fanns kanske en etablerad historiker som stödde historierevisionisterna. Vi sökte efter "Harry Elmer Barnes" på Alta Vista, men fann inget. En sökning på Lycos gav däremot resultat. Det visade sig finnas en *The Barnes Review* som arbetade "in the Tradition of the Father

of Historical Revisionism, Dr Harry Elmer Barnes". Om det var Barnes som hade startat historierevisionismen var det kanske inte så underligt att han rekommenderade IHR.

The Barnes Review visade sig vara en kolore-rad populärhistorisk tidskrift som 1998 tog upp ämnen som sovjetiska dödsläger, banditen Billy the Kid, Napoleons invasion av Ryssland, en amerikansk Jeanne d'Arc. Så långt föreföll det handla om oskyldig populärvetenskap. Men några rubriker verkade tvivelaktiga: "Göring to Churchill", "Cover-Up: D-day Training Disaster", "FDR's Organized Crime Connection" samt, inte minst intressant, "Madagascar as a Jewish Homeland" (De tyska nazisterna hade under en tid planer på att deportera de tyska judarna till Madagaskar. Det var när detta inte gick att genomföra som de startade det projekt som historierevisionisterna förnekar eller förringar – Förintelsen).

Sådana rubriker måste oundvikligen väcka misstankar om nazistiska sympatier. Men bara ett närmare studium av tidningen kunde visa om det handlade om förtäckt extremistisk propaganda eller inte. Tills vidare fick vi nöja oss med misstanken.

Inte heller framgick det klart av tidskriftens nätplats vilka, om några, relationerna var mellan *The Barnes Review* och IHR. Men en uppgift visade sig snart vara av intresse: chefredaktören hette W.A. Carto.

Vi fortsatte Barnesspåret och sökte på *the Barnes Review* i sökmotorn Yahoo. Vi fick 37 träffar. Det var inte fler än att vi kunde titta på alla rubrikerna. En av dem löd "Embattled Bigots: New Voice of Extremism". Den visade sig komma från något som kallades The Nizkor Project. Där kunde man läsa följande:

The Spotlight – which continues to be overseen by Carto and used as his vehicle for attack – recently announced in an August 1994 issue the debut of a new Holocaust denial publication to compete with The Journal of Historical Review. The Barnes Revi-

ew — named in honor of the late Harry Elmer Barnes, the original revisionist historian of WWII who in his senescence became closely allied with Carto and other Nazi sympathizers — will be assisted by the staff of The Spotlight, according to an editorial by Carto. The proposed topics which Carto announced would be examined in forthcoming issues of the new publication included: ... "The mixing of the races in history – what are the results?"; and "What happened to the CroMagnons and the Neanderthals? Are remnants of these ancient people living in our world today?" Such features appear to confirm allegations made by the rebel staffers against Carto: that Carto intended to replace Holocaust denial articles in The Journal of Historical Review with more overt racist and nationalist propaganda.

Om man ska tro detta hade det alltså inträffat en schism inom revisionistlägret. Carto hade tillhört kretsen kring IHR men hade 1994 brutit med dem och startat en egen tidskrift. Redan tidigare hade han kontroll över en tidning med namnet *The Spotlight* som stod för en mera öppet rasistisk linje än IHR. Harry Elmer Barnes var en pionjär för den revisionistiska historietolkningen som hade brutit med IHR och anslutit sig till Carto. Det antydde att detta berodde på att han hade drabbats av senilitet. Och 1994 var han död.

The Barnes Review hade alltså ingenting med IHR att göra. Men här fanns kanske ett annat och mindre rumsrent centrum för revisionistiska tankar som kunde vara värt att undersöka. En sökning på "*The Spotlight+Carto*" tydde på detta. Sökningen gav nämligen 2 545 träffar i Alta Vista. Men vi valde att släppa den tråden och fortsätta med IHR.

Revisionisternas kritiker – McVay och The Nizkor Project

Uppgifterna om *The Barnes Review* kom alltså från The Nizkor Project. Vad var det för något? Var det ytterligare en grupp revisionister? Vi sökte på "The Nizkor Project" i Alta

Vista, och där fanns mycket att hämta. Det visade sig att projektets syfte var att argumentera *mot* revisionisterna.

En länk gick till en person vid namn Ken McVay som sades ha startat The Nizkor Project. Han beskrevs i smickrande ordalag, med flera bilder. Bland annat sades han ha fått en fin orden, "The Order of British Columbia". Det föreföll som om han själv hade producerat nätplatsen. Skrytsamhet drar ner trovärdigheten, åtminstone för en svensk som är ovan vid självberöm, så vi beslöt att göra en kontroll.

En länk från McVays nätplats gick till "The Order of British Columbia" och enligt den nätplatsen hade han verkligen fått denna höga orden. En kontroll av adressen <www.island.net/~kmcvay/obc-95-recipients.html> visade att den tillhörde ett stort kommersiellt företag. Det fanns därför ingen anledning att betvivla att McVay verkligen hade tilldelats The Order of British Columbia. Detta måste betraktas som ett argument för att McVay och The Nizkor Project var seriösa, och att The Nizkor Project kunde vara en intressant källa när det gällde att nagelfara revisionisternas argument. Men det var ju inte vår uppgift den här gången.

Det kan också nämnas att det gick att länka sig direkt från IHRs nätplats till The Nizkor Project.

Revisionismens fader – Harry Elmer Barnes

Det var ju Barnes själv, inte tidningen med hans namn vi skulle undersöka. Han föreföll ju fortfarande vara en auktoritet inom IHR trots att tidskriften med hans namn inte var det. Vi sökte på Libris och fann inte mindre än 38 titlar av Barnes. Det föreföll alltså som om Barnes verkligen var en seriös historiker.

Här fanns kanske den sökta kopplingen mellan historierevisionisterna och den eta-

blerade forskningen. I varje fall fanns det en tråd att nysta vidare på. Men vi valde att släppa den.

Hänvisningar till påstådda revisionister

Av de personer som nämndes på IHRs nätplats – Arthur Butz, Robert Faurisson, David Irving, Harry Elmer Barnes, Paul Rassinier och Fred Leuchter – har Barnes redan diskuterats, Irving var utgångspunkten för undersökningen, och Faurisson är en av de mest kända historierevisionisterna.

En sökning på Arthur Butz i Alta Vista visade att han var en ivrig revisionist. I Libris fanns en titel av Butz, *The hoax of the twentieth century*, utgiven av *The Historical Review*. Detta sade inte så mycket, men, skulle det visa sig, det var värt att lägga på minnet.

En sökning på Paul Rassinier i Alta Vista gav 297 träffar. Han visade sig vara fransman, död redan 1967. Han hade varit aktiv i motståndsrörelsen, och hade hamnat i tyskt koncentrationsläger. Och han var historierevisionist. Det verkade inte troligt att en före detta motståndsmann skulle vara nazist. Kanske historierevisionisterna inte var nazister när allt kom omkring? Också hans namn var värt att lägga på minnet.

En sökning på Fred Leuchter gav 426 träffar i Alta Vista. Han beskrevs som specialist på gaskamrar och använde tydligen sin yrkeskunskap till att förneka de nazistiska gaskamrarna. Det föreföll inte särskilt förtroendeingivande, men också han skulle visa sig vara värd att komma ihåg.

På Faurisson fick vi 1830 träffar i Alta Vista. Att undersöka hans eventuella rasism och eventuella nazistiska sympatier skulle kräva en egen undersökning, men vi gick inte vidare med någon sådan.

Ännu fanns det alltså inte några klara indikationer på nazistiska eller rasistiska sympatier hos IHR. Undersökningen måste gå vidare.

Medverkande vid IHRs konferenser

IHRs nätplats namngav också talare vid konferenser som IHR hade organiserat. En sådan medverkan får anses vara ett tecken på sympati, även om bevisvärdet torde vara lågt. De personer som nämndes var de följande.

John Toland en amerikansk historiker och Pulitzerprisvinnare. Pulitzerpriset är prestigefyllt, så detta verkade borga för att mannen var seriös. En sökning i Alta Vista gav några hundra träffar. En av dem var en lista på Pulitzerprisvinnare, och Toland hade mycket riktigt fått Pulitzerpriset. Det var 1971, och han fick det för boken *The Rising Sun*. Den hade utgivits av Bantam Books – enligt detta förlags nätplats – och var klassificerad som HISTORY: AMERICAN WORLD WAR, 1939 – 1945 JAPAN. Bantam Books är ett stort förlag så detta föreföll borga för att Toland var en seriös historiker.

En sökning i sökmotorn Yahoo gav ungefär lika många träffar. En av dessa var en lista på litteratur om nazismen och Förintelsen som tog upp en mängd icke revisionistiska böcker, och där fanns en Hitlerbiografi av Toland från år 1976. Denna nätplats hade undertiteln "Holocaust understanding and prevention". Den som stod för sidan presenterade sig till yttermera visso som "Holocaust survivor". Ska man döma människor efter det sällskap de befinner sig i, skulle Toland inte vara någon riktig revisionist. En kontroll med Libris visade dessutom att Toland hade skrivit en rad böcker, de flesta om andra världskriget. Toland måste alltså uppfattas som en respektabel historiker, uppenbarligen utan nazistiska sympatier. Om han verkligen sympatiserade med IHR skulle detta vara ett argument för institutets respektabilitet. Men att en person medverkar på en konferens bevisar ingenting, på sin höjd är det ett indicium på att man delar arrangörernas värderingar.

James J. Martin, en amerikansk historiker

som påstods ha medverkat i *Encyclopædia Britannica*. Denna är ju prestigefylld så även detta verkar borga för att institutet är seriöst. En sökning i Alta Vista gav 150 träffar. En del var klart revisionistiska, några hänförde sig till The Nizkor Project. Det visade sig också att Martin hade skrivit en rad böcker i historiska ämnen. Han hade också hållit ett tvådagarsseminarium 1975 om historierevisionismen. I en intervju kallade han Harry Elmer Barnes "sin vän". Martin var alltså uppenbarligen historierevisionist.

David Irving är ju en ledande historierevisionist, det var ju utgångspunkten för vår undersökning.

John Bennett, australiensisk "civil liberties attorney and activist, and president of the Australian Civil Liberties Union". Ordförandeskap i en förening för mänskliga rättigheter borde, tycker man, borga för ett demokratiskt sinnelag. Men påståendena måste kontrolleras.

Bennett visade sig emellertid vara ganska svår att identifiera. Hans namn var helt enkelt för vanligt. En sökning i Yahoo på + "John Bennett" + "Civil Liberties Union" gav dock bara åtta träffar. En av dem var en nätplats som var kritisk mot historierevisionisterna och där nämndes Bennett som medlem av "advisory committee of the Journal of Historical Review". Det framgick också att han var knuten till "Australian Civil Liberties Union". En sökning på denna organisation (ganska få träffar) förde oss till en nätplats med namnet "Holocaust Revisionism". Sidan tillhörde den amerikanska krigsmakten (domännamnet innehöll ".mil"). Enligt denna hade Australian Civil Liberties Union distribuerat revisionistiskt material. Några ytterligare träffar gällde revisionistiskt material. Detta indikerade att Australian Civil Liberties Union var revisionistisk, trots att dess namn snarare antydde motsatsen. Bennetts ordförandeskap i denna organisation gav honom alltså inte någon

demokratisk legitimation.

Fred Leuchter, "America's foremost expert on execution hardware" har figurerat tidigare.

Hideo Miki, pensionerad professor vid Japans militärakademi och pensionerad generallöjtnant i Japans försvarsmakt. En sökning på Alta Vista gav tre träffar. De gav ingenting mer än att Miki uppenbarligen var historierevisionist.

Detta är vad vi fick fram genom att studera IHRs nätplats och göra några kontroller på personer som nämns där. Vilka slutsatser kan man dra av detta? Inte så många, kanske, men ändå några.

(1) IHR var inte någon etablerad institution.

Man hänvisade visserligen till forskning och forskare, men, med några undantag, var de personer man hänvisade till historierevisionister utan starkare förankring i universitetsvärlden. Man uppfattade sig som förföljd och intog en försvarsattityd.

(2) IHR ville framstå som respektabel. Man utnyttjade till fullo de kontakter med den respektabla forskningen man hade. Och det fanns inga hänvisningar till öppet rasistiska eller nazistiska organisationer. Uppenbarligen ville man markera en gräns mot rasister och nazister. Men var detta verklighet eller bara sken?

Personer som stödde IHR

En annan länk från IHRs nätplats hade under rubriken "They Support the IHR. You Should Too". Där förklarade sammanlagt sex personer med några rader varför de stödde IHR. Eftersom de aktivt uppmanade till stöd för institutet får de antas dela dess värderingar. Personerna var:

Robert Faurisson. Han nämnde några namn som kunde vara intressanta att undersöka, men det skulle föra för långt så vi lät dem vara. Faurisson kritiserade också Willis Carto – redaktören för *The Barnes Review*. Carto skul-

le ha försökt ändra *The Journal of Historical Review* på ett sådant sätt att det kunde ha inneburit slutet på hela IHR.

David Irving som på några få rader talade om hur seriös och balanserad han ansåg *The Journal of Historical Review* vara.

Arthur R. Butz som berättade hur Willis Carto hade försökt förvandla *The Journal of Historical Review* till ett rasistiskt organ.

Ernst Zündel. Han beskrevs som en tyskkanadensisk "publisher and revisionist activist". Hans inlägg bestod av ett hästskt angrepp på Carto.

James J. Martin. Vi har tidigare sett att han var historiker och revisionist. Även han kritiserade Carto.

Bradley R. Smith. Han presenterades som "America's most prominent revisionist activist". Inte heller han kunde avstå från att kritisera Carto.

Den märkliga situationen rädde alltså att det utrymme som skulle ägnas åt att göra reklam för IHR och dess verksamhet huvudsakligen ägnades åt kritik av en avfälling. Av de sex personer som citerades var det bara David Irving som avhöll sig från att kritisera Willis Carto. Inbördes uppgörelser av den här typen brukar tyda på sekterism. Den hetsiga polemiken mot Carto antyder således att IHR inte var någon seriös organisation.

Å andra sidan kan IHRs anknytning till den etablerade forskningen kanske ha varit något starkare än det först verkade, eftersom historikern James J. Martin inte bara stödde IHR utan också deltog i uppgörelsen med Carto.

Länkar från IHR

Av ännu större intresse var en sida med rubriken "Links to other sites of interest". Dessa rekommenderade nätplatser sades alla ha "some revisionist material on them, although they may have other material as well. Neither

I nor the Institute of Historical Review necessarily ascribes to any of the opinions expressed on these pages." Vem "I" var framgick inte. Trots reservationen måste IHR antas sympatisera med de rekommenderade nätplatserna, åtminstone i någon mån.

Sammanlagt rekommenderade den här sidan 17 andra nätplatser. Några av de personer som figurerade på dessa har vi redan mött, men några namn var nya.

Greg Raven, hade en egen sida "for revisionist materials". Han föreföll angelägen att inte provocera, eftersom han skrev:

If you find material on this Web site that is untrue, please tell me and I will change it. If you find material on this Web site that is racist or hateful, please tell me and I will remove it.

En sökning på Raven i sökmotorn Yahoo förde till en nätplats med namnet "Revisionism Online". Den innehöll länkar till en rad organisationer, av vilka en del var identiska med dem IHR nämnde medan andra var nya. Bland annat fanns det en sida tillägnad Rudolf Hess, "The Martyr of the German Reich". Det skulle kunna vara ett tecken på att revisionisterna – trots alla bedyranden om motsatsen – hade kontakter med nazister. Men det spåret följde vi inte.

Bradley R. Smith hade också en nätplats. Han sade sig leda The Committee for Open Discussion of the Holocaust Story. Kommitténs målsättning sades vara att

promote intellectual freedom with regard to this one historical event which in turn will promote intellectual freedom toward all historical events (thus all other issues). We have chosen to concentrate on the gas chamber stories and war crimes trials because they are emblematic of the allegedly unique monstrosity of the Germans before and during World War II. ... We want to help civilize Americans. We're not Germans and we're not Jews (well, some of us are) and we are not focused on how naughty they were or were not. We're focused on American culture, on the American ideal that liber-

ty has the power to wash a people clean and that there is no liberty without intellectual freedom.

Man kan notera betoningen av intellektuell frihet, liksom påpekan att några av kommitténs medlemmar var judar, en markering av att man inte var antisemitisk.

David Irving hade också en egen nätplats. Han verkade angelägen att markera sin respektabilitet. Han presenterade nämligen sidan med bland annat ett citat från professor Gordon C Craig i The New York Review of Books.

SUCH PEOPLE AS David Irving have an indispensable part in the historical enterprise, and we dare not disregard their views.

Av tidigare ej nämnda institutioner är det australiensiska Adelaide Institute intressant, eftersom det föreföll vara en australiensisk motsvarighet till det amerikanska IHR. Institutet presenterade sig själv så här:

We are a group of individuals who are looking at the Jewish Nazi Holocaust, in particular we are investigating the allegation that Germans systematically killed six million Jews, four million alone at the Auschwitz concentration camp. In our investigations we refuse to be intimidated by anyone because we believe that the first step in any murder investigation is to forensically test the alleged murder weapon. In the Auschwitz murder case, certain individuals wish to prevent us from focusing upon such an investigation. ...

We reject outright that a questioning of the alleged homicidal gas chamber story constitutes "hate talk", is "anti-Semitic", "racist" or even "neo-Nazi" activity.

Adelaide Institute ägnade sig alltså åt revisionism, samtidigt som man bestämt förnekade att man var antisemitisk eller rasistisk. Och man visade en tydlig försvarsattityd.

Institutet hänvisade till revisionistiska länkar, ungefär de samma som IHR. Men man hade också länkar till det man kallade "Exterminationist Connections". Där återfanns

bland annat "The Nizkor Project" och "Simon Wiesenthal Center". Institutet var otvivelaktigt revisionistiskt, men det hindrade alltså inte att man hänvisade till motståndarnas nätplatser.

En *Michael Hoffman* hade en revisionistisk nätplats som var intressant så tillvida att den visade ett porträtt av John Milton och citerade dennes klassiska försvar för yttrandefriheten.

En *Student Revisionists' Resource Site* hänvisade till en annan av yttrandefrihetens pionjärer, John Stuart Mill.

En fransk nätplats från en organisation som kallade sig "AAARGH" hade som motto:

*no hate
no violence
not all ideas are good
Races ? Only one Human race*

Det förefaller alltså typiskt för åtminstone en del av historierevisionisterna att de anknyter till liberala traditioner om yttrandefrihet snarare än till traditionell konservatism och nationalism. Men det är, som vi ska se, inte hela sanningen.

En *polskamerikansk nätplats* gav exempelvis ett antisemitiskt intryck. En hypertextrubrik löd nämligen: "The Jews' favorite 'Golem' is Poland – Judaism as a group phantasy martyrdom".

En nätplats, *Black and Jews Newspaper*, stod den afroamerikanska organisationen Nation of Islam nära. En länk ledde direkt till Nation of Islams officiella nätplats. Denna organisation har beskyllts för antisemitism.

En hänvisning gick också till den svenska *Radio Islam* vars professionellt utgjorda nätplats hade det sympatiska mottot "No hate. No violence. Races? Only one Human race." Men litet längre in i hypertexten var tongångarna andra. Där fanns exempelvis "The Ten Commandments of Jewish racism. A Beginner's Guide, what it means 'to the chosen ones of Israel' by Rabbi Sholomon Goldstein".

En annan intressant nätplats var *Ingrid Rimland's Zündelsite*. Dess målsättning sadades vara:

the rehabilitation of the honor and reputation of the German nation and people. Specifically, the Zündel-site challenges the traditional version of the "Holocaust" – an Allied propaganda tool concocted during World War II – that is not based on historical fact but is a cleverly used ploy to keep the German war time generation and their descendants in perpetual political, emotional, spiritual and financial bondage.

Ernst Zündel har vi mött tidigare. Men vem var Ingrid Rimland? Hon visade sig vara en tyskamerikansk författare som bland annat hade skrivit en romantrilogi med namnet *Lebensraum*. Den presenterades så här:

While historical revisionists have produced no end of factual books analyzing the claim that the Nazis killed six million Jews during the Second World War, they have been notably less successful in creating works of imaginative literature on revisionist themes. Meanwhile, the fictional Holocaust epics of such accomplished hacks as Gerald Green, Herman Wouk, and James Michener have been read, watched and believed by millions of Americans who would never think of delving into Hilberg or Goldhagen.

Ingrid Rimland's Lebensraum trilogy should help start to change that. Fiction of epic sweep, this three volume work spans two centuries in the history of her own people, the German Mennonites, from their settlement on the Ukrainian steppe under the protection of Catherine the Great, to their despoliation and decimation by the Communists – but not before a heroic few of them, forsaking their pacifist creed, join in a heroic, last ditch defense of Berlin in 1945.

Misstanken att det rörde sig om nazism ligger nära till hands, inte minst tack vare trilogins titel. Därför skulle det vara det intressant att veta vilket amerikanskt förlag som givit ut böckerna. Men det framgick inte! Flotta färgbilder på böckernas omslag visades, men ingenstans angavs förlaget. En kontroll på

USAs nationalbibliotek, Library of Congress, visade att Ingrid Rimland hade givit ut fem böcker på olika förlag, men Lebensraum tillhörde inte dessa. Kanske hade Ingrid Rimland givit ut sin trilogi på eget förlag. I varje fall föreföll hon inte särskilt förtroendeingivande.

De olika nätplatser som IHR hänvisade till var alltså olika till innehållet. Några framställde sig som goda liberala demokrater, andra uttryckte nationalism, några kunde åtminstone misstänkas för rasism och/eller nazistiska sympatier.

En nätplats ägnades enbart åt *Willis Carto*, avfällingen.

The goal is for this Web site to become a central location for information about Willis Allison Carto, patriot for profit. The motivation for exposing Carto and his activities to the light he so often shuns is not born from Carto's ruination and despoilation of the American right winged populist political scene, although there is little argument that Carto has done just that. Rather, proceeding from the belief that the People always get the government they deserve, the populists and right wingers who have allied themselves with Carto over the years have gotten what they deserve.

Fortsättningen gick i samma stil. Man gav till och med uppgifter om trivialiteter som vilket märke hans, respektive hans frus bilar hade. Dessa angrepp är tydliga tecken på sektarism. Man slåss inbördes, och inte med blanka vapen.

Därmed var undersökningen avslutad. Vi hade visserligen kunnat hålla på längre och följa olika trådar. Framstående revisionister som Irving och Faurisson kunde exempelvis vara värda ytterligare studium, liksom Willis Cartos konkurrerande organisation. Men syftet var ju inte i första hand att beskriva revisionisterna utan att se efter vad som går att få fram på Internet och vilka källkritiska metoder som kan vara till nytta i det sammanhanget.

Vi hade fått en bild av kretsen kring IHR som en ganska begränsad, sektaristisk grupp människor, som ändå hade internationella kontakter som sträckte sig från centrum i USA till Sverige, Polen, Frankrike och Australien.

Historierevisionisterna ville framstå som respektabla forskare, de förnekade bestämt att de var vare sig rasister eller nazister, de hänvisade hellre till liberala klassiker än till konservativa eller nazistiska verk. Men ett närmare studium visade, åtminstone på sina håll, antydningar till både rasism och nazism. Hur skulle det tolkas? Var respektabiliteten bara en fasad som dölde en mörkare verklighet? Eller fanns det olika åsikter bland historierevisionisterna? Det hade ju faktiskt förekommit åtminstone en utbrytning. Detta är en central fråga, men att besvara den skulle kräva en grundligare undersökning än denna. En liten kontroll återstod dock.

En studie av revisionisterna

När vi letade efter John Bennett hamnade vi av en slump på en nätplats, Holocaust Revisionism, som beskrev revisionisterna på ett kritiskt men samtidigt nyanserat sätt. Sidan hade sitt ursprung i den amerikanska krigsmakten ("mil" i adressen) men var ingen officiell publikation utan resultatet av ett utbildningsprogram för försvarsanställda. Rapporten föreföll närmast ha karaktären av examensarbete. Det var alltså inte frågan om något facit. Men den kunde fungera som en lämplig oberoende källa att ställa de olika revisionistiska uppgifterna mot.

Holocaust Revisionism gav en översikt över olika revisionistiska organisationer, främst IHR, som beskrevs som "a pseudohistorical society" och som "the major world center of Holocaust revisionism". Vi hade tydligen träffat rätt när vi koncentrerade oss på IHR.

Av nyckelpersonerna nämndes Paul Rassi-

ner som revisionismens "fader". Han hade varit motståndsmän under det andra världskriget, suttit internerad i koncentrationslägret i Buchenwald, blivit dekorerad efter krigsslutet och även blivit invald i franska nationalförsamlingen som socialist. Detta hade vi ju varit på spåren, men tydligen hade vi undervärderat Rassiners roll.

Av samtida revisionister nämndes först Arthur R. Butz som visade sig vara "Associate Professor of Electrical Engineering" i Northwestern University i Illinois. "By all apparent standards he is a successful academician", ansåg rapportens författare. Hans *The Hoax of the Twentieth Century* från 1973 fick stor betydelse. "For the first time, what appeared to be a well documented scholarly work by a credentialed university professor addressed the revisionism of Holocaust". Också Butz hade vi tydligen underskattat.

Det gäller även Fred Leuchter. Vi hade inte tagit hans expertis som expert på avrättnings teknik på allvar. Men: "*The Leuchter Report* is viewed and publicized by Holocaust revisionists as the most important work on revisionism of the decade, and possible longer." Rapporten hade dock blivit starkt kritiserad för sina "errors and pseudoscientific methods".

Ernst Zündel beskrevs som "a man with strong ties to pro-Nazi organizations across North America". Detta hade vi kanske upptäckt om vi hade kontrollerat honom mera noggrant. Nu kunde vi bara misstänka det genom hans anknytning till Ingrid Rimland som föreföll nazistanstucken.

Bradley Smith "presents perhaps the most interesting argument involving revisionism – freedom of speech. ... He believes that the way to destroy the Holocaust lie is to have free exchange and open debate on all aspects of the Holocaust." Att liberala argument om yttrandefrihet används av revisionisterna tillsammans med högerextremistiska argument,

hade vi upptäckt. Men vi hade misstänkt att de liberala argumenten mest var fikonlöva. Enligt rapportens författare gäller emellertid detta i varje fall inte Bradley Smith.

Beträffande avfällingen Willis Carto stödde rapporten anklagelserna mot honom för att vara rasist. "Carto believes that at the root of civilization's problem are the 'Jews and Negroes'".

I rapporten nämndes också de konferenser som IHR anordnat. "They have managed at times to get respectable speakers, notably the Pulitzer Prize winner John Toland. They view such participation as a great victory as it serves to help people see them as a legitimate and mainstream scholarly organization." Där fanns alltså en förklaring till Tolands roll. Han var uppenbarligen ingen revisionist, utan hade blivit övertalad – kanske lurad – att medverka.

Slutligen beskrevs "Nizkor"-sidan i positiva ordalag. "This site has much to offer for those interested in combating the many half-truth revisionist arguments."

Rapporten gav alltså en hel del information som vi inte hade fått fram på egen hand.

Slutsatser

Vilka slutsatser kan man dra av den här undersökningen?

För det första att det går att göra en undersökning av de här typen, på begränsad tid, utan att använda något annat material än Internet. Utan Internet skulle arbetet överhuvudtaget inte kunnat genomföras i Sverige.

Men för det andra visade det sig att arbete på Internet har sina begränsningar. Det vi lyckades med var en översiktlig kartläggning av ett historierevisionistiskt nätverk och av de personer som var mest framträdande inom detta. Däremot kom vi inte åt mera subtila saker som hur nätverket hade vuxit fram och vilka personer som hade spelat vilka roller i den utvecklingen.

Det hade säkert varit möjligt att ta reda på även detta. Vi fick ju en hel del information genom den översikt vi fann av en tillfällighet. Mera sådant hade säkert varit möjligt att hitta. Också historierevisionisternas motståndare i The Nizkor Project skulle säkert kunna ge värdefull information. Tidningar och tidskrifter som lagts ut på Internet skulle också kunna användas. Men då skulle arbetet ta betydligt längre tid.

En annan lärdom var hur värdefulla även de minsta förkunskaper är. Vi valde medvetet ett ämne som vi inte var specialister på. Men det vi visste – vilka Irving, Faurisson och Taylor var – hade vi stor nytta av. Hade vi känt till några flera av de aktuella personerna eller organisationerna hade detta besparat oss åtskilligt arbete. Internet kan inte ersätta kunskap.

Några praktiska slutsatser går också att dra av undersökningen.

- (1) Ett problem var själva mängden av material. Personer och institutioner figurerade på hundratals, ja tusentals nätplatser. Att börja från början och titta på sidorna i tur och ordning var omöjligt.

Ändå gick det ganska lätt att från det kaotiska resultatet av sökningen på "David Irving" komma till den historierevisionistiska tidskrift han medverkade i och därifrån till historierevisionisternas centrum, Institute for Historical Review. Sedan var det inga större problem att söka sig ut mot periferin igen. Man måste alltså tänka efter och försöka vara litet kreativ. (I detta fall hade vi inte haft glädje av att begränsa sökningen till "David Irving" AND någonting eller "David Irving" NOT någonting, eftersom vi inte visste vad vi sökte efter.)

- (2) Texttolkning var också en fruktbar metod. IHRs nätplats visade inte bara vilken bild institutet ville ge av sig själv. Den avslöja-

de också en del som man säkert inte ville skylta med – isolering och sekterism.

- (3) "Guilt by association" är visserligen en dubiös företeelse. Å andra sidan: "Säg mig vem du umgås med, och jag ska säga dig vem du är." Det är ingen lätt sak att dra slutsatser av de hänvisningar och länkar som kan finnas på en nätplats.

Vi resonerade så, att om en organisation, exempelvis IHR, framhåller vissa personer eller organisationer som auktoriteter kan det betyda två saker. Antingen sympatiserar man med personerna i fråga, eller också vill man bara låna dessa personers prestige. När historierevisionistiska organisationer hänvisar till välrenommerade historiker eller till liberala klassiker måste man därför vara mycket försiktig med vilka slutsatser man drar.

Om däremot en organisation rekommenderar en annan organisation eller person och länkar till dennas nätplats, då sympatiserar man också med denna organisations eller persons målsättning. Det var genom att följa sådana spår som vi kartlade det historierevisionistiska nätverket. Men att arbeta så är problematiskt. Man får inte veta hur nära befryndade de olika organisationerna/personerna är. Ännu svårare är det att dra slutsatser när den ena länken leder till den andra. Ska IHR eller Adelaide Institute få en fläck på sig därför att de indirekt är länkade till en nätplats om Rudolf Hess – "Der Stellfortreter des Führers"? Här handlar det om känsliga avvägningar.

Enbart länkar från en organisation/person till en annan säger dock ingenting. Det finns länkar mellan motståndare. Det var så vi hittade The Nizkor Project. Det händer till och med att en organisation direkt hänvisar till motståndarna. Så gjorde exempelvis Adelaide Institute. Det gäller alltså att vara uppmärksam när man följer spår via länkar.

(4) Att låta två oberoende källor stödja varandra är en väl etablerad princip inom både forskning och journalistik. En sådan källa var The Nizkor Project och översikten från den amerikanska försvarsmakten. Men också i mindre skala var denna metod användbar. På det viset gick det att konstatera att McVay i The Nizkor Project verkligen hade fått den fina orden och att John Toland hade fått Pulitzerpriset.

(6) Skenet bedrar. Internet är demokratiskt så tillvida att det utseendemässigt inte är någon skillnad mellan stora och etablerade organisationers nätplatser och mera obskyras. Den ökända Radio Islams nätplats är exempelvis mycket flott. En nätplats kan också kalla sig snart sagt vad som helst. Institute for Historical Review låter respektabelt, Adelaide Institute säger ingenting alls, och en organisation som enligt namnet arbetar för mänskliga rättigheter är mer eller mindre starkt llerad med historierevisionisterna, en skenbart oskyldig populärhistorisk tidskrift bedriver för-täckt rasistiskt propaganda. Och så vidare.

Sökningarna på Förintelseförnekarna – en översikt

Sökningarna på Förintelseförnekarna gjordes i följande steg. Om inte annat anges gjordes sökningarna i Alta Vista. Men eftersom Internet ständigt förändras är det inte säkert att just denna sökning går att göra om. Översikten är bara avsedd som ett exempel på hur många steg det kan bli i en undersökning.

1. "David Irving".
2. "The Journal of Historical Review".
3. "Institute for Historical Review".
4. "The Legion for the Survival of Freedom". Sökning i Alta Vista gav inget. Yahoo och Lycos gav inget av värde. Återvändsgränd.
5. "Harry Elmer Barnes". (Namnet från IHRs nätplats.) Spår till dissidenter.

6. "The Barnes Review".
7. "The Barnes Review", sökning i Yahoo.
8. The Nizkor Project. Antirevisionistisk organisation. Länkad från "The Barnes Review".
9. "The Spotlight'+Carto". Möjligt spår till dissidenterna som inte följdes.
10. Ken McVays nätplats. Han har startat The Nizkor Project.
11. "The Order of British Columbia". (Kontroll att McVay verkligen hade fått denna orden)
12. Sökning i Libris på Harry Elmer Barnes. (Dissidentspåret. Följdes inte upp)
13. "Arthur Butz". (Namnet från IHRs nätplats)
14. Sökning på Butz i Libris. Gav ingenting av värde.
15. "Paul Rassiner" (Namnet från IHRs nätplats)
16. "Fred Leuchter". (Namnet från IHRs nätplats)
17. "Robert Faurisson". (Namnet från IHRs nätplats)
18. "John Toland". (Namnet från IHRs nätplats) Även sökning i Yahoo.
19. Pulitzerprisvinnare. Kontroll att Toland verkligen fått Pulitzerpriset.
20. "Bantam Books". Kontroll av Tolands prisvinnande bok.
21. Lista på litteratur om Förintelsen spårad från sökningen på Toland.
22. "James J. Martin". (Länk från IHRs nätplats)
23. Sökning på Martin i Libris. Gav ingenting.
24. "Hideo Miki". (Länk från IHRs nätplats). Gav ingenting.
25. "John Bennet" gav för många träffar. "'John Bennett'+ 'Civil Liberties Union'" i Yahoo. (Namnet och organisationen från IHRs nätplats) Spår till Australien.
26. Greg Ravens nätplats. (Länkad från IHRs nätplats)
27. "Revisionism Online". (Länkad från Raven) Hänvisningar till andra nätplatser, bland

- annat en tillägnad Rudolf Hess. Ett tänkbart spår som inte följdes upp.
28. Arthur Butz' nätplats". (Länkad från IHRs nätplats)
  29. Bradley R. Smiths nätplats. (Länkad från IHRs nätplats)
  30. David Irvings nätplats". (Länkad från IHRs nätplats)
  31. Adelaide Institutes nätplats. (Länkad från IHRs nätplats). Australiensiskt revisionistcenter. Hänvisningar till flera länkar som inte följdes upp.
  32. Michael Hoffmanns nätplats". (Länkad från IHRs nätplats).
  33. "Student Revisionists' Resource Site". (Länkad från IHRs nätplats).
  34. "Aaargh", en fransk nätplats. (Länkad från IHRs nätplats)
  35. En polskamerikansk nätplats. (Länkad från IHRs nätplats)
  36. Radio Islams nätplats.
  37. "Ingrid Rimland's Zündelsite". (Länkad från IHRs nätplats) Omöjligt spåra det förlag Rimland gav ut sina böcker på.
  38. *Library of Congress*. Kontroll av vilka böcker Ingrid Rimland hade givit ut.
  39. Nätplats om avfällingen Willis Carto. (Länkad från IHRs nätplats)
  40. "Holocaust Revisionism". Hittad av en slump under sökningen på Bennet, 25) Härstammar från den amerikanska krigsmakten. Kritisk mot revisionisterna.

SAMMANFATTNING OCH RÅD

Internet erbjuder ett oändligt antal källor och ett oändligt antal uppgifter. Uttrycket ”cyberrymden”, cyberspace, är i flera meningar ett väl valt uttryck. Den som ska använda källor på nätet för att söka kunskap måste tänka sig för. Men hur gör man det samtidigt som man är konstruktiv? Den här boken har argumenterat för en skarpare och mer detaljerad kritik i många fall, men också för en större öppenhet för nya uppfattningar och ett erkännande av ovissheten.

Vår framställning kan sammanfattas i två huvudsynpunkter. Kunskapssökning på Internet kräver i förhållande till tidigare kunskapsökning:

- en större *skepticism*
- en större *nyfikenhet*

Dessa två huvudsynpunkter summerar bokens dubbla argumentation och kan tjäna som två poler utifrån vilka det går att resonera om källor och hur de bäst kan bedömas. För journalistiken skulle det här sättet att resonera inte minst innebära nya premisser. De reviderade premisserna skulle kunna formuleras som tre negationer och tre affirmationer. Negationerna har följande lydelse: Det finns inga ”hårda” fakta. Det finns inga säkra källor. Det kan inte råda absolut visshet.

Affirmationerna lyder i sin tur: Det går att ge goda skäl för att föredra ett påstående framför ett annat. Vedertagna uppfattningar ska ifrågasättas. Det finns alltid mer att veta.

Det sagda är ingalunda en plädering för relativism. Att veta kan i stället uppfattas som en ständigt pågående process där kunskaper tillväxer i omfattning utan att vi därför kom-

mer närmare en slutgiltig kunskap om livet och världen. Det går att veta mer utan att bli mer allvetande.

Boken har lyft fram ett antal *källkritiska problem* som möter den som vill utnyttja källor på nätet. Dessvärre går det inte att göra det lätt för sig, genom att till exempel undvika alla alternativa källor som bjuds ut. Redan inom en snäv krets av traditionellt auktoritativa källor finns de problem som präglar nätet i dess helhet.

Den stora mängden information innebär att uppgift ofta står mot uppgift. Våra exempel om den första datorn, den amerikanska utlandsskulden, ett internationellt finansinstituts information, hormonet östrogen och mammografi, svensk arbetslöshet, en psykologisk teori om motivation, Rädda Barnens uppgifter om barnsoldater ställer den som söker kunskap inför svåra avgöranden. Och inte ens med bästa vilja i världen går det alltid att säga att det handlar om att skilja felaktigt från korrekt. Vanligen gäller det i stället att bestämma sig för den ena eller andra definitionen, det ena eller andra måttet, det ena eller andra obestyrkta påståendet, vad som kan vara kunnigt och vad som verkar direkt okunnigt.

Myckenheten av uppgifter och uppfattningar illustreras också av EU:s nätplats, liksom av Marockos och självständighetsrörelsen Arsos olika beskrivningar av Västsaharas historia samt av *Encyclopædia Britannicas* och svenska *Nationalencyklopedins* olika framställningar om Olof Palme. Det måste avgöras vad som är viktigt och vad som är oviktigt, om den ena eller andra tendensen är att föredra.

Mediets snabbhet kan ge sig till känna som

nya möjligheter och ett oavbrutet flöde av ny information och opinion. Men det refererade översättningsprogrammet visar att alla de möjligheter som tekniken ger inte automatiskt leder till ökat vetande. Och med formeln "enligt" den och den källan förmedlar journalistiken gärna även rykten i rädsla för att komma efter konkurrenterna.

Inte ens då man tycker sig ha som störst anledning att tro på källorna och uppgifterna visar sig dessa hålla måttet. Sifferuppgifter är vid närmare granskning långt ifrån några exakta kunskaper. De är som de flesta andra kunskaper tillfälliga, ungefärliga, omstridda, när de nu inte är helt på tok.

Databaser är trots den ansamling av resurser de representerar inte säkra källor. Såväl journalister som allmänhet kan många gånger motivera sin tilltro till en viss källa med förklaringen "den har ingen anledning att ljuga". Vi vill påstå att lögnen i det stora hela är ett minimalt källkritiskt problem. I stället finns helt andra triviala orsaker till varför källor innehåller fel. Just databaserna är belysande i detta avseende, som till exempel uppgifterna ur de amerikanska domstolsarkiven visar kan missuppfattningar och brist på anpassning till nya rutiner ge upphov till fel. Människor glömer, skriver fel, läser eller hör fel, missförstår, vet inte vad som är rätt, är tankspridda, gör fel av oförklarliga skäl. Det finns kanske inte överhuvudtaget någon klar uppfattning om vad som är rätt. Listan på varför det kan uppträda fel i olika sammanhang är lång.

En källkritisk prövning måste onekligen sluta i olika resultat för de olika exemplen. I det ena fallet kan oriktiga uppgifter utmönstras till förmån för de riktiga. I det andra fallet är det endast möjligt att framföra skäl för varför det ena påståendet i någon mening kan vara bättre än det andra. I det tredje fallet är det just ojämförbarheten mellan de olika definitionerna som bör poängteras. I det fjärde fal-

let kan det vara bristfälligheten i alla tillgängliga uppgifter som måste påtalas och omöjligheten att veta vad som är rätt betonas. Men för varje fall krävs tid och noggrannhet, man måste som god empiriker påvisa erfarenheter och anföra starka argument.

Inga källor kan helgonförklaras. Därför går det heller inte att nöja sig med vare sig gamla eller nya auktoriteter.

Det som möter en Internetanvändare som rör sig fritt på nätet är det stora utbudet av källor som är helt obekanta eller som man inte har någon närmare kännedom om. Det förhållandet är spänningen, nyttan och utmaningen med Internet. Att bortse ifrån dessa källor vore att gå miste om mycket av poängen med det nya mediet. Upprorsrörelser, politiska och religiösa oliktankande, entusiaster för det ena eller det andra, medborgaraktivister kan faktiskt framträda i offentligheten på ett helt nytt sätt. En kritisk diskussion om de traditionella medierna har inte utan fog fördömt den närapå monopolliknande ställning som de västerländska konglomeraten haft i informationsförmedlingen. Internet erbjuder verkliga utvägar ur den situationen. Och förändringar kommer att ske även om journalistiken inte vill medverka. Nya aktörer kommer att konkurrera med journalistiken om fakta och opinion, och framför allt kommer publiken att i allt större utsträckning själv bestämma vad den vill veta.

I inledningen skrev vi att den moderna svenska pressen under första hälften av 1800-talet befann sig på samma barrikader som vetenskapen: gamla sanningar skulle utmanas. Idag befinner sig vetenskapen åter vid barrikaderna: visshetens tidevarv är till ända. Gamla sanningar utmanas på nytt. Om journalistiken låter sin kunskapsökning omfatta hela vida världennätet, inklusive alternativa källor, kan det betyda att den på nytt också närmar sig vetenskapen samtidigt som den

återupplivar den nyfikenhet som är oundgänglig för all modern vetgirighet.

I det perspektivet blir det också en naturlig slutsats att utvecklingen av Internet kommer att kräva journalister som är allt kunnigare, journalister som har allt större sakkännedom om sina respektive fackområden. Det kan förefalla paradoxalt. Här har vi fått ett medium som på ett enkelt sätt ger oss tillgång till ett obegränsat antal kunskapskällor. Det kunde tyckas att det endast var att ösa ur dessa källor till egen och allmänhetens förtjusning. Men förhållandet är i stället det omvända. Ju mer information som finns att tillgå, desto mer som gör anspråk på att vara vetande, desto svårare är det att veta och desto större ansvar vilar på den som ska peka på vad som är värt att veta.

Särskilt när det gäller obekanta källor måste man ha omfattande kunskaper i de ämnen som källorna behandlar. Med sådana sakkunskaper går det att identifiera källornas karaktär och det går också att bedöma värdet av helt nya uppgifter och uppfattningar. Om de obekanta källorna förefaller innehålla något värdefullt innebär det att journalistiken kan vidga det allmänna vetandet eller i varje fall ge ett meningsfullt bidrag till den offentliga diskussionen.

Sensmoralen är alltså att ju mer man vet, desto mer kan man få veta.

Det är vår erfarenhet att sökmotorerna blir allt effektivare, nya portaler ger kvalificerad vägledning och biblioteken utvecklar former för att vägleda sökning på nätet. Här kan även journalistiken spela en roll genom att kontinuerligt bedöma och kommentera den information som sprids. Sökningarna kring manodepressivitet och Bin Laden visar att det kan finnas mycket att lära i alternativa källor som inte går att lära någon annanstans. Kartläggningen av förintelseförnekarna gör det uppenbart att journalistiken har en viktig uppgift i bevak-

ningen av den propaganda som förmedlas via nätet.

Mot bakgrund av vad som sagts ovan går det att resonera så här:

Å ena sidan en stor skepsis. Journalistiken bör ha ett mindre förutbestämt förhållande till sina källor. Journalister och redaktioner måste naturligtvis kunna falla tillbaka på rutin, men även de mest givna källor måste reellt ifrågasättas också i de hänseenden de inte brukar ifrågasättas, och andra källor bör i större utsträckning uppsökas. Någon invänder kanske att journalistik är en tidsbunden verksamhet som producerar mot "deadline", men även små förändringar bort från alltför rutinmässigt tänkande är betydelsefulla.

Journalistiken bör ha en mer realistisk attityd till källor, som även tar hänsyn till deras tänkbara brister av mer vardaglig karaktär. Särskilt viktigt är att journalistiken betraktas som vilken annan källa som helst. Definitioner och siffror bör diskuteras. Undvik en oreflekterad "enligt"-journalistik. Uppgifter i databaser bör snarast vara utgångspunkten för närmare undersökningar – inte utgöra dess avslutning. Proklamera inte samband på grundval av databaskörningar. Granska kritiskt och varna för extrema åsiktsriktningar på nätet.

Å andra sidan en stor nyfikenhet. Det förhållandet att det finns så många stridiga fakta och åsikter måste bli något som präglar journalistiken. Redovisa hur olika perspektiv kan ge olika slutsatser och öppna för motsättningar i den vetenskapliga världen. Utnyttja och förmedla alternativa källor. Låt allmänt förhärskande uppfattningar möta utmaningar.

Och dessutom ofta en kombination av skepsis och nyfikenhet.

Journalistiken bör uppträda i en ny "gatekeeper"-roll, inte så att den stänger ute, utan mer i den meningen att den sorterar och kommenterar information på nätet. Fakta ska inte

alltid rapporteras okommenterat, det finns många gånger anledning att ordentligt motivera varför vissa fakta skulle vara att föredra framför andra. Visa hur olika tendenser både kan berika och förvränga förståelsen av en företeelse.

Ett exempel som kan vara värt att följa

Större skepsis och större nyfikenhet kan bl.a. ta sig formen av en ökad genomskinlighet, det vill säga att journalistiken mer öppet redovisar och diskuterar sina källor. Andra forskare har i andra sammanhang framhållit behovet av en sådan, och med Internet förefaller oss skälen för genomskinlighet än starkare.

Ett exempel på hur journalistiken kan redovisa skälen för slutsatserna av en undersökning och diskutera sina källor ger den amerikanska tidningen *Miami Herald*. I en artikel publicerad 27 december 1998 beskriver *Miami Herald* hur poliser i staden Hollywood i Florida sammanlagt tjänade miljoner dollar på extraknäck i form av bevakningsuppdrag. Enskilda polisdistrikt åtar sig säkerhets- och bevakningsuppdrag för den privata sektorn. Tidningens slutsatser var att tre av fyra poliser i Hollywood tjänade extra på det viset. Vid 500 tillfällen var poliser schemalagda för att samtidigt arbeta med två extraknäck och vid några tillfällen hade poliser som förmodades vara i tjänst fått betalt för extraknäck.

Detta är ett ganska typiskt exempel på undersökande journalistik. Frågan gäller hur verksamheten sköts i den offentliga sektorn och detta i synnerhet när det offentliga också börjar ge sig in på egen mer affärsdrivande verksamhet.

Tidningen konstaterade vidare att distriktet inte hade någon reell överblick över omfattningen av polismännens extraknäck, eftersom betalningen reglerades direkt mellan uppdragsgivaren och den enskilde polisman-

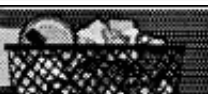
nen. Polismännen försummade konsekvent att rapportera var de befann sig under extraknäck till jourhavande polisbefäl, något som bryter mot föreskrifterna och är en förutsättning för snabbinkallning vid nödutryckningar. Polismän var ofta schemalagda för extraknäck mer än 25 timmar i veckan, som utgör distriktets gräns, vilket väcker farhågor om utarbetning med konsekvenser för ordinarie tjänstgöring.

För att kunna göra denna undersökning tog journalisterna bland annat del av de journaler som fördes på stationen. Dessa journaler lade journalisterna själva upp som en databas och på grundval av denna kunde de sedan utföra sina beräkningar. Journalerna som fanns på polisstationen var alltså en avgörande källa. Beräkningarna blev utgångspunkt för ett mer traditionellt journalistiskt arbete ute på fältet i form av samtal och intervjuer.

Vid sidan av artikeln finns en beskrivning och diskussion av det källmaterial som journalerna utgjorde. Tidningen omtalar att den begärde journaler för 61 permanenta bevakningsuppdrag för budgetåret 1997–98, från 1 oktober 1997 till 30 september 1998. Journalerna omfattade sammanlagt närmare 22 000 arbetspass. Pappersjournalerna som bestod av 800 kalenderblad skrevs därefter in i en databas som till slut omfattade information om drygt 21 000 extrapass. Tidningen förklarade att många av pappersjournalerna var ofullständiga så att en eller flera månader saknades. Andra var oläsliga så att uppgifter om vem som tjänstgjort eller mellan vilka tider passet hade sträckt sig inte kunde utläsas. Vissa journaler uppvisade inkorrekta data och i andra fall var schemat för en månad uppfört på kalenderbladet för en annan månad.

Detta föranledde tidningen att ställa kompletterande frågor till representanter för Hollywoodpolisen, i syfte att rekonstruera de bristfälliga journalerna. I de fall polisen sade

HERALDLINK FULL STORY

Published Sunday, December 27, 1998, in the Miami Herald

[Back | Home](#)

Hollywood off-duty work pays millions

By COREY DADE and NEIL REISNER
Herald Staff Writers

Three of every four Hollywood police officers earn extra money working off-duty security jobs in a \$2 million-a-year enterprise that is virtually unregulated by the police department or the city.

As many as 500 times in the past year, Hollywood police officers scheduled themselves to work two or more off-duty security jobs at the same time. In some cases, officers who were supposed to be on duty could also have been paid, in addition, for working off-duty, a three-month Herald investigation has found.

The record-keeping is so poor, the department isn't sure what happened. The city can't account for the discrepancies.

And in one case, an officer already is under criminal investigation for working an off-duty job while on the clock for the city.

The Herald's analysis of department records from October 1997 through September 1998 found:

- The department has no oversight of off-duty pay -- because businesses pay officers directly -- so officials have no way to know who got paid for what shift.
- Officers routinely fail to check in with dispatch while working details, a violation of policy and the department's sole means of tracking off-duty officers who could be sent to emergencies.
- Officers are often scheduled to work off duty more than the department limit of 25 hours a week, raising concerns of fatigue that can affect job performance.

Hollywood's system, dictated by city ordinance, is unique in allowing officers to control every aspect of the off-duty work, which can earn them as much as \$26,000 a year. Most other departments nationwide exercise varied levels of control in assigning the jobs -- from rotation lists to sign-up sheets -- and most departments handle the money.

In Hollywood, the jobs are assigned by detail coordinators, most of whom are active union members. Control over the income of the rank-and-file is pivotal to the union's influence in the department -- influence that bolstered the union's successful campaign to oust Chief Rick Stone in October.

"Effectively, they obviously control the purse strings of everybody in the department," said City Manager Sam Finz. "Long before Sam Finz, there was an old joke that the guy who controls the paycheck runs the system. I thought that was me."

The city released the results of an Equal Employment Opportunity investigation Dec. 10 that found rampant cronyism and favoritism in the assignment of off-duty work, which added up to more than

SEE ALSO

- [Department seeks more accountability](#)
- [Details procedures differ among cities](#)

MOONLIGHTING MONEY

Hollywood police officers were scheduled to work more than 21,000 individual off-duty shifts at businesses in fiscal 1997-98. That adds up to more than 108,000 hours. 239 officers were scheduled to work the details, about 72% of the 334 who were eligible. They collectively earned \$2.17 million.

Monthly Schedules

To analyze how the Hollywood Police Department administers off-duty work details, The Herald requested a year's worth of monthly schedules for 61 active, permanent details worked during the fiscal year -- Oct. 1, 1997 to Sept. 30, 1998 -- a total of nearly 22,000 shifts in all.

The paper records, kept on nearly 800 calendar sheets, were entered into a computerized database, which ultimately contained information on more than 21,000 off-duty shifts.

Many of the handwritten paper records were incomplete, with one or more months missing. Others were nearly illegible, and the officer on a shift or its exact times could not be read. Some showed incorrect dates or had the schedule for one month entered on a calendar sheet for another.

Hollywood Police officials answered most of the resulting questions. Where they could not answer questions about particular shifts, those shifts -- no more than a few hundred in all -- were not included in the final analysis.

sig inte kunna klarlägga detaljer om vissa pass utslöts dessa pass, dock inte mer än några hundra ur materialet.

Det är en utförlig och uppriktig beskrivning av källmaterialets karaktär. Läsarna får en realistisk uppfattning om hur ett källmaterial av den här arten kan te sig. Ändå är *Miami Herald's* diskussion av sitt källmaterial begränsat. Det finns mer fundera över. Bristerna i underlaget är onekligen påtagliga: av den undersökta 12-månadersperioden fattades en eller flera månaders journaler för enskilda bevakningsuppdrag, ibland gick journalerna inte att läsa, data var felaktiga i ett antal fall och månader hade förväxlats. Journalisterna försökte rätta till bristerna genom att i efterhand ta hjälp av ansvariga polisbefäl för att rekonstruera materialet.

Här räcker det emellertid inte med att vara så svävande på målet. Saknades en eller flera månaders journaler? Hur ofta gick journalerna inte att läsa? Hur många direkt felaktiga uppgifter påträffades? Hur många månaders journaler hade förväxlats?

Blev de ansvariga befälen pålitliga källor för rekonstruktionen som uppenbart rörde en mångfald av enskildheter? Undersökningsperioden omfattade 1 oktober 1997 till 30 september 1998, artikeln publicerades i december 1998. Återskapandet av underlaget framstår som synnerligen osäkert. Hur gick rekonstruktionerna till? Hade polisbefälen enbart sina minnen att lita till? Det förefaller i så fall helt otillräckligt, för vissa oklarheter hade det gått mer än ett år sedan arbetspassen utförts. En helt avgörande fråga är naturligtvis i vilken mån som just uppgifterna om dubbla extrapass och extraknäck under ordinarie tjänstgöring tillhörde dem som var osäkra.

Hursomhelst är MHs öppna diskussion av sitt underlag värd respekt och det är tänkvärt att tidningen gör journalistik av reportrarnas arbete med källorna. Det blir intressant jour-

nalistik, både som inblick i hur journalister går till väga och som förståelse av hur institutioners verksamhet bedrivs.

Internet som informationsmedium

Internet är ett nytt medium som befinner sig i snabb utveckling. Det innebär att alla påståenden om Internet, dess möjligheter och problem, måste vara provisoriska. I en studie av detta begränsade omfång måste man dessutom vara särskilt försiktig med sina omdömen. Men några slutsatser går ändå att dra.

För det första kan vi konstatera att Internet är ett synnerligen kraftfullt instrument när det gäller att skaffa information. På Internet råder jämlikhet så till vida att alla åsikter kommer fram på lika villkor, etablerade och udda, pacifistiska och krigiska, humanitära och rasistiska. Amnesty International och Radio Islam, Vita huset och talibanerna, Naturvårdsverket och Greening Earth Society är lika lätta att nå.

Det kan diskuteras om detta är bra eller dåligt. Men den som söker information kan inte bortse från de möjligheter som Internet öppnar. Det går nu att komma i direktkontakt med rörelser och institutioner var som helst i världen, även sådana som annars har svårt att göra sig gällande. Undersökningarna om Bin Laden hade varit svåra och tidsödande att göra med konventionella metoder. Och kartläggningen av historierevisionisterna hade varit helt omöjlig att utföra i Sverige.

Detta innebär för det andra att det har blivit både lättare och svårare att hämta och bedöma information. Det har blivit lättare så tillvida att det finns tillgång till "elektroniska motorvägar" i form av bokkataloger, riksdagsprotokoll, utredningar, lagtexter etc. Också för den som lämnar motorvägarna och vägar sig ut i den elektroniska djungeln finns det guider som underlättar orienteringen. Ofta kan de vara till stor nytta för att under-

lätta orienteringen. Men de är inte, och kan inte vara, helt tillförlitliga. Naturvårdsverket, SAFARI, *Encyclopædia Britannica*, ProfNet, erbjuder alla goda tjänster, men alla har de sina brister.

Att söka information på Internet förutsätter därför både noggrannhet och eftertanke. Man måste studera nätplatserna noga, dra slutsatser, kombinera information från olika håll. Ghanaundersökningen visade hur i och för sig trovärdiga nätplatser kan presentera högst olika uppgifter om skenbart elementära fakta. Men denna undersökning visade också att det är möjligt att komma vidare och sortera fram den sannolikaste versionen.

Vid sökningar på Internet behöver man också kunskap. Vi hade medvetet valt ämnen för våra sökningar som vi inte var specialiserade på. Men vi fick ändå stor nytta av de kunskaper vi ändå hade om historia, om förhållandena i Ghana, om miljöfrågor, om Islam. Kunskap har inte blivit mindre viktig med Internet, snarare tvärtom.

Den elektroniska djungeln är inte helt kaotisk. I de verkliga regnskogarna finns det komplicerade ekologiska samband som är dolda för den ytliga betraktaren. På Internet finns också strukturer, nätverk av stigar i form av länkar till länkar, till länkar. Jakten på Bin Laden möjliggjordes genom sådana länknings. Detsamma gäller i ännu högre grad kartläggningen av historierevisionisternas nätverk.

Råd till Internetanvändaren

Det traditionella källkritiska metoderna är lika giltiga på Internet som i andra sammanhang. Men de speciella förhållandena på Internet gör att tillämpningen delvis blir annorlunda. Som avslutning kommer här några källkritiska råd för Internetanvändare. Det är inte frågan om några fasta regler utan praktiska råd som bygger på de erfarenheter som har redovisats tidigare i boken.

Gör först en detaljerad granskning med utgångspunkt från två principer: källans förutsättning och egenskaper samt källans världsbild och kunskapssyn.

Förutsättningar och egenskaper.

- Ge en så bred beskrivning av källan som möjligt: Vilken är den? Hur har den tillkommit? Vilka står bakom? På vilka grunder tillhandahåller den information (hur samlas informationen in, vilket urval görs, vilken kontroll finns av uppgifterna)?
- Vilken kompetens har källan? Vilka möjligheter har källan att ge riktig information?
- Hur pass enhetligt sker tillförseln av nya data? Kan gällande definitioner av fakta diskuteras? Om källan är en databas: tillämpas koder i basen konsekvent eller kan innebörden variera?
- Fråga till sist: Vilka andra fel kan källan vara behäftad med?

Världsbild och kunskapssyn.

- Ur vilken politisk, social, etnisk, kulturell och annan kontext är källan sprungen? Finns andra källor med annan hemvist som kan ge en motsäggande framställning av ämnet?
- På vilka grunder hävdar källan sina kunskaper? Finns det andra källor som hävdar kunskaper i ämnet men på andra grunder? Finns det andra källor som hävdar kunskaper i ämnet på samma grunder men som ändå ger andra fakta?
- Vad för slags fakta hänvisar källan till? Finns det andra källor som hävdar kunskaper i ämnet men räknar med andra fakta? Finns det andra källor som hävdar kunskaper i ämnet och som räknar med samma fakta men som ändå kommer till andra slutsatser?

Kontrollera sedan närmare följande punkter:

(1) Var noga i valet av hjälpmedel för sökningen.

Fundera på om den eller de som rekommenderar

derar nätplatserna

- är opartiska eller kan misstänkas vara tendentiösa.
- har tillräckliga kunskaper inom det aktuella området och/eller tillgång till adekvat expertis.
- är beroende av andra. I så fall vilka?

(2) *Identifiera den webbplats du har valt ut.*

- Se efter hur webbplatsen presenterar sig själv. Finns det formuleringar som antyder att man inte är den man utger sig för att vara? Uppmärksamma särskilt vaga beteckningar som "institut" och liknande. Ju vagare beteckningen är, desto större är sannolikheten att man vill låtsas vara finare än man är.
- Studera webbplatsens adress. Det säger en hel del om en webbplats betecknas som "gov", "mil", "edu", "org", "com" eller "net".
- Eventuellt kan du försöka ta reda på vem som äger webbplatsen genom exempelvis <www.press.nu>.

(3) *Ta reda på när webbplatsen är uppdaterad.*

- Finns det flera uppgifter om uppdatering på olika ställen i texten?
- Kan du lita på att just den uppgift du söker är uppdaterad nyligen?

(4) *Om du hittar samma uppgifter på olika nätplatser, undersök då om de är beroende av varandra.*

(5) *Om det finns skäl att betvivla någon uppgift, kontrollera då om möjligt med en oberoende källa.*

(6) *Ta reda på i vad mån webbplatsen är tendentiös.*

- Tänk på att praktiskt taget alla nätplatser kan misstänkas för något slag av tendens.
- Tendensen behöver inte ha med egoistiska intressen att göra. Det kan räcka med att man är specialiserad på ett område för att en presentation ska bli ensidig
- Uppmärksamma särskilt exempel på mot-

tendens – att någon medger något som är skadligt eller pinsamt för den egna sidan.

- Var medveten om att du kan missuppfatta vad som är tendens och vad som är mottendens.
- Tänk på i vilket avseende en källa är tendentiös. I vissa avseenden – exempelvis som uttryck för ideologier eller andra åsikter – kan tendentiösa källor vara mycket pålitliga.
- Tendens behöver inte innebära osaklighet. I vissa sammanhang kan tendensen tvärtom kräva korrekta fakta. Och som uttryck för ideologier eller andra åsikter kan tendentiösa källor vara mycket pålitliga.
- Det som saknas i en tendentiös framställning kan vara väl så intressant som det som finns där.
- Var försiktig när du drar slutsatser om en webbplats tendens av de länkar som leder från den. Studera noga hur dessa länkar presenteras. Rekommenderas de uttryckligen? Reserverar man sig genom att exempelvis framhålla att man inte delar alla åsikter i de länkade nätplatserna? Tänk också på att man faktiskt kan länka till sina motståndare.

(7) *Skilj mellan å ena sidan fakta och å andra sidan förklaringar och tolkningar.*

Fakta är i princip bevisbara, men det är inte förklaringar och tolkningar.

(8) *Skilj mellan å ena sidan fakta/tolkningar/förklaringar och å andra sidan åsikter.*

Beträffande åsikter finns det flera saker bör du tänka på:

- Menar den som uttrycker åsikterna vad han eller hon säger, eller är det bara spel för gallerierna?
- Om det handlar om spel för gallerierna, vilken publik vänder man sig då till? Är publiken de redan frälsta, eller vill man vinna nya anhängare?

- Hur representativa är de åsikter som framförs?
- Tänk på skillnaden mellan de åsikter som någon uttrycker öppet, explicit, och de som omedvetet avslöjas.

(9) Fundera över hur trovärdig den som står bakom en nätplats är.

- Framgår det av nätplatsens text hur man har fått fram sina uppgifter och hur pålitliga de är?
- Förefaller uttryckssättet trovärdigt eller inte? Tvärsäkerhet i kontroversiella frågor är exempelvis ofta tecken på osaklighet.

SOURCE ANALYSIS FOR THE INTERNET

By Göran Leth and Torsten Thurén

Summary

Purpose

Internet has become a central medium for news distribution, influencing public opinion, and acquiring knowledge. The purpose of this book is to provide guidance for assessment of sources on the Net. The assessment criteria developed here are based on a method of source analysis. The book addresses experienced Internet users. It is aimed at journalists – those involved in daily news reporting as well as those who can devote themselves to more time-consuming investigative journalism. Moreover, the book addresses scholars and students at universities and colleges. Finally, it is aimed at professionals in various areas who regularly use the Internet, at school-teachers and their students, as well as at everyone who seeks and tries to assess the information found on the Net.

Internet is a new medium opening new possibilities. Thus, the problems encountered when we judge information on the Net are at least partially different from those we encounter when assessing written information. The traditional rules of source analysis certainly still apply, but application is not always the same.

Internet offers an almost limitless number of sources and an even larger number of information bits. The expression "cyberspace" is, in several senses, well chosen. Before using a source on the Net we must think twice. But

how can we do this and be constructive at the same time? The book argues for sharper and more detailed criticism in many cases, but also for more openness to new understandings and for the recognition of uncertainty.

The information chaos reigning on the Internet is, in a sense, equally distributed. On the surface, it is impossible to see whether a given website is owned by a large, rich organisation or by a small, poor association fighting for its existence. The prestige of glossy paper is over.

The Internet also lacks one of journalism's traditional power figures: the gatekeeper who screens out all information deemed unworthy to print or broadcast. On the Internet, all information – the useful and the trashy – shares the same space, side by side.

Lines of inquiry

The most important questions we have asked are:

- How can source analysis principles be applied when seeking information on the Internet?
- What routines and principles of valuation have journalists developed for treating digital sources and the Internet? To what extent do these routines and principles provide a sufficient foundation for dealing with this new source situation?
- With regard to those wishing to acquire

About the authors: Göran Leth is Senior Lecturer in the Department of Journalism, Media and Communications at the University of Stockholm. Torsten Thurén is Principal Lecturer in the Department of Journalism, Media and Communications at the University of Stockholm.

knowledge, of what consequence are the large amount of information on the Net and the rapid conveyance of this information?

- What kinds of errors and pitfalls does journalism encounter on the Net?
- Is it best to put your primary trust in old, established authorities?
- How should we approach all of the alternative sources available? How can we see through extremist elements' propaganda on the Net?
- What kinds of information can we find on the Net that are otherwise difficult to access?
- Aren't there, after all, "hard" facts we can trust?
- What can we learn from various databases? What is it we're not allowed to know? In what respect must we be careful when drawing conclusions?
- In practice, how can we proceed when seeking information on a certain subject?

Source analysis and its expansion

Our point of departure is the method of source analysis. It can be summarised in terms of four criteria: time, dependence, authenticity and bias.

Time

In traditional source analysis, the time criterion meant that human forgetfulness must be taken into account. The more time elapsed after an event, the less reliable the witnesses reporting on the event. On the Internet, this problem is somewhat different; it is mostly a question of when the website was last updated. If information is not updated regularly, the presented facts can become obsolete and perhaps incorrect. It is, therefore, important to check when the website in question was last updated.

Dependence

Within both journalism and history research, it is important to know whether different sources are interdependent. If two sources are independent, the credibility of assertions common to both of them increases. On the other hand, if the sources are dependent on one another, credibility is diminished.

The most common form of dependence on the Internet is handover, i.e. information is derived in several steps. A person setting up a website often takes information from another website, which in turn has perhaps been informed by yet another website. Things can have changed en route – figures rounded up or down, language altered. In this way, the meaning of the presentation can be different from the original. The following rule should, therefore, be adhered to: if possible, go back to the original source – the primary source. Second-hand information – from secondary sources – or thirdhand information – from tertiary sources – might be incomplete or corrupted.

Another rule is to check against an independent source. If, for example, a person claims the title of Professor on his/her website, check the university in question to see if the person is mentioned there and by what title. Or check a library catalogue for possible books written by the person.

Authenticity

It is important to know whether a source is actually what it claims to be. Various types of falsifications have always occurred, and uncovering them belongs to the classic repertoire of source analysis. Previously, such falsifications were relatively easy to reveal. With a little precision and cleverness, we could discover whether text had been erased, a photograph retouched or whether an alleged antique object was a reproduction. But when information is presented electronically, it is

much more difficult to distinguish between the authentic and the false. In this medium, additions and changes to both text and pictures can be made without leaving any traces. Thus, on the Internet, the risk of falsification is a significant problem.

Falsification on the Net runs the entire scale from gross to subtle. The most extreme form is when a website claims to be something it is not. There are examples of websites falsely claiming to represent a political party in order to discredit the party. Completely fictitious news agencies and other institutions have also cropped up. At the other end of the scale, we have the mildest – and most common – form of falsification. This occurs when people want to seem better than they actually are. Something called a “research institute” and described as serious on a website can in actuality be a small, obscure sect.

Bias

We can always suspect a person with an interest in something – an involved party – of being unreliable or biased. He or she is perhaps not lying outright, but there are other more subtle ways of distorting the truth. You can exaggerate or downplay, leave out unpleasant facts, use emotional or misleading language.

Biased sources are found on the Internet just as elsewhere, and should be met with the same suspicion. This concerns, for example, sources such as national governments, political parties, interest groups, companies, commercial organisations, etc.

The bias criterion applies not only to facts, but also to explanations. For example, it can be in the interest of one political party to explain foreign conflicts in terms of right- vs. left-wing politics, whereas it may serve another party better to refer to ethnic differences as a possible cause of conflict.

World-view and conceptions of knowledge as sources of bias

In a broader sense, we can also say that a type of bias is at work when reality is described from the perspective of different world-views. All sources are the products of the cultures in which they have existed or currently exist. Cultures are constituted by a number of factors: religious beliefs, traditions, values, history, language and customs, all of which could be summarised as forming various world-views. We deal with both large and small spheres of culture, each with a specific world-view. There is a Western world-view, but also those from other parts of the world. There is one world-view in the rich (“first”) world, and another in the Third World. It is arguably the case that there have been separate capitalistic and communistic world-views. There is a Christian world-view as well as those of Muslim and Hindu cultures. But there are even differences between world-views in Europe and the United States, between the Anglo-Saxon and the Continental, between Northern and Southern Europe.

In order to assess information from a given source, it is therefore important to attempt in some way to determine the world-view from which it comes. The fact that it is biased in the direction of a certain world-view does not make the source worthless, but in order to approach the information critically, it is important to be aware of this bias. When presenting an event, an essential element might be to compare the various world-views and their respective portrayals of the facts.

Credibility

One problem with Internet is the overwhelmingly great number and variety of websites. It is often necessary to weed out most hits and be content with the few sites one trusts. But how should the user choose among the vari-

ous websites? We believe that the concept "credibility" can play a role as a complementary source analysis criterion. When we call a website "credible", this is based on an assessment of demonstrable reasonableness in the argumentation, accuracy and truthfulness in the mediation of facts, as well as awareness of wellknown authorities and established ideas in the area. Thus, we would not judge as credible a website dealing with categorical predictions of the future. Nor would a site be considered credible that presented information, already shown by experts to be false, as truthful. Moreover, a site ignoring the existence of well established authorities and ideas has demonstrated its lack of credibility.

However, in this sense, "credibility" is an unwieldy and dangerous concept. The risk is that we will dismiss innovative ideas that contradict established knowledge because we, in a routine fashion, perceive them as non-credible. Nevertheless, we do not believe that credibility is a purely subjective concept. There are, to be sure, no simple rules for revealing credibility problems, but we can make considerable progress by studying how a source presents its arguments and expresses itself. In this way, we can at least uncover the most obviously untrustworthy sources.

Source conditions and features

What can we demand of a source and what can we not demand? Most faults are not a question of wilful deception, but instead of mistakes, forgetfulness, blundering, misperceptions, lack of knowledge, believing rather than knowing, and misjudgements.

The fact that no source is perfect is not a revelation. Traditional source analysis, however, has seldom dwelt on this state of affairs. But Internet's unfathomable supply of information forces us to take these problems into consideration and to try to better understand them.

Sources make mistakes, without having the slightest intention of misleading people or distorting the truth. Sources cannot deal with certain things, they must confine themselves in some respects; sources run out of time; they are imperfectly co-ordinated; their techniques do not always function as intended; sources believe they have, or give the impression of having, a capacity they do not have in reality.

A special case of source conditions can amount to definitions. Often, the data collection and mediation with which sources can be occupied require that a phenomenon be defined in one way or another. It is not always obvious what a concept means in detail: Who should be counted as Swedish, as selfemployed? And depending on how the concept is defined, the source's information will also be different. If several sources claim to have information on a given phenomenon but use different definitions, the differences can make comparison difficult and compilation impossible.

Examples

This presentation is based on different types of examples. Some are short illustrations of our reasoning, but we have also conducted more farreaching searches in order to analyse different types of source analysis problems on the Internet.

Hard facts? The example of figures

With the advent of Internet, figures have become an even more important element in international news distribution. This holds for crimes, accidents, and natural catastrophes, and particularly for financial reporting. But are all these figures the hard facts they seem to be?

On closer inspection it appears that figures are not more indisputable than other facts. We cannot describe the world exactly using numbers. There are, naturally, some figures that

are more correct than others, and there is no reason not to be precise in this regard. Nevertheless, we must point out that several different figures can exist – all of which are said to describe the same phenomenon – and one need not be more correct or incorrect than the other. All figures contain some truth and a good dose of uncertainty. Moreover, it is clear that the idea of an exact measure is a myth. What is important is to maintain a certain reservation towards all figures, and to provide concrete elaborations on the limited knowledge they give. This is becoming increasingly important, as examples from the area of finance give us reason to believe that, via the Internet, we will be deluged with greater and greater volumes of figures.

Databases

Through Internet, we often have access to large databases. The most important types of databases respectively contain text, references and facts. Databases provide a convenient way of storing and finding large amounts of information. But databases depend on technique, and technique is not always flawless. Most importantly, databases depend on their systems and programmes, as well as on the staffs that develop and maintain them. Some things are "doable" on some systems and some things are not. The result can be that a database search gives a misleading answer. The experts supplying the database with firsthand information can have made a miscalculation. An incorrect medical diagnosis can end up in a register and in a database. Information input to a database can – if the database is national – occur at different physical locations, and co-ordination and consensus across the various registration units might not generally be complete. Corrupted, outright false information can be found in all registers. And during certain periods, perhaps the register is not maintained properly.

Science

An important but difficult problem is how we can use the Internet as a source of information when seeking answers to scientific questions. We conducted searches within two natural sciences disciplines – environmental studies and medicine – looking specifically at the greenhouse effect and bipolar personality disorder (Manic-depression). We concluded that, in order to assess a website's credibility, one must already have good knowledge in the area of investigation. It is, however, possible to weed out obviously non-serious websites by simply studying how the information is presented.

Islam

Internet gives great opportunities for seeking information not provided by the major news media. This concerns not least information from the Third World. To test these possibilities, we conducted searches on several Muslim websites. By doing so, we acquired, among other things, information depicting the notorious terrorist Usama bin Laden in a somewhat different light than is common in the West.

Ghana

A search on the West African country of Ghana showed how problematic even seemingly elementary facts can be. Several websites that we perceived as credible contained completely different information on the country's population size as well as its ethnic and religious composition. With regard to population size and ethnic composition, we were able to work out the cause of the inconsistencies – it was a question of when the information had been updated and how the peoples in Ghana were defined, respectively. However, as concerns religious composition, we were unable to explain the differences between the websites.

Conclusion and advice

Our report can be summarised using two main points of view.

Seeking knowledge on the Internet – as compared to previous methods – requires, on the one hand, more scepticism. There are no “hard” facts. There are no safe sources. Absolute certainty cannot reign. On the other hand, greater curiosity and openness to new possibilities are promoted. We can give good reasons for preferring one assertion to another. Established and conventional ideas should be questioned. There is always more to know.

Traditional methods of source analysis apply equally to Internet as to other media. But the special circumstances on the Net require a partially different application. To conclude, we give some advice below on source analysis for Internet users. This is not a question of firm rules, but of practical advice based on the experiences previously described in the book.

First, you should conduct a thorough examination based on two principles: source conditions and features as well as world-view and knowledge conceptions.

1. Source conditions and features.

- a) Describe the source as broadly as possible: What is it? How did it come into being? Who are the people behind it? What procedures underlie its supply of information (how is information collected, selected and checked)?
- b) What is the source’s competence? Does it have the capacity to provide correct information?
- c) To what degree are new data integrated with extant data? Can current definitions of facts be discussed? If the source is a database: are codes applied consistently or is there evidence of variability?
- d) Finally, what other problems might impair the source?

2. World-view and knowledge conceptions

- a) From what political, social, ethnic, cultural and other context does the source originate? Are there other sources with different origins that give a contradictory picture of the subject in question?
- b) On what grounds does the source claim its expertise? Are there other sources claiming to have the same expertise, but on different grounds? Are there other sources claiming to have the same expertise on the same grounds, but still providing different facts?
- c) To what types of facts does the source refer? Are there other sources claiming expertise in the area but dealing with different facts? Are there other sources claiming expertise in the area and dealing with the same facts, but still reaching different conclusions?

Then examine more closely the following points:

1. Choose your search aids carefully.

Consider whether the person(s)/facility recommending the website:

- is impartial or can be suspected of bias.
- has sufficient knowledge of the area in question and/or access to adequate expertise.
- is dependent on others. If so, whom?

2. Identify the website you have chosen.

- Look at how the website is presented. Are there formulations suggesting that the person(s) behind the site are not really what they claim to be? Be especially wary of vague terms such as “institute” and the like. The fuzzier the designation, the more likely that someone is trying to falsely upgrade his/her status.
- Consider the web address. The extensions “gov”, “mil”, “edu”, “org”, “com” or “net” give a good deal of credibility.
- You can possibly find out who owns the website through, for example, www.press.nu.

3. *Check when the website was last updated.*

- Is there information on updates corresponding to different parts of the text?
- Can you be confident that the information you seek has been recently updated?

4. *If you find the same information on different websites, try to find out if the sites are interdependent.*

5. *If you have reason to doubt a certain fact, check it against an independent source.*

6. *Try to determine to what extent the website is biased.*

- Remember that virtually all websites can be suspected of some type of bias.
- Bias is not necessarily related to self-seeking interests. For a presentation to be biased, a sufficient criterion is that the person behind it is specialised in one area.
- Be especially aware of counterbias, that is, admissions that are harmful or embarrassing to a source's own camp.
- Remember that you can confuse bias and counterbias.
- Consider in what regard a source is biased. In certain respects, even biased sources can be highly reliable, e.g., when expressing their own ideologies and opinions.
- Bias does not necessarily imply lack of objectivity. On the contrary, in certain contexts the bias itself requires correct facts.
- The missing elements of a biased report can be just as interesting as those included.
- Be careful when drawing conclusions about a website's bias based on its outgoing links.

Study closely how the links are presented. Are they expressly recommended? Are reservations made, stating that, for example, the site does not share all opinions presented in the linked website? Keep in mind that links can be made to an adversary.

7. *Differentiate between facts and explanations/interpretations.*

Facts are in principle provable, but explanations and interpretations are not.

8. *Differentiate between facts/explanations/interpretations and opinions.*

With regard to opinions, there are several things you should consider:

- Does the person expressing the opinion mean what he/she is saying, or is it just a play to the gallery?
- If it is just a performance, at what audience is it aimed? Has the audience already seen the light, or is the intent to attract new followers?
- How representative are the conveyed opinions?
- Consider the difference between opinions that are openly and explicitly expressed and those revealed unconsciously.

9. *Consider the credibility of the person(s) behind a website.*

- Is it made clear in the website's text how information has been acquired and how credible it is?
- Does the mode of expression seem credible? Absolute certainty in the face of controversial issues is often a sign of lack of objectivity.

REFERENSER

Resurser på nätet som underlättar vid informationssökning och research står att finna bland annat på adressen <www.press.nu>, som underhålls av Föreningen Press i samverkan med Föreningen Grävande Journalister och <PowerReporting.com> som underhålls av Bill Dedman i Chicago.

Det finns en hel del, särskilt amerikansk litteratur, om datorunderstödd journalistik och användning av Internet för informationssökning och research. Några av de böcker vi har tittat på följer nedan.

Philip Meyer: *The New Precision Journalism* (1991).

Tom Koch: *Journalism in the 21st Century* (1991).

Randy Reddick and Elliot King: *The Online Journalist. Using the Internet and Other Electronic Resources* (1995).

Bruce Garrison: *Computer-assisted reporting* (1995).

Bruce Garrison: *Successful Strategies & Tools for Computer-assisted reporting.* (1996).

Björn Häger och Anna Strömblad: *Internet: en handbok för journalister och andra faktasökare* (1997).

Edward P. Kardas: *Using the Internet for social science research and practice* (1997).

Margaret H. DeFleur: *Computer-assisted investigative reporting* (1997).

Nora Paul: *Computer Assisted Research* (1997).

Lisa C. Miller: *Power journalism: computer-assisted reporting* (1998).

Brant Houston: *Computer-assisted reporting: a practical guide* (1999).

Tips på fler böcker i ämnet går för övrigt att finna på adress <PowerReporting.com/car-books.html>. Gunnar Nygren här på JMK forskar kring medierna i den digitala kommunen. En rapport från projektet är *Elektroniska källor i kommunjournalistik. Rapport 1:2000* (2000). Historiska institutionen vid Lunds universitet har en nätplats med länkar som behandlar källkritik och Internet: <www.lustorfs ldc.lu.se/hist/LIBRARY/kallkrit.htm>.

Medan de tidigare böcker framför allt är tekniskpraktiska vägledningar som syftar till att uppmuntra läsaren att överhuvudtaget komma igång med att utnyttja de digitala resurserna, är de senare böckerna mer systematiskt inriktade på hur undersökningar kan göras via nätet, vilka fördelar som nya programvaror kan ge och hur kvaliteten i undersökningarna kan uppnås.

En löpande diskussion om journalistik, datorteknik och Internet förekommer i ett nyhetsbrev från National Institute for Computer-Assisted Reporting (NICAR) kallat *Uplink*. Den amerikanska medieutbildningens samarbetsorganisation AEJCM ger *Newspaper Research Journal* samt *Journalism & Mass Communication Quarterly* som emellanåt har ny forskning eller undersökning i dessa ämnen. *Pressens tidning och Journalisten* ägnar likaledes frågorna en fortlöpande uppmärksamhet.

Vidare har vi haft kontakt med organisationer som Grävande Journalister i Sverige, Investigating Reporters & Editors (IRE) i USA, Computer-assisted Reporting & Research (CARR). Vi har tagit del av deras publikationer och kontinuerligt följt e-postlistor som Media-

listan <MEDIA@PSYCHOLOGY. SU. SE>, CARR-listan <CARR-L@ULKYVM. LOUISVILLE. EDU> samt NICAR-listan <NICAR-L@lists. missouri.edu> som samtliga diskuterar Internet och datorunderstödd journalistik.

Underlaget för våra analyser är hämtat från egna sökningar på nätet, och nätadresserna anges löpande i texten. Kapitlet "Hårda

fakta? Exemplet siffror" bygger dock dels på telegrammaterial från TT, dels på pappersupplagorna för *Dagens Industri*, *FinansTidningen*, *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* för perioden 10–14 november 1998. Om katastrofbranden i Göteborg finns en SOU-utredning: *Brandkatastrofen i Göteborg. Drabbade, medier, myndigheter*. SOU 1999:68.

SPFs SENASTE RAPPORTER

- 170 **Stütz, Göran:** *Opinion 96. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 1996.
- 171 **Alström, Börje:** *Morden i Falun.* Stockholm 1997.
- 172 **Sjöberg, Lennart:** *Valet till EU-parlamentet 1995.* Stockholm 1997.
- 174 **Malëić, Marjan:** *Propaganda in War.* Stockholm 1997.
- 175-1 **Sandberg, Helena & Thelander, Åsa:** *Miljöhot och medborgaroro – En rapport om Hallandsås hösten 1997.* Stockholm 1998.
- 175-2 **Arvidson, Peter:** *Åsjäveln biter tillbaka – Lokalbefolkningens upplevelse av händelserna vid tunnelbygget genom Hallandsåsen.* Stockholm 1998.
- 175-3 **Palm, Lars:** *Hallandsåstunneln som tvistefråga, kris och förtroendeproblem.* Stockholm 1998.
- 175-4 **Dahlgren, Peter, Carlsson, Gunilla & Uhlin, Lars:** *Mediernas bevakning av händelserna vid Hallandsåsen hösten 1997.* Stockholm 1998.
- 176 **Nordström, Gert Z & Åstrand, Anders:** *Från löpsedel till webb – En studie av den iscensatta nyheten i papperstidningen.* Stockholm 1999.

SPFs SENASTE MEDDELANDEN

- 140 *Beredskapsorganisation – en utredning av Gunnar Nordbeck.* Stockholm 1996.
- 141 **Dahlgren, Peter & Höijer, Birgitta:** *Medier, oro och medborgarskap.* Stockholm 1997.
- 142 **Jarlbro, Gunilla, Sandberg, Helena & Palm, Lars:** *Ammoniakolyckan i Kävlinge.* Stockholm 1997.
- 143 **Hanses-Fagell, Yvonne & Tellström, Richard:** *Kohandel och försvarsvilja. Argument och symboler i pressdebatten om Försvarsbeslutet 1996.* Stockholm 1998.
- 144 **Stütz, Göran:** *Opinion 97. Svenskarnas syn på samhällets, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 1998.
- 145 **Dahlström, Mia & Flodin, Bertil:** *Informationsberedskap för 2000-talets kriser.* Stockholm 1998.
- 146 **Nord, Lars:** *Gasolyckan i Borlänge.* Stockholm 1998.
- 147 **Stütz, Göran:** *Opinion 98. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 1998.
- 148 **Österman, Torsten:** *Förtroende.* Stockholm 1999.
- 149 **Falkheimer, Jesper & Mithander, Conny:** *Bilder av nynazism i några svenska tidningar.* Stockholm 1999.
- 150 **Nord, Lars:** *När demokratin får börja om. Lokal politik och opinion efter de politiska affärerna i Gävle och Motala.* Stockholm 1999.
- 151 **Hedman, Lowe:** *Snökaoset runt Gävle.* Stockholm 1999.
- 152 **Stütz, Göran:** *Opinion 99. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret.* Stockholm 1999.
- 153 **Nydén, Michael:** *Myndigheter, Internet och Integritet.* Stockholm 2000.
- 154 *Nyhetsbilder – etik – påverkan – En antologi.* Stockholm 2000.

KÄLLKRITIK FÖR INTERNET

Den snabba utvecklingen på IT-området – inte minst av Internet – och tillväxten av såväl utbud som efterfrågan gör det angeläget att ta sig an de nya källkritiska problem denna utveckling medfört. De traditionella källkritiska principerna för kunskapssökning är visserligen lika giltiga på Internet som i andra sammanhang men speciella förhållanden i cyberrymden gör att tillämpningarna delvis blir annorlunda.

Föreliggande studie avser att kartlägga, diskutera och analysera de nya källproblem som Internetanvändare ställs inför när man söker kunskap på Internet och försöker skilja ut användbar sådan från annan slags information som också bjuds ut via nätet.

I studien behandlas den förändrade mediasituationen samt källkritikerns principer och deras tillämpning på elektroniska källor. Studien avslutas dels med undersökningar rörande elektroniska källor och deras pålitlighet, dels beskrivningar av ett antal konkreta fall som hämtats från Internet.

Göran Leth är fil dr och universitetslektor vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK) vid Stockholms universitet. Hans undervisnings- och forskningsområden är journalistikens historia och källkritik.

Torsten Thurén är docent och universitetslektor vid JMK. Hans undervisnings- och forskningsområden är kvalitativ textanalys och källkritik. Han har bland annat författat en lärobok i källkritik.